

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТЫ

САТЫБАЛДИЕВА АРАЙЛЫМ ЕСЕНГЕЛЬДИЕВНА

Лудоманияның алдын алу: қазіргі жағдайы, проблемалары және
оны шешу жолдары

7M04203 «Құқықтану» (ғылыми-педагогикалық бағыт) білім беру
бағдарламасы бойынша заң ғылымдарының магистрі дәрежесін алуға
диссертация

Ғылыми жетекші:
Жалпы заң пәндері кафедрасының
профессоры
А.Ш. Ещанов
заң ғылымдарының докторы,
әділет аға кеңесшісі

Қосшы қ., 2025 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертациялық жұмыста құмар ойындарды ұйымдастырумен байланысты құқыққа қарсы іс-әрекет үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершілікті оның патологиялық ойын мінез-құлқымен (лудоманиямен) байланысы тұрғысынан жан-жақты талдау жүзеге асырылады. Талдау негізінде, құқықтық реттеуді жетілдіруге, ойынға тәуелді мінез-құлық деңгейін төмендетуге және ілеспе тәуекелдерді азайтуға ықпал ететін құқықтық, психологиялық және медициналық сипаттағы кешенді шараларды әзірлеуге бағытталған нақты ұсыныстар көрсетілген.

Диссертацияның құрылымы қойылған мақсаттар мен міндеттеріне сай жүйеленген. Жұмыс кіріспеден, үш негізгі тарауға бөлінген тоғыз бөлімшеден тұрады. Қорытынды және пайдаланылған дереккөздер тізімімен аяқталады. Жалпы көлемі - 87 бет.

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе осуществляется всесторонний анализ уголовно-правовой ответственности за противоправную деятельность, связанную с организацией азартных игр, с точки зрения ее связи с патологическим игровым поведением (лудоманией). На основе анализа отражены конкретные рекомендации, направленные на совершенствование правового регулирования, разработку комплекса мер правового, психологического и медицинского характера, способствующих снижению уровня игрового поведения и снижению сопутствующих рисков.

Структура диссертации систематизирована в соответствии с поставленными целями и задачами. Работа состоит из введения, девяти разделов, разделенных на три основные главы. Заключение и заканчивается списком использованных источников. Общий объем - 87 страниц.

SUMMARY

In the dissertation work, a comprehensive analysis of criminal legal liability for illegal activities related to the organization of gambling is carried out from the point of view of its relationship with pathological gaming behavior (ludomania). Based on the analysis, specific recommendations are outlined aimed at developing comprehensive measures of a legal, psychological and medical nature that contribute to improving legal regulation, reducing the level of Game-dependent behavior and reducing the associated risks.

The structure of the dissertation is systematized in accordance with the goals and objectives set. The work consists of an introduction, nine subsections divided into three main chapters. Conclusion and ends with a list of sources used.. Total volume - 87 page.

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1. ҚҰМАР ОЙЫНДАРДЫ ЗАҢСЫЗ ҰЙЫМДАСТЫРҒАНЫ ЖӘНЕ ӨТКІЗГЕНІ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ НЕГІЗДЕРІ	
1.1 Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырғаны үшін құқықтық жауапкершілікті ретроспективті талдау.....	11
1.2 Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырғаны және өткізгені жауапкершілікті криминализациялау және құқықтық реттеу.....	18
1.3 Заңсыз ойын бизнесімен байланысты қылмыстар туралы шетелдік заңнаманы талдау.....	21
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЛУДОМАНИЯ ПРОФИЛАКТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
2.1 Қазақстан Республикасындағы лудомания профилактикасының қазіргі жағдайы және өзекті мәселелері.....	29
2.2 Қазақстан Республикасында лудоманияның алдын алу жөніндегі жалпы әлеуметтік және криминологиялық іс – шаралар.....	37
2.3 Қазақстан Республикасында лудоманияның виктимологиялық профилактикасы құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыруға және өткізуге байланысты әлеуметтік және арнайы-криминологиялық іс- шаралар.....	42
3. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЛУДОМАНИЯМЕН КҮРЕС МӘСЕЛЕСІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	
3.1 Қазақстан Республикасындағы лудоманиямен күрестің құқықтық аспектілері	50
3.2 Қазақстан Республикасында лудоманиямен күресудің әлеуметтік- психологиялық аспектілері.....	64
3.3 Қазақстан Республикасында лудоманиямен күресудің медициналық аспектілері	67
ҚОРЫТЫНДЫ.....	78
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	83
ҚОСЫМШАЛАР.....	88

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР:

ҚР - Қазақстан Республикасы

ҚР ҚК - Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі

ҚР ҚПК - Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік Кодексі

ҚР ӘҚБтК - Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекс Қазақстан Республикасы

Салық кодексі – Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы Қазақстан Республикасының кодексі

ҚР АК – Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі

ҚР БП – Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы

ҚР КК – Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі

РФ – Ресей Федерациясы

РФ ҚК – Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі

ҚҚС – Қосылған құн салығы

АЕК – Айлық есептік көрсеткіш

БҮО – Бәсекелестік ұпайларды есепке алу орталығы

ӨӨҰ – Өзін-өзі реттейтін ұйым

ж. – жыл

т.б. – тағы басқа

б. – бап

б.б. – бөлік

т.-тармақ

млдр. – миллиард

б.д. – басқа да

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Қазіргі кезде елімізде лудоманияны алдын алу, болдырмау тақырыбы ерекше өзекті мәселелер қатарында. Ол ең алдымен, жүзеге асырылып жатқан құқықтық реформаға, халықаралық құқықтық актілерге де байланысты [1].

Конституцияның 29-бабының 1-тармағына сәйкес әркімнің денсаулықты қорғау құқығы бар [2].

2013 жылы интернет ойындарына тәуелділік (IGD) Психикалық бұзылулардың диагностикалық және статистикалық нұсқаулығының (DSM-5) III бөліміне және Аурулардың халықаралық жіктемесіне (ICD-11) тұрақты немесе қайталанатын ойын мінез-құлқымен сипатталатын «ойын бұзылуы» ретінде енгізілді. Осындайда ойындар, ойындардың басымдығы басқа әрекеттерден жоғарылау болады, ойындар басқа қызығушылықтар мен күнделікті әрекеттерге қарағанда басымдыққа ие болады.

Елдердің басым көпшілігінде ересектерді және балалар мен жасөспірімдерді ойынға тәуелділіктен қорғау саясаты жүзеге асырылуда, ол 1959 жылы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Бала құқықтары декларациясының 9 қағидасына сәйкес келеді. Қазақстанда құмар ойындар нарығы мемлекеттік реттеуге жатады.

«Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 219-III Заңына сәйкес электрондық казино және онлайн-казино қызметіне тыйым салынады [3].

Қазақстан Республикасының құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу туралы заңнамасын талдауға тыйым салынады, сондай-ақ оларды жарнамалауға Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы № 508-II «Жарнама туралы» Заңына сәйкес тыйым салынған [4].

Әлемдегі жаһандану процестерінің кеңеюімен қоғамда дәстүрлі әлеуметтік байланыстардың әлсіреуі байқалады, белсенді түрде жалпы тұтыну қоғамы қалыптасуда. Қазіргі қоғамның әлеуметтік-саяси және экономикалық өзгерістері елеулі психологиялық күйзелістермен, әлеуметтік және рухани ауытқулармен қатар көрініс алған. Эмоционалды шамадан тыс жүктемелер мен күйзелістерді бастан кешірген кезде әлеуметтік белсенді адамдар релаксацияның жана, радикалды түрлерін, бос уақытты өткізудің басқа тәсілдерін іздестіреді. Бүгінде бүкіл әлемде бос уақыт индустриясының ерекше өсуі байқалады, ал құмар ойындар жақсы ұйымдастырылған жеке әлеуметтік және мәдени салаға демалыс саласына айналды.

Қоғамда құмар ойындарға белсенді араласудың салдарынан мінез-құлықтың жаңа, тәуелділікке бейім түрі қалыптасты. Бұл – әлеуметтік және мәдени тұрғыдан ауытқулармен сипатталатын, әрі Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы есірткіге тәуелділікпен бір деңгейде қарастырып отырған «құмар ойынға тәуелділік» (лудомания) феномені. Бүгінгі таңда Қазақстанда

шамамен 440 мыңға жуық азамат осы дерттің құрбаны болып отыр, бұл республика халқының шамамен 3 пайызына тең. Мұндай кең таралуына ойын бизнесінің заңдастырылып, ұзақ уақыт бойы нақты мемлекеттік бақылаусыз жұмыс істеуі себеп болды.

Құмар ойын – тек экономикалық не құқықтық қырынан ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, мәдени және психологиялық жағынан да күрделі құбылыс. Оның зияны ойынға тікелей тартылған тұлғалармен шектелмейді: бұл дерт олардың отбасына туыстарына және жақын ортасына да жанама түрде кері әсер етеді.

Бүгінгі таңда құмар ойындардың әлеуметтік себептерін зерттейтін мамандардың мұндай тәуелділіктің қалай пайда болатыны және дамитыны туралы бірыңғай көзқарасы жоқ, қазіргі уақытта ойынға тәуелді тұлғаның әлеуметтік портреті сипатталмаған, бұл тиімді оңалту жүйесін ұйымдастыруды қиындатады. Ойынға тәуелділік девиантты мінез-құлықтың бір түрі екенін ескере отыры, ойынға тәуелді тұлғаны әлеуметтік оңалту мәселесі Қазақстан Республикасы үшін өзекті болып табылады.

Тек типтік ойыншының әлеуметтік және психологиялық сипаттамаларын, жеке тұлғаның құндылық бағдарларының жүйесін, ойынға тәуелділікті анықтау арқылы жеке адамдардың алдын – алу және оңалту әдістерін анықтауға болады. Лудоманияның алдын алудың мүмкін формаларын зерттеу мәселесі қазіргі қоғамда маңызды және өзекті болып табылады, бұл диссертация тақырыбын таңдауға себеп болды. Диссертациялық жұмыста құқықтық теориялық-практикалық зерттеулердің материалдары да, автордың «лудоманиялық тәуелділік» тақырыбында жүргізілген түрлі әлеуметтанулық зерттеулерінің нәтижелері де пайдаланылады.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау.

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде лудомания – құмар ойындарға қатысуға патологиялық тәуелділік – халықаралық аренада да, ұлттық юрисдикцияларда да өткір әлеуметтік – мәдени және медициналық мәселелерінің бірі мәртебесіне ие болады. Құмар ойындардың танымалдылығының артуы, әсіресе олардың онлайн – платформалар арқылы қолжетімділігінің кеңеюіне байланысты, олардың әлеуметтік мәртебесіне немесе табыс деңгейіне қарамастан ойынға тәуелділікті қалыптастыруға бейім адамдар санының көбеюіне ықпал етеді. Қазақстан Республикасында ойын бизнесі саласындағы қызметтік реттейтін нормативтік – құқықтық базаның болуына қарамастан, статистикалық және талдамалық деректер қолданылатын алдын алу және оңалту шараларының жеткіліксіз нәтижелілігін куәландырады.

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің ресми ақпаратына сәйкес, қазіргі уақытта еліміздің 36 мыңнан астам азаматы құмар ойындарға тәуелділік байланысты кәсіби көмекке мұқтаж. Ойынға тәуелділіктің дамуының жасырын сипаты ерекше алаңдаушылық тудырады, онда көп жағдайда лудоманияның алғақшы белгілері дер кезінде танылмайды, бұл жеке тұлға үшін ауыр психологиялық, әлеуметтік және материалдық салдарға

әкеледі. Тәуелділіктің бұл түрінің деструктивті әсері ойыншының өзіне ғана емес, сонымен бірге оның жақын ортасына, соның ішінде отбасы мүшелеріне және жалпы қоғамға да әсер етеді. Лудоманияның зерттеу саласындағы ғылыми зерттеулер бүгінгі күнге дейін бөлшектелген және жеткілікті жүйеленбеген болып қала береді. Нейропсихологиялық, әлеуметтік - мәдени және құқықтық компоненттерді ескере отырып, осы мәселені талдауға кешенді және пәнаралық көзқарастың қажеттілігі айқын. Жүйелік тәсілдің болмауы ойынға тәуелділіктің алдын алу мен емдеудің тиімді стратегияларын әзірлеуді қиындатады.

Практикалық тұрғыдан алғанда, лудоманияның алдын алу мен емдеудің ғылыми негізделген және көпкомпонентті механизмдерін қалыптастыру маңызды міндет болып табылады. Осы тұрғыда ұлттық құқықтық, әлеуметтік – мәдени және институтционалдық ерекшеліктерді ескере отырып, халықаралық тәжірибені бейімдеу және интеграциялау ерекше маңызға ие. Қосымша шаралар ретінде ойын қызметі саласындағы мемлекеттік бақылауды күшейту, құмар ойындарды бұқаралық ақпарат құралдарында жарнамалауға шектеулер енгізу, сондай – ақ ойынға тәуелділіктен зардап шегетін адамдарға психологиялық және әлеуметтік қолдауды қамтамасыз ету қажет.

Осы міндеттерді шешу заңнама деңгейінде де, ведомствоаралық өзара іс – қимыл аясында да келісілген күш – жігерді талап етеді. Лудомания, яғни құмар ойындарға тәуелділік, қазіргі қоғамдағы маңызды әлеуметтік және психологиялық мәселелердің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында лудоманияның таралуы жеке тұлғалардың денсаулығына, психологиялық жағдайына және әлеуметтік ортасына теріс әсер етуі мүмкін.

Бұл проблема тек жеке адамдарға ғана емес, жалпы қоғамға да үлкен қауіп төндіреді. Осы себепті, құқық қорғау органдарының құмар ойындарға қарсы күрес жүргізудегі рөлі аса маңызды. Бұл мәселеге арнайы іс – қимыл алгоритмінің қажеттілігі туындайды.

Зерттеудің негізгі мақсаты. Лудоманияның қалыптасуына әсер ететін себептер мен алғышарттарды кешенді түрде зерделеу және ойынға тәуелді жандарды әлеуметтік бейімдеудің тиімді жолдары мен тәсілдерін айқындау.

Зерттеу міндеттері:

- Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздерін жүйелеу мен қалыптастыру;
- «Құмар ойын» және «ойынға тәуелділік» ұғымдарының мазмұндық сипатын ашып, олардың өзіндік ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан талдау;
- Құмар ойындарға тәуелділік құбылысының әлеуметтік практика ретінде қарастыру арқылы оның қоғамдағы орнын анықтау;
- Лудоманияны девиантты мінез құлықтың бір түрі ретінде сипаттап, оның әлеуметтік табиғатын зерделеу;
- Ойынға тәуелді мінез құлықтың қалыптасу механизмін зерттіге бағытталған социологиялық әдістерді әзірлеу және қолдану;
- Лудоманияға әкелетін негізгі факторлар мен себептерді сараптау;

- Ойынға тәуелді тұлғалардың әлеуметтік, психологиялық және демографиялық сипаттарын зерттеп, олардың типтік әлеуметтік портретін құрастыру;

- Лудоманиядан зардап шегетін тұлғаларды әлеуметтік оңалтудың бағыттары мен формаларын ұсыну;

Объектісі: қазіргі қоғамдағы лудоманиямен күресудің құқықтық нысандары.

Тақырыбы: Лудоманияның алдын алу: қазіргі жағдайы, проблемалары және оны шешу жолдары.

Зерттеуді жүргізудің әдістері. Деректерді сараптау, синтездеу, интерпретациялау, жалпылау, салыстыру сияқты ғылыми тәсілдер қолданылады. Жүйелік, мәдениеттанулық, салыстырмалы-тарихи әдістер және пәнаралық тәсіл кеңінен қолданылады. Соңғысы психология, әлеуметтану, тарих және басқа да ғылымдардың зерттеу құралдарын біріктіре отырып, девиантты топтардың мінез құлқын зерттеуге және оларды қайта әлеуметтендіру мен оңалтудың жолдарын іздеуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік зерттеу әдістері ретінде бақылау, сауалнама, сараптамалық сұхбат, тестілеу және алынған деректерді статистикалық өңдеу құралдары қолданылады.

Әдіснамалық негіздері. Нормативтік-логикалық, дедукция (жалпыдан нақтыға көшу), индукция (жекелеген жағдайлардан жалпы қорытынды жасау), құқықтық және құжаттық сараптау статистикалық деректерді талдау мен кешенді жүйелік тәсілдер құрайды. Бұл әдістер жұмыстың ғылыми негізділігі мен дәлдігін қамтамасыз етуге қызмет етеді. Сонымен қатар, сот шешімдерін ұйғарымдар мен қаулыларды жаңадан ашылған мән жайлар негізінде қайта қарау мәселесі де назардан тыс қалмайды. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, «бұл процесстің құқықтық негіздерін бірнеше факторлар құрайды. Атап айтқанда заңды күшіне енген сот актісі негізінде жасалған мәміле жарамсыз деп танылса, сондай-ақ ҚР КК шешімімен пайдаланылған заң немесе құқықтық актінің Конституцияға сәйкес еместігі анықталса, бұл мән жайлар істі қайта қарауға негіз болады». Бұдан бөлек куәгердің әдейі жалған жауап беруі сарапшының жалған қорытынды жасауы бұрмаланған аударма жалған дәлелдемелерді қолдану, сондай ақ судьялар мен іске қатысушы тұлғалардың құқық бұзушылықтары да заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарауға мүмкіндік береді.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі келесі ережелерде:

1. «Лудомания» ұғымын қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде анықтау және түсіндіру ұсынылды;

2. Қоғамда лудоманияға тәуелді болу үрдісінің себептері анықталып, талданды;

3. Ойынға тәуелді мінез-құлық девиантты мінез-құлықтың бір түрі ретінде қарастырылады;

4. Лудоманияға тәуелді адамның әлеуметтік, психологиялық, демографиялық сипаттамалары анықталып, талданды және оның әлеуметтік портреті ұсынылды;

5. Ойыншыны әлеуметтік оңалтудың және оны барабар қоғамдық және мәдени өмірге қайтарудың практикалық бағдарламалары мен әдістері сыналды;

Қазіргі қоғамдағы деструктивті әлеуметтік процестер қоғамның дәстүрлі құндылықтары мен негіздерінің дағдарысымен, жеке тұлғаның дүниетанымдық, рухани, психологиялық деформацияларымен бірге жүреді. Адамның жаңа түрі — ойынға тәуелді адам белсенді түрде қалыптасуда.

Қарастылырған мәселе бойынша Э.Дюркгеймнің, Р. Квиннидің, Т. Парсонстың еңбектері алынды. Қазіргі қоғамдағы ауытқуларды зерттеу және ауытқу әлеуметтанулары сияқты ғылыми бағыттың қалыптасуы үшін Р.Бургес, Г.Беккер, Р. Дубин, А. Коэн, Б. Лендер, Р. Маккайвер, Р. Мертон, Р. Э. Парк, Т. Селлин, Э. Сатерленд, Н.Смелзер, Э.Сагарин еңбектері маңызды.

Апробация және нәтижелерін енгізу.

Теориялық тұжырымдар және практикалық ұсыныстар Еуразия гуманитарық институтының Заң пәндері кафедрасының оқу процесіне [Қосымша 1] және Астана қаласы бойынша ЭТТД 3 Жедел басқармасы [Қосымша 2] назарына алынды және сәйкесінше акт толтырылып, ресімделді.

Қорғауға шығарылатын ережелер.

1. «Ойын бизнесі туралы» ҚР Заңының 1 бабын келесідей жаңа редакцияда ұсыну: «Бәс тігу – бұл құмар ойын түрі, онда қатысушылар ойын бизнесін ұйымдастырушы немесе бір-бірімен өздері тікелей қатыспайтын қандай да бір оқиғаның нәтижесіне ұтыс алу мақсатында тәуекелге негізделген келісім жасайды» [3]. Бұл анықтама бәс тігудің мәнін нақтылауға және оның құмар ойыннан айырмашылығын айқындауға бағытталған.

2. Ойын бизнесінің анықтамасы келесідей жаңа редакцияда жазылсын: «Ойын бизнесі-құмар ойындарды және (немесе) бәс тігуді ұйымдастыру және өткізу арқылы таза табыс алуға бағытталған азаматтардың, қандастар мен заңды тұлғалардың дербес, бастамашыл кәсіпкерлік қызметі»[3]; Бұл анықтама ойын бизнесінің мәні мен мақсатын айқын көрсетеді.

3. ҚР ҚК 307-бабын («Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру») ҚК-нің 8-тарауына «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» бөліміне ауыстыру. Өйткені бұл санаттағы құқық бұзушылықтар мемлекеттік экономикалық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді және көлеңкелі ойын бизнесінің дамуына жол ашады.

4. ҚР ӘҚБтК 445 – бабының 1 – бөлігіне келесі толықтыру енгізу ұсынылады: «Тұрғын емес үй-жайларда ойын мекемелерін, ойын жабдықтарын, тотализатор кассаларын немесе букмекерлік кеңсені орналастыру туралы талапты сақтамау және оларды тұрғын үйлердің (тұрғын ғимараттардың) тұрғын емес үй-жайларында, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен олардың кешендерінің ғимараттарында орналастыруға тыйым салу және басқа өндірістік, коммуналдық және қойма объектілерінде, ғибадат үйлерінде (ғимараттарында), мемлекеттік органдар мен мекемелердің, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет ұйымдарының, әуежайлардың, вокзалдардың ғимараттарында, қалалық және қала маңындағы қоғамдық көліктердің барлық

түрлерінің станциялары мен аялдамаларында» - деп көрсету – әкімшілік жауаптылыққа әкеледі[7];

5. ҚР ҚК 307 – бабының 2 – бөлігіне келесідей толықтыру енгізу ұсынылады: «жиырма бір жасқа дейінгі адамды пайдалана отырып немесе оның құмар ойындарға қатысуымен» Бұл түзету кәмелетке толмағандарды қорғау мақсатында қажет;

6. Қазақстан Республикасында лудоманияның алдын алу бойынша құқық қорғау органдарының іс-қимыл алгоритмін бекіту ұсынылады.

Диссертацияның негізгі ережелері келесі мерзімді және ғылыми басылымдарда жарық көрген:

- 2023 жылдың желтоқсан айында ғылыми жетекшімен бірлескен авторлықта Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университетінде өткен «2023 жылғы 1 қыркүйектегі Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Жолдауы «Әділ Қазақстанның экономикалық бағыты» тақырыбындағы Республикалық ғылыми-практикалық конференцияға қатыстым, конференция аясында шығарылған жинақта «Лудоманияға қарсы кейбір шетелдік тәжірибелерге (Ұлыбритания мысалында)» тақырыбы бойынша мақаласы;

- 2024 жылдың ақпан айында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық Университетінде өткен «Қылмыстық саясатты дамыту теориясы мен тәжірибесі « тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-практикалық дөңгелек үстелде қатыстым, дөңгелек үстел аясында шығарылған жинақта «Лудоманияға тәуелділікті жеңу контекстіндегі Қазақстан Республикасында адам және азамат құқықтарын қамтамасыз ету проблемалары» тақырыбы мақаласы;

- 2024 жылдың сәуір айында Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясында ұйымдастырылған «Қазіргі заң ғылымының дамуы: теория мен практика « атты VII Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда жарияланған жинақта «Лудоманиямен күресудің өзекті мәселелері» тақырыбында жазылған мақаласы [53].

- 2024 жылдың III тоқсаны «ҚР ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» басылымында «Қазақстан Республикасындағы лудомания. Қазақстандық жастар үшін қауіп факторлары» тақырыбы бойынша мақаласы;

- 2024 жылдың қараша айында Ұлттық ғылыми және инновациялық зерттеулер академиясының «SCIENCE AND EDUCATION MODERN TIME» ғылыми басылымында «Лудоманияға қарсы кейбір шетелдік тәжірибелерге (АҚШ мысалында)» тақырыбы бойынша мақаласы;

Диссертациялық зерттеу жалпы заң пәндері кафедрасында орындалды. Оның құрылымы кіріспеден, үш бөлімнен, тоғыз бөлімшеден, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттерден тұрады.

1. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырғаны және өткізгені үшін қылмыстық – құқықтық жауапкершіліктің негіздері.

1.1 Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырғаны үшін құқықтық жауапкершілікті ретроспективті талдау.

Қазақстандағы ойын бизнесі-бұл құмар ойындар мен бәс тігуге байланысты қызметтерді ұйымдастыруды және өткізуді қамтитын іске асыруды қамтитын Қазақстандағы кәсіпкерліктің ерекше түрі. Бұл сала мемлекет экономикасының ең жылдам дамып келе жатқан және табысты секторларының бірі болғанымен, ол қылмысқа ең осал секторлардың бірі болып табылады. Бұл қызметті ел аумағында заңды түрде бақылау үшін 2007 жылы «Ойын бизнесі туралы» арнайы заң қабылданды.

Аталған нормативтік құқықтық акт ойын-сауық қызметтерін мемлекеттік бақылаудың негізгі қағидаттарын белгілеп, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ адамгершілік нормаларын сақтау үшін бірқатар шектеулерді көздейді. Қазақстан Республикасындағы ойын бизнесі саласы заңнамалық тұрғыда реттеледі және заңның 6-бабына сәйкес, келесі қызмет түрлері арқылы жүзеге асырылады: казино, ойын автоматтары залдары, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар. Аталған қызметке байланысты заңның 11-бабында аумақтық шектеулер нақты көрсетілген. Яғни, казино мен ойын автоматтары залдарын орналастыруға тек Қапшағай су қоймасының маңы (Алматы облысы) мен Щучье ауданы (Ақмола облысы) шегінде арнайы белгіленген аймақтарда ғана рұқсат беріледі [3]. Бұл аймақтар жергілікті атқарушы органдардың шешімімен нақтыланады. Аталған жерлерден тыс аймақтарда мұндай нысандарды орналастыру заңсыз болып табылады. Мемлекет аумағында электрондық және интернет-казино қызметіне де заң жүзінде қатаң тыйым салынған. Кәдімгі казино мен интернет-казино арасындағы басты айырмашылық – соңғысында құмар ойындар интернет желісі мен электрондық төлем жүйелері арқылы, нақты уақыт тәртібінде ұйымдастырылып, ұтыстар төленеді. Мұндай онлайн платформалар арнайы бағдарламалық-аппараттық кешендерді және интернет-ресурстарды пайдалана отырып жұмыс істейді.

Қазіргі уақытта құмар ойындардың қарқынды таралуы қоғамға нақты қауіп төндіруде. Осыған байланысты заңнамалық шектеулер болғанымен, олардың тиімділігі қоғамды құмар ойындардың зиянды әсерінен толық қорғау үшін жеткіліксіз. Сондай-ақ, электронды казинолар мен ойын автоматтары заңды бизнес жүргізе бастады. Заңсыз ұйымдар мен Құмар ойындар қоғамның адамгершілігін қамтамасыз ететін ережелерді бұзып қана қоймай, адамдардың денсаулығына қауіп төндіреді.

Құмар ойындардың, әсіресе заңсыз қызмет көрсететін ойын мекемелерінің қарқынды өсуі «Ойын бизнесі туралы» заңды қайта қарау және толықтыру қажеттілігіне әкелді. Осыған байланысты 2018 жылы «Қазақстан Республикасының кейбір заңдарына құмар ойындар мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» жаңа заң қабылданды. Құжатқа сәйкес ойын аймағының шекаралары кеңейтіліп, рұқсат етілген аумаққа Қапшағай су қоймасы ауданы (Алматы), Ақбұлақ ауылы (Талғар ауданы), «Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығы орталығы, Щучье ауданы (Ақмола ауданы) және Маңғыстау облысы енгізілген [55]. Бұл заң жобасы букмекерлік кеңселер мен тотализаторларға нақты шектеулер қояды. Енді букмекерлік кеңселер тек белгілі бір спорттық жарыстарға ғана ставкалар қоя алады, ал жүлделер алдағы ат спорты жарыстарымен шектеледі. Азаматтарға өз еркімен құмар ойындарын ойнауға немесе уақытша құмар ойындарын ойнаудан бас тарту құқығы беріледі. Осы мақсатта жеке тұлғалар тиісті жазбаша өтініш беріп, алты ай мерзімге өзіне өзі шектеу қоя алады [5].

Сурет 1 «Ойын бизнесі саласындағы қызмет түрлері» [3].

Жаңа өзгерістер аясында кейбір оқиғалар нақты анықталған және сіз олар арқылы бәс тіге алмайсыз. Мысалы, валюта бағамдарының өзгеруіне, қор нарығының индикаторларына және лотереялар мен құмар ойындардың басқа нәтижелеріне, сондай-ақ техникалық құралдарға негізделген визуалды нәтижелерге ставка жасауға тыйым салынады. Тауарлар мен қызметтерді сатуға ынталандыру ретінде бонустар түрінде ұсынатын құмар ойындар немесе бәс тігуді ұйымдастыру заңды шектелді.

Бәс тігу әрекеттерін бақылауды күшейту үшін ставкаларды басқарудың арнайы орталығын құру ұсынылды. Орталықтың мақсаты ставкаларды тіркеуді, бонустар мен төлемдер туралы ақпаратты жинауды, сақтауды және есепке алуды қамтамасыз ету болып табылады. Сот-тергеу тәжірибесін талдау көрсеткендей, Қылмыстық кодекс және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс заңсыз лотереяларды ұйымдастыру және өткізу үшін нақты жауапкершілікті қарастырмайды. Лотерея қызметі қазіргі уақытта «Рұқсаттар мен хабарламалар туралы» заңмен реттелмейді және лицензияланатын қызмет түрлеріне қолданылмайды [55]. Электрондық терминал арқылы жүзеге асырылатын қызметтен түсетін табысты қашықтықтан басқаруға болатын интернет-ресурстарыға қолжетімділік (логин мен пароль) болған кезде ғана

орнатуға болады. Аталған іс – әрекеттер үшін жауапкершілікті көздейтін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне қосымша бап енгізу ұсынылды. Қолданыстағы заңның нормаларын айналып өту мақсатында лотерея билеттерін, букмекерлік кеңселерді, тотализаторларды, компьютерлік клубтарды сату бойынша заңды қызмет түрін іс жүзінде беретін түрлі схемалар әзірленіп енгізілді. Яғни, құмар ойындар ойын аймағынан тыс ойын жабдықтарын пайдалана отырып немесе интернет арқылы ҚР аумағынан тыс тіркелген сайттарға қызмет көрсете отырып ұйымдастырылып өткізіледі. Республиканың барлық аумағында электрондық казино өткізуге заңмен тыйым салынады. Алайда, осы тыйымды бұза отырып, мұндай фактілер анықталады [6, 13].

Сараптамалық зерттеу нәтижелеріне сәйкес, электрондық казинолардың қызметі ақпараттық технологияларды пайдаланатын адамдар басқаруға құқылы интернет-ресурстар арқылы жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабында құмар ойындар саласындағы заңсыз қызметті ұйымдастыру қатаң жазаланатын әрекет болып табылатындығы көзделген.

Заңсыз ойын мекемелерін ашу немесе ұстау, сондай-ақ лицензиясы жоқ мекемелерде құмар ойындарды ұйымдастыру немесе рұқсат етілмеген құмар ойындарды өткізу қолданыстағы заңнамаға сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтар болып табылады және заңды жауапкершілікке әкеп соғады. «Ойын бизнесі туралы» ҚР Заңында қарастырылғандай, белгілі бір аймақтардан тыс жерде құмар ойындарды ұйымдастыруға немесе өткізуге заңмен тыйым салынады және тиісті жауапкершілік шараларын талап етеді[3].

Кесте 1 - Лудомания ойындарын заңсыз ұйымдастыру үшін құқықтық жауапкершілікке ретроспективалық талдау

Реттік №	Заңның атауы	Қабылданған жылы	Негізгі сипаттары	Ерекшеліктері
1	«Қазақстан Республикасында ойын бизнесін реттеу туралы»	2007 жыл	Қазақстан Республикасының аумағында құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу жөніндегі қызметті мемлекеттік реттеу негіздері айқындалды және азаматтардың адамгершілігін, құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында осы қызметті жүзеге асыруға шектеулер белгіленді[3].	Ойын бизнесі саласында мынадай қызмет түрлері жүзеге асырылады: 1) казино; 2) ойын автоматтары залы; 3) букме керлік кеңсе; 4) тотализатор[3].
2	«Қазақстан Республикасының кейбір заңнама лық актілеріне ойын бизнесі мәселелері бойынша өзгерістер	2018 жыл	Алматы облысында: Қапшағай су қоймасының жаға лауы мен Талғар ауданының Ақбұлақ кентінде, «Қорғас» шекарасының маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығымен шекарада, Ақмола облысының Щучье ауданы, Маңғыстау облысын	Жеке тұлға жазбаша өтініш беру арқылы алты ай мерзімге құмар ойындарға немесе бәс тігуге қатысуды өз бетінше шек тей алады; - компьютерлік жүйе лер тудыратын немесе жабдықты (механикалық, электрлік, электрондық немесе өзге де техника лық жабдықты) пайдалану және/ немесе оқиғаны тікелей трансля

	мен толықтырулар енгізу туралы»		қамтитын рұқсат етілген ойын аймақтарының тізбесі кеңейтілді; - ойын мекемелерінде таратылатын оқиғалардың түрлері анықталды, яғни букмекерлік кеңседе тек алдағы нақты спорттық іс шараларға бәс тігу қабылданады; ал тотализаторда тек ипподромдағы алдағы нақты ат спорты оқиғалары үшін; - құмар ойындарға және бәс тігуге қатысудың өзін-өзі шектеу механизмін енгізу көзделген[3].	циялаудан басқа не нәтижесі шетел валютасының ұлттық валютаға бағамының өзгеруіне, бағалы қағаздардың немесе бір жалық тауарлардың баға белгілеулерінің өзгеруіне байланысты кез келген визуализация жолымен айқындалатын оқиғаларға бәс тігуге тыйым салу, сондай-ақ, басқа құмар ойындар мен лотереяларды өткізу нәтижелері; -тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) (сары-жасыл терминалдар) сатуды ынталандыруға бағытталған жүлделер ұтыс ойыны түріндегі құмар ойын дарды және (немесе) бәс тігуді ұйымдастыруға және өткізуге тыйым салынған[3].
3	Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі	2014 жыл	Ойын бизнесі саласындағы қызметті заңсыз ұйымдастырғаны үшін жауапкершілік ҚР ҚК 307-бабында көзделген. Ойын мекемесін заңсыз ашу не күтіп ұстау немесе ойын бизнесі саласындағы қызметті заңсыз ұйымдастыру, сол сияқты заңсыз ойын бизнесі үшін үй-жайлар беру не Қазақстан Республикасының ойын бизнесі туралы заңнамасында белгіленген орындардан тыс жерде құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу не ойын бизнесі саласындағы қызметті лицензиясыз жүзеге асыру[9].	ҚР ҚК 307-бабы сондай-ақ жалға берушілердің заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру үшін үй-жай бергені үшін жауапкершілігін көздейді. Осыған байланысты Мемлекеттік кіріс комитетінің аумақтық бөлімшелерімен сауда үй-жайларының иелеріне қылмыстық жауаптылықтың алдын алу туралы хабарлама беру практикаланады. Заңсыз ойын бизнесі үлкен қылмыстық пайда әкелетінін бәрі біледі, сондықтан оларды ұйымдастырушылар тарапынан қылмыстық қызметтің осы түріне қайта оралуға және оралуға болады[9].
4	Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексі	2015 жыл	Құмар ойыншылары да кінәлі деп танылады және оларға қатысқаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылады (ҚР ӘҚБтК 444-бабы) [7].	25 жасқа дейінгі адамдарды, сондай-ақ құмар ойындарға және бәс тігуге қатысуға шектелген адамдарды құмар ойындарға қатысуға жіберу үшін әкімшілік жауапкершілік енгізіледі. Осы заңсыз әрекеттері үшін мемлекет орта кәсіпкерлік субъектілеріне 300 АЕК, ал ірі кәсіпкерлік субъектілеріне 1 мың АЕК айыппұл салады[7].
Ескерту - Дереккөздер негізінде автор құрастырған				

Ойын мекемесін заңсыз ашу - бұл ойын мекемелерін ашуға қатысты заң талаптарын бұзу, атап айтқанда, лицензия болмаған жағдайда немесе тыйым салынған аумақтарда мекеме ашу болып табылады. Бұл процесс үй-жайларды таңдау, мекеменің қызметкерлерін жалдау және оның жұмысын ұйымдастыруға қажетті басқа да іс-әрекеттерді қамтиды. Заңсыз ойын мекемесін ұстау, өз кезегінде, үй-жайды жалға алу, қызметкерлерге еңбекақы төлеу, электр

энергиясын тұтыну үшін шығындар мен басқа да қызметтер үшін ақы төлеуді қамтиды. Мұндай мекеме заңсыз деп есептеледі, егер ол үшін құрылтай құжаттарымен немесе лицензиясыз жұмыс істеп, ойын бизнесінің заңсыз түрлерімен айналысса. Заңсыз ойын мекемелерін ашу үшін үй – жайларды ұсыну да заң бұзушылық болып табылады. Мұндай жағдай кез келген шартпен, оның ішінде уақытша пайдалану үшін жалға беру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Құмар ойыншылардың да қатысуы заңсыз болып саналады және олар ҚР ӘҚБтК 444 – бабына сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартылады[7].

ҚР аумағында заңсыз ойын бизнесін анықтау тәжірибесі әртүрлі екенін атап өткен жөн. Оңтүстік Қазақстан облысы, Қызылорда, Алматы, Атырау, Алматы облыстары бойынша МКД-да электрондық казино ұйымын анықтау тәжірибесі жолға қойылған.

Республика аумағында ірі букмекерлік ұйымдардың бас кеңселерінің филиалдары Астана және Алматы қалаларында қызмет етуде.

ҚР ҚК 307-бабы сондай-ақ жалға берушілердің заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру үшін үй-жай бергені үшін жауапкершілігін көздейді [9]. Осыған байланысты, Мемлекеттік кірістер комитетінің жергілікті бөлімшелері сауда үй-жайларының иелеріне осындай құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында түсіндірме хабарламалар таратуды тәжірибеге енгізіп отыр. Заңсыз ойын бизнесі үлкен қылмыстық пайда әкелетінін бәрі біледі, сондықтан оларды ұйымдастырушылар тарапынан қылмыстық қызметтің осы түріне қайта оралуға болады. Сондықтан Мемлекеттік кіріс комитетінің аумақтық бөлімшелері бұрын ойын бизнесі саласында қызметін жүзеге асырған істердің осы санаттағы құқық бұзушылықтарға тартылған адамдарға картотекалар жүргізеді. Ақпараттық технологиялар (интернет) қазіргі уақытта адам өмірінің маңызды бөлігіне айналып, экономика мен мемлекеттік басқаруда да барған сайын үлкен рөл атқаруда. Бұл жүйелер арқылы сатып алу тендерлері, бизнес-процесстер, мемлекеттік қызметтер және басқа да қызметтер онлайн режимде жүзеге асырылады. Заңсыз ойын бизнесі объектілерінің қызметі ғаламдық Интернет желісіне қосылуға тәуелді, және бұл саладағы қылмыстарды анықтау мен тергеу көбінесе шектеулі қолжетімділігі бар интернет-ресурстардағы ақпаратқа негізделеді. Ақпараттық технологиялардың үздіксіз дамып келе жатқанын ескере отырып, қылмыскерлер де өздерінің қылмыстық әрекеттерін жетілдіре түсуде. Халықаралық тәжірибені зерттеу қылмыстарды ашуда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Осы мақсатта, Кеңес кезеңінде ЭТҚ бастамасымен шетелдік қаражатты қайтармау және заңсыз құмар ойындарға қарсы күресте тәжірибе алмасу және ынтымақтастық мәселелерін шешу үшін жұмыс тобы құрылды. Ынтымақтастықты нығайту мақсатында Қазақстан Республикасының төрағалығымен жұмыс тобы жұмыс жоспарын әзірледі.

Бұл жоспар келесі әрекеттерді қамтиды:

- құмар ойындарды реттейтін заңдар мен нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау;

- заңсыз ойын бизнесі мен онлайн құмардың интернет-ресурстарын зерттеу саласындағы қылмыстарды анықтау, тергеу және зерттеу бойынша нұсқаулықтар мен ұсыныстарды әзірлеу;

- елде тіркелген акционерлік қоғамдар қызметінің нәтижелері туралы, Мемлекеттік статистикалық мәліметтер, соның ішінде олардың жұмыс қорытындылары туралы анықтамалық ақпарат;

- заңсыз ойын бизнесі фактілерін анықтау бойынша құқық қорғау органдары жұмысының нәтижелері;

- заңсыз ойын бизнесі фактілерін анықтау бойынша жұмыс нәтижелері туралы анықтамалық ақпарат (шолулар);

- заңсыз қызметті жүзеге асырудың жаңа анықталған тәсілдері туралы ақпарат;

- қылмыс іздерін анықтау, тіркеу, алдын алу және зерттеу бойынша тәжірибелік көмек көрсету;

- заңсыз ойын бизнесімен байланысты құқық бұзушылықтарды анықтауға, жолын кесуге және тергеуге бағытталған, сондай-ақ трансшекаралық қылмыстарды ашу мақсатында кешенді бірлескен профилактикалық, жедел-іздістіру іс-шараларын және арнайы операцияларды жүргізу;

- Ресей Федерациясының Қылмыстық тәжірибесімен танысу;

- Қырғыз Республикасының Қылмыстық тәжірибесімен танысу;

- Ақпараттық коммуникациялық технологиялар (АКТ) үшін жабдық өндіруші зауыттар бойынша сертификаттау мәселелерін талқылау, сондай – ақ қылмыстық істерді тергеу барысында туындайтын өзге де мәселелер бойынша пікір алмасу;

ТМД-дағы танымал және ірі «покер үйі» покер клубы туралы ақпарат пен материалдармен алмасу (осы сайттар арқылы ойыншылар құмар ойындарды еркін ойнап, шоттарды толтыра алады, ақша қаражатыр алу мүмкіндігі бар).

Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырудың кейбір қылмыстық-құқықтық аспектілерін талдай отырып, елде және шетелде саяси, әлеуметтік және экономикалық өзгерістер аясында болып жатқан ғылыми-техникалық прогреске байланысты қажетті өзгерістерді енгізу қажеттілігінің логикалық негіздемелерінен басқа, мұндай өзгерістердің себептері деп түсінуге болады.

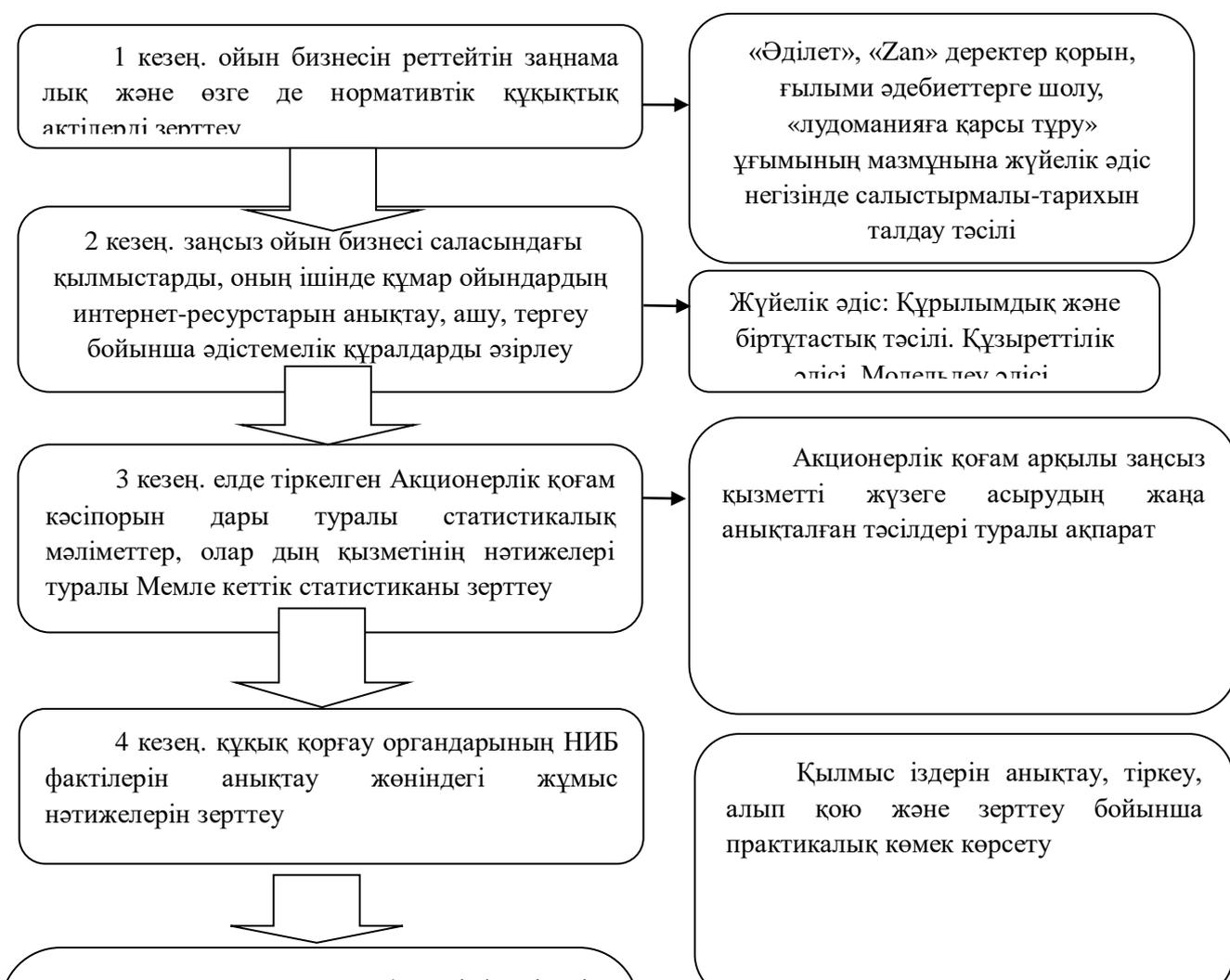
Тұрақты өзгерістер деп жеткіліксіз дәлел, бұрын қабылданған нормативтік актілерді негіздеу және пысықтау және әрекетсіздік айыптауларын болдырмау үшін заң шығарушылардың белсенділігін көрнекі түрде көрсету болып табылады. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырудың кейбір қылмыстық-құқықтық аспектілерін анықтау керек, яғни осы қылмысқа қарсы күресті ұйымдастыруды реттейтін жоғарыда аталған құқықтық норманың мазмұнын нақты анықтауды талап етеді [8, 15].

Қазіргі уақытта Қазақстандағы заңсыз ойын индустриясымен күрестің негізгі құралдары «Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру» деп аталатын ҚР Қылмыстық кодексінің 307-бабының нормалары қолданыста, сондай-ақ,

2007 жылғы 12 қаңтарда қабылданған «Ойын бизнесі туралы» № 219-III ҚР Заңының тиісті нормалары да бұл саланы реттеуге бағытталған.

Заңсыз ойын бизнесі бастапқыда ойын жабдықтарын, сондай-ақ Интернет пен мобильді байланыс құралдарын қоса алғанда, ақпараттық-телекоммуникациялық желілерді қолдана отырып, белгісіз жерлерде өткізілді. Осы процестер барысында рұқсатсыз табыс алуға бағытталған ұйымдасқан қызмет түрлері тіркелді. Арнайы бап қабылдағаннан кейін, үш жылдан кейін ол үлкен өзгерістерге ұшырады. Осы өзгерістердің нәтижесінде баптың диспозициясы заңсыз құмар ойынға қатысты қылмыстық әрекетті анықтайтын бірінші сөздермен басталды. Заңның екінші редакциясында ойын алаңынан тыс жерде заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу үшін ойын жабдықтары мен Интернетті немесе басқа байланыс құралдарын (ұялы байланысты қоса) пайдалану әрекеттері туралы айтылады. Алайда, алдыңғы нұсқадан айырмашылығы, жаңа нұсқа сөз байласу арқылы немесе аса ірі мөлшерде емес, бірақ үлкен табыс табуға бағытталған әрекеттерге назар аудартады. Қорыта келе, заңсыз ойын бизнесімен күресу үшін заңнамалық нормаларды үнемі жаңартып отыру, құқық қорғау органдарының қызметін жақсату, қоғамдық сана мен хабардарлылықты арттыру шаралары аса маңызды болып табылады. Осы элементтерді қамтитын кешенді тәсіл ғана осы саладағы құқық бұзушылықтардың тиімді жолын кесуге және қоғамды қорғау деңгейін арттыруға ықпал ете алады.

Сурет 2 «Құмар ойындарына қарсы іс-шаралар кезеңдері

1.2. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырғаны және өткізгені жауапкершілікті криминализациялау және құқықтық реттеу.

Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңына сәйкес, ойын бизнесі - бұл құмар ойындар мен бәс тігуді ұйымдастыру және өткізу әрекеттерін қамтитын ойын бизнесінің қызметі болып табылады [3]. Заңды бұзу, өз кезегінде, Қылмыстық кодекстің 307-бабы бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. Сол сияқты, коммерциялық қызмет те Қазақстан Республикасының арнайы нормативтік актілерімен реттеледі және осы заңдардың бұзылуы Қылмыстық кодекстің 214-бабына сәйкес заңсыз кәсіпкерлік немесе заңсыз банк қызметі ретінде жазаланады [9].

Ойын бизнесі объектілерін құру және олардың қызметі заңсыз емес. Бірақ олар ресми түрде тіркеуден өтпей жұмыс істеген жағдайда салық төлеуден жалтару мүмкіндігі туындайды. Бұл объектілер Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген арнайы аймақтардан тыс жерде құрылуы мүмкін. Сондықтан да, заңсыз әрекеттің негізгі объектісі – ойын бизнесін реттейтін қоғамдық қатынастарды бұзу болып табылады. Ойын бизнесі кәсіпкерлік қызмет ретінде, Қылмыстық кодекстің 307-бабының мақсаты – осы саланың экономикалық мүдделерін қорғауға бағытталған қоғамдық қатынастарды сақтау. Сонымен бірге, халықтың денсаулығы мен адамгершілігін сақтау - бұл қылмыстың қосымша объектісі ретінде қарастырылады. Қылмыстық кодекстің 307-бабында көзделген қылмыстар негізінен елдің экономикалық қауіпсіздігіне әсер ететіндігіне сүйене отырып, 8-тарауда «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын осы қылмыс үшін жауапкершілік қарастырылған. Ойын бизнесін заңсыз ұйымдастырудың объективті аспектілері бес дербес нысанда көрінуі мүмкін: 1) ойын мекемелерін заңсыз ашу немесе күтіп-ұстау; 2) ойын бизнесі саласындағы қызметті заңсыз ұйымдастыру; 3) ойын бизнесін жүргізу үшін орындар беру; 4) заңнамада көзделген орындардан тыс жерде ойын бизнесін ұйымдастыру және өткізу. 5) ойын бизнесі саласындағы қызметті лицензиясыз жүзеге асыру [28].

Кесте 2. «Ойын бизнесін заңсыз ұйымдастырудың объективті жағы» [28].

Ойын мекемелерін заңсыз ашу немесе күтіп-ұстау

Ойын бизнесі саласындағы қызметті заңсыз ұйымдастыру

Ойын бизнесін жүргізу үшін орындар беру

Заңнамада көзделген орындардан тыс жерде ойын бизнесін ұйымдастыру және өткізу

Ойын бизнесі саласындағы қызметті лицензиясыз жүзеге асыру

Объективті жақтың ерекшелігі, ойын мекемелерін заңсыз ашу немесе ұстау. Қылмыстың бұл түрінің, объективтік жағы, Қазақстан Республикасының Ойын бизнесі туралы» заңнамасында көзделген тыйым салуды бұза отырып жүзеге асырылады. Мәселен, осы Заңның 6-бабы электрондық казино мен интернет-казино қызметіне тыйым салады. Мысалы, Алматы қаласының Медеу ауданының № 2 аудандық сотында Р. есімді азаматтың алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы болып ойын мекемесін заңсыз ұстау фактісі бойынша қылмыстық істі қарау сот отырысы өтті. Сот, Р. есімді азаматтың және тергеумен анықталмаған адамның ойын мекемесін, яғни «G-Slot» төлем жүйесімен «Онлайн-Казино» құмар ойындарын өткізетін заңсыз ойын мекемесін ұйымдастыру мен ұстауға бағытталған қылмыстық ниеттерін анықтады. Бұл әрекет нақты уақыт режимінде ақшалай ұтыстарды алу үшін ақшасы есептеу және алу мүмкіндігін туғызған. Қылмыстық ниетін жүзеге асыру үшін Р. есімді азамат және оның серігі тұрғын емес үй-жайды жалға алған. Алдымен, заңсыз байлыққа ол жеткізуді көздеп, пайдакүнемдік мақсатпен және алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы болып әрекет ете отырып, Р. есімді азамат Қазақстан Республикасының аумағында онлайн-казино ұйымдастыру үшін қажетті бағдарламалық қамтамасыздандыру орнатылған 10 дербес компьютер сатып алған. Осылайша, олар заңсыз лицензия мен рұқсат құжаттары жоқ ойын мекемесін ашып, оның қызметін жүргізу бастаған. Бұл жағдайда құқық бұзушылықтың объективті жағы онлайн-казиноны заңсыз ашу арқылы қолданыстағы тыйымның бұзылуымен анықталады [10].

Ойын бизнесі саласындағы қызметті заңсыз ұйымдастыру дегеніміз Қазақстан Республикасының ҚК 307-бабының объективті жағының бір түрі болып табылады және ол «Ойын бизнесі туралы» Заңының 6-бабында көзделген тыйым салулар бұзылумен байланысты. Заңда құқық бұзушылықтың бірнеше түрі қарастырылған, «ойын бизнесі қызметтерін жүзеге асыру; ақша емес, басқа мүлік түрінде ұтыс беру немесе қабылдауға бағытталған құмар ойындарды ұйымдастыру (егер казино тек ақша түрінде ұтыс беруге рұқсат етілген жағдайларды қоспағанда); бәс тігу қорытындылары бойынша ставкаларды қабылдау (есепке алу) және ойын мекемелерінен тыс ұтыстарды төлеу (тотализатор мен букмекерлік кеңселер кассаларында); бәс тігу нәтижелері мен ставкаларды қабылдау (есепке алу) ұтыстарды төлеу ұйымдастырушы болып табылмайтын тұлғалар арқылы жүргізу; Құмар ойындарды немесе тауарлар мен қызметтердің сату мақсатында жүлделердің имитациялау арқылы бәс тігу ұйымдастыру; Бағдарламалық қамтамасыз ету мен техникалық құралдарды (механикалық, электрлік, электрондық немесе басқа құрылғылар) пайдаланып, оқиғаларды тікелей көрсету жағдайларынан басқа кез келген ставкаларды жариялау және бәс тігу» [28]. Танылған шетелдік ойын бизнесі ұйымдастырушыларға төлемдерді аудару қызметін көрсету, бұл Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес заңсыз болып табылады.

«Ойын бизнесі туралы» Заңның 6-бабының 1-тармағына сәйкес, «ойын бизнесі саласында тек арнайы рұқсат етілген қызмет түрлері жүзеге асырылуға тиіс, ал басқа барлық қызмет түрлері заңсыз болып табылады, ойын бизнесі

саласындағы нормативтік талаптардың бұзылуы, ойын бизнесі қызметін жүзеге асыруға қойылатын талаптарды және Заңның 12 және 12-1 баптарын көрсетілген жалпы ережелерді бұзудан туындауы мүмкін» [3].

Ойын бизнесі саласындағы ұйымдардың жұмысына қойылатын талаптар бойынша бірнеше маңызды шарттар белгіленген, «казинода кем дегенде отыз ойын үстелі болуы тиіс; Ойын автоматтары залында кемінде 60 ойын автоматы орнатылуы қажет; Ойын автоматтары ҚР заңнамалық талаптарға сәйкес болуы керек; Ұтыстарды төлеу ойын бизнесі ұйымы қызметкерлерінің жеке басын куәландыратын құжат негізінде жүзеге асырылуы тиіс, және бұл үш күннен кешіктірмей орындалуы керек; Ойын автоматтары мен олардың бөліктері казино мен және ойын автоматтары залдарында қабырғаларға, терезелерге және есік ойықтарына орнатылуына рұқсат етілмейді; Ойын автоматтарының ұтыс пайызы 95 тен төмен болмауы керек; Ойын мекемелері, букмекерлік кеңселер жазба жүйелерімен жабдықталуы тиіс, бұл жүйе құмар ойындарға қатысушылардың әрекеттерін тіркеп, кемінде 7 күн бойы сақтап, бақылауды қамтамасыз етуі керек; Егер кассада немесе шоттарда ақша жеткіліксіз болса, ойын бизнесін ұйымдастырушы жетіспейтін соманы Заңның 14 бабына сәйкес міндетті резервтің есебінен толықтыруы тиіс; Букмекерлік кеңселермен тотализаторлар бәс тігулерді қабылдауды, ставкаларды өңдеуді және ұтысты төлеуді қамтамасыз ететін ақпараттық – бағдарламалық кешендермен жабдықталуы керек; Букмекерлік кеңсе қызметін жүзеге асыратын ұйымдар бәс тігілетін оқиғаларды дербес анықтауға құқылы; Тотализаторлар қызметін ұйымдастырушылар ат спорты жарыстары (ат жарысы, жүгіру) мен ит жарысына ставкаларды қабылдайды; Ойын бизнесін ұйымдастырушылар Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнаманы орындауға міндетті; Букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар ақпараттық-бағдарламалық кешендермен жабдықталуы қажет және тек аккредиттелген спорт федерациялары мен халықаралық спорт ұйымдарының қолдауымен өтетін спорттық жарыстар шеңберінде ғана ставкаларды қабылдайды» [3].

Қазақстан Республикасында лудомания мен құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру және өткізу мәселелерін құқықтық реттеу маңызды және күрделі болып табылады. «Ойын бизнесі туралы» Заңның талаптарына сәйкес, «құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру экономикалық қауіпсіздік пен халықтың денсаулығына елеулі зиян келтіреді». Осыған байланысты Қазақстанның Қылмыстық кодексінде лудоманияны заңсыз ұйымдастырғаны үшін жауапкершілік көзделген және бұл құқық бұзушылықтар қатаң жазаланады [28].

Қорытындылай келе, құмар ойындардың әділ және заңды ұйымын құруға, ойыншылардың құқықтарын қорғауға және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған жоғары талаптар қойылады. Бұл шаралар құмар ойындар саласындағы заңсыз әрекеттердің таралуын азайтуға және азаматтардың денсаулығын қорғауға ықпал етеді. Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру мен ілеспе құқық бұзушылықтардың қоғам мен мемлекетке

тигізетін елеулі зиянын ескере отырып, Құқық қорғау органдары тарапынан қатаң шаралар қабылдауы қажет.

1.3. Заңсыз ойын бизнесімен байланысты қылмыстар туралы шетелдік заңнаманы талдау.

Шетелдік заңнамаларды талдау ойын бизнесін мемлекеттік ретту түрлі тәсілдермен жүзеге асырылатынын көрсетеді: ойын бизнесін заңдастыру; ойын аймақтарын қоспағанда, құмар ойындарды ұйымдастыру мен өткізуге тыйым салу; құмар ойындарды ұйымдастыру мен өткізуге толықтай тыйым салу.

Ойын бизнесі саласындағы құқықтық реттеудің және қылмыстың алдын алудың халықаралық тәжірибесін талдай отырып, төмендегі елдердің оң тәжірибесін қарастыруға болады: 1. Еуропалық одаққа мүше елдер (Австрия, Бельгия, Болгария, Дания, Германия, Норвегия); 2. Азия елдері (Израиль, Түркия, Жапония, Қытай Халық Республикасы, Оңтүстік Корея); 3. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше елдер (Әзірбайжан, Беларусь, Қырғызстан, Молдова, Тәжікстан, Өзбекстан). Зерттеу барысында аталған мемлекеттердің қылмыстық заңнамалары құмар ойындарды ұйымдастыру мен өткізу, ойын мекемелерін басқару, сондай – ақ телекоммуникациялық желілер арқылы қызмет көрсеті және ойынға қатысу үшін азаматтарды тарту сияқты әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тартуды қарастырады. Бұл құқық бұзушылықтар аталмыш қылмыстардың объективтік жағынан сипаттайды. Сонымен бірге, құмар ойындарда ерекше назар аударылатын маңызды фактор – олардың нақты өткізілетін орындарының көрсетілуі. Көптеген елдерде бұл іс – шаралар қоғамдық орындарда өтеді. Халықаралық тәжірибеде кейбір мемлекеттер, мысалы Бельгия, Австрия, Норвегия және Нидерланды, ойын бизнесіне мемлекеттік монополия орнатқан. Алайда, біздің көзқарасымыз бойынша, мұндай үлгіні Қазақстан Республикасына тікелей көшіру тиімсіз, себебі мемлекеттік бақылаудың шамадан тыс артуы бизнестің еркін дамуына кедергі келтіруі мүмкін, әсіресе посткеңестік кеңістіктегі елдердің ерекшелігін ескере отырып. Германия, Словения, Австрия және Швеция сияқты бірқатар Еуропалық мемлекеттерде ойын бизнесі тек жекеменшік саламен шектелмей, мемлекеттің бақылауында да жүргізіледі. Мәселен, Швецияда «Svenska Spel» деп аталатын мемлекеттік компания құмар ойындардың негізгі бағыттарын ұйымдастырумен айналысады. Сондай – ақ мемлекеттік мәртебесі бар АТГ ұйымы ат жарыстарына бәс тігу қызметін жүзеге асырады. Бұдан бөлек қоғамдық әлеуметтік мақсаттарды қаржылай қамтамасыз ету үшін пайда көздемейтін бірқатар ұйымдар да белсенді жұмыс жүргізуде. Назар аударарлық жайт – біз талдап отырған шетелдік тәжірибеде заңсыз ойын бизнесіне қатысты қылмыстық жауапкершілік көбіне пайда көлеміне (ірі немесе аса ірі табыс) байланыстырылмайды. Дегенмен, кейбір елдердің қылмыстық кодекстерінде мұндай критерийлер нақты көзделген. Мысалы, Молдова Республикасында

алынған кірістің мөлшері саралау критерийі ретінде қарастырылады. РФ ҚК 171.2 бабында да осыған ұқсас ереже бар. Қытай, Израиль, Түркия, Жапония, Австрия, Болгария және Дания сияқты елдерде құмар ойындарға тікелей қатысқаны үшін жауапкершілік қарастырылған. Бұл елдерде ойынға қатысушыларға 6 айға дейін бас бостандығынан айыру немесе айыппұл түрінде қылмыстық жауапкершілік тағайындалады [51].

Сурет 3 «Ойын бизнесі саласындағы құқықтық реттеудің және қылмыстың алдын алудың халықаралық тәжірибесі»

Аталған халықаралық тәжірибе отандық құқықтық жүйені жетілдіру үшін маңызды ресурс бола алады. Мәселен, Өзбекстан мен Молдова Елдерінің заңнамаларында кәмелетке толмағандарды құмар ойындарға тарту фактісі үшін арнайы қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Бұл өз кезегінде, жасөспірімдердің құмар ойындарынаан қорғануға бағытталған тиімді алдын алу тетіктерінің бірі ретінде бағалануы мүмкін. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне де ұқсас мазмұндағы нормаларды енгізу қажеттігі туындап отыр.

Жалпы, шетелдік құқықтық жүйелерді салыстырмалы түрде зерттеу ойын бизнесін заңнамалық тұрғыдан реттеудің сан алуан жолдары бар екендігін көрсетеді. Қазіргі заманғы құмар ойындарының трансшекаралық сипатын ескере отырып, халықаралық құқықтық ынтымақтастықты кеңейту мен тереңдету маңызды міндетке айналуда. Себебі бүгінгі күні бұл саланы толықтау қамтитын әмбебап бақылау үлгісі ожоқ. Құмар ойындар индустриясын қадағалаудың бірыңғай әдістемесінің болмауы қоғамда жағымсыз әлеуметтік және құқықтық салдарлардың пайда болуына, соның ішінде қылмыстың артуына және моральдық құндылықтардың әлсіреуіне себеп болуы мүмкін[52].

Осы жағдайларда ҚР Ойын бизнесін тиімді басқару үшін шетелдік құқықтық тәжірибелерді жан-жақты талдап, олардың бейімдей отырып енгізу аса маңызды. Құмар ойындарға қатысты қолданыталатын құқықтық шаралардың жіктелуі бірнеше негізгі модель түрінде бөлінеді: а) құмар ойындарды толық заңдастыру; ә) ішінара заңдастыру немесе шектеулі рұқсат; б) құмар ойындарға толық тыйым салу. Құмар ойындарды реттеудің үшінші үлгісіне сәйкес, бұл салаға толық тыйым салынады және оны бұзу қылмыстық

жауапкершілікке әкеп соғады. Мұндай қатаң шектерулер Израиль, Иран және Түркия секілді мемлекеттердің заңнамасында көрініс тапқан. Бұл елдерде құмар ойындарын ұйымдастыру немесе оларға қатысу заңмен қудаланады және заң бұзушылар тиісті жазаға тартылады. Екінші жағынан, кейбір мемлекеттер, мысалы Германия, Монако, Беларусь, ойын бизнесін ұйымдастыруға рұқсат беретін неғұрлым жұмсақ, либералды модельді ұстанады. Алайда бұл рұқсат белгілі бір шарттар мен шектеулермен ғана жүзеге асырылады және заңды түрде лицензиялауға бағынады. Әлемнің бірқатар елдерінде құмар ойындарына ішінара немесе толық заңдастыру енгізілген. Бұл реттеу тетігі мемлекет бюджетіне қосымша табыс әкелетін және жұмыс орындарын құру арқылы экономикасы ынталандыратын құрал ретінде пайдаланылады. Мәселен, Болгария Республикасында «Ойын бизнесі туралы» Заңның 7-бабында халықаралық компанияларға осы салада кәсіпкерлік қызметпен айналысуға рұқсат берілуі үшін, олардың мемлекет экономикасына кем дегенде 10 миллион АҚШ доллары көлемінде инвестиция құйып, ең аз дегенде 500 адамды жұмысқа тарту қажет екендігі нақты көрсетілген [52].

Эстония мемлекетінде де ойын бизнесі заңмен реттелген. Мұнда қызмет саласы Эстонияның Қылмыстық кодексі мен «Ойын бизнесі туралы» заң аясында жүзеге асырылады. Елде құмар ойындарының заңдастырылуы салық түсімдерін арттыруға айтарлықтай әсер етіп, нәтижесінде жаңа экономикалық аймақтардың дамуына серпін бергені байқалады.

Солтүстік Ирландияда құмар ойындар саласын құқықтық тұрғыдан реттеу 2013 жылы қабылданған «Құмар ойындар туралы» заң аясында жүзеге асырылады. Бұл елде құмар ойындарын өткізуге лицензиялау процессі жеңілдетілген. Заң шығарушы органдардың көзқарасы бойынша, лицензияларды көп әрі жылдам беру арқылы бейресми, бақылаусыз ойын қызметінің жолын кеспек. Аталған заң құмар ойындарының зиянды салдарынан, әсіресе жасөспірімдер мен әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтарды қорғауға баса назар аударады. Бұл шектеулер лудоманияға шалдыққан тұлғаларды ойындарға жібермеуге бағытталған, себебі бұл олардың және жақындарының қаржылық тұрақтылығын сақтауға көмектеседі.

Дания да осы саладағы қылмыстық-құқықтық нормаларын жаңартты. Бұл елде құмар ойындарға қатысу үшін азаматтар өздерінің жеке басын ресми түрде растап, кем дегенде 18 жаста болуы керек. Егер қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам 15 жасқа толмаған болса, ол қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Бұл ереже жасөспірімдерді қорғауға бағытталған елдің құқықтық саясатын көрсетеді.

Македония Республикасында құмар ойындар ойын бизнесі мен ойын-сауық туралы Заңның 14-16 баптарымен реттеледі. Бұл елде құмар ойындарды ұйымдастыру үшін Қаржы министрлігінің арнайы мөрімен расталған лицензия қажет. Ойын бизнесінің субъектілері жыл сайын мемлекеттік бюджетке 60-120 миллион Македония динарын төлеуі керек (яғни шамамен 80-160 миллион рубльге тең). Бұл қаражат тұрмыстық зорлық-зомбылықтың, Қызыл Крест қызметінің және жастар спортының алдын алу жөніндегі әлеуметтік

бағдарламаларды қаржыландыруға жұмсалады. Үкімет бұл қайырымдылықтарды әлеуметтік маңызы бар жобаларға бөледі.

Айта кету керек, Македонияда құмар ойындарды жарнамалауға заңмен тыйым салынған және мемлекеттің азаматтарына шетелдік ойын платформаларына қатысуға тыйым салынады. Бұл шара шетелде ұйымдастырылған ойын қызметтерінің әсерін шектеуге бағытталған[12, 63].

Бельгияда ойын мекемесіне бару үшін азаматтар сәйкестендіруден өтуі керек. [12, 102]. Ақша салусыз онлайн-қосымшалар тіпті смартфондарда да кең таралды. Ресейлік заң шығарушы Бельгия заң шығарушылары ұсынған бұл шешімге кәмелетке толмағандардың құмар ойындарға қатысуға деген ұмтылысының артуына байланысты жүгінуі керек. Заманауи технологиялар мен жабдықтарды жетілдірудің дамуымен ойыншыларды сәйкестендіру туралы деректердің өзгеру жағдайлары аз болған жоқ. Ойын бизнесі мәселелерінде мемлекеттердің, ТМД елдерінің қылмыстық заңнамасы өте гетерогенді. Бұл қоғамдық және саяси өмірдегі айырмашылықтарға, осы елдердің құқықтық реформаларына байланысты. Бірқатар елдер арасында құмар ойындарды реттеу заңсыз кәсіпкерлік туралы заңнамаға сәйкес шешіледі. Екінші топтағы елдердің қылмыстық заңнамасында арнайы нормадағы (немесе нормалардағы) заңсыз құмар ойындар үшін жауапкершілік бар [13, 34].

Армения Республикасында ойын бизнесін жүзеге асыру үшін арнайы лицензия сатып алу қажет. Бұл қызмет тек үш елдегі курорттар ретінде белгіленген Севан, Джермук және Цахкадзор қалаларындағы арнайы ойын аймақтарында қол жетімді. Алайда, кәсіпкерлік қызмет ретінде құмар ойындарға қолданылатын жалпы құқықтық нормалар бірқатар маңызды кемшіліктерді қамтиды. Ең алдымен, лицензияның болуы кәсіпкерлерге кез-келген жерде ойын бизнесін бастауға мүмкіндік беретіні туралы түсінбеушілік туындауы мүмкін. Екіншіден, құмар ойындардың әлеуметтік қауіптілігіне байланысты олар келтірген елеулі зиян үлкен проблемаға айналғаны дәлелденді. Мысалы, сәтсіз ойыншы, әсіресе лудоманиямен ауыратын адам құқық қорғау органдарына мүліктік залалды өтеу туралы талап қоюдан бас тартуы мүмкін. Мұндай мәлімдеме алынса да, шығынның нақты мөлшерін дәлелдеу проблемалы болып табылады [8,35]. Бұл мәселелер тек Арменияның Қылмыстық кодексінде ғана емес, Түркіменстанның, Молдованың және Беларусьияның қылмыстық заңнамасында да көрініс тапқан.

Жалпы айтқанда, құмар ойындарды құқықтық реттеу тарихын тыйым салу саясатының тарихы деп атауға болады. Бірақ бұл тыйымдарды көптеген мемлекеттердің заң шығарушылары олар қандай модельді таңдағанына қарамастан, құқықтарды қорғау және қоғамды қорғау мақсатында заңды түрде ойын қызметін кеңейту, өзгерту және реттеу арқылы енгізді. Бүгінгі таңда заңнама және құмар ойындарды реттеу саласындағы ең өзекті мәселе онлайн-құмар ойындарды бақылау болып табылады. Бұл әлемдік құқықтық ортада жиі кездесетін мәселелердің бірі болып саналады, өйткені Интернетте құмар ойындардың кең таралуы қоғам мен экономикаға теріс әсер етеді. Алайда,

кейбір шет елдерде бұл мәселе бойынша заңнамалық ұстаным біркелкі емес, сондықтан бірыңғай халықаралық құқықтық актіні қабылдау қиын.

Армения, Түрікменстан, Молдова және Беларусь заңнамаларын салыстыруды қоса алғанда, құмар ойындар саласындағы халықаралық құқықтық тәжірибені талдау Қазақстан Республикасында ойын бизнесін құқықтық реттеу жүйесін жетілдіру қажет екенін көрсетеді. Осыған байланысты белгілі бір нормаларды Ресей Федерациясының заңнамасына енгізу тәжірибесі ұлттық және қоғамдық мүдделерді қорғаудың тиімді құралы бола алады. Шет мемлекеттердің заңнамасы ойын қызметіне қатысты тыйым салуды белгілеуге әр түрлі көзқараспен қарайды. Сонымен, кейбір елдер заңсыз кәсіпкерлік туралы жалпы норманың болуымен ғана шектеледі (Армения, Түрікменстан және т.б.). Дамыған елдердің көпшілігі (Бельгия, Ұлыбритания, Германия, АҚШ және т.б.) заңсыз ұйымдарға және құмар ойындарын өткізуге қарсы тұруға бағытталған арнайы нормаларды енгізуді қарастырады. Зерттеудің мақсатына жету үшін жеке құқықтық тәртіпті қарастыруға толығырақ тоқталу керек [14, 56].

Ойын бизнесін толығымен заңдастырған мемлекеттің бірі - Германия Федеративтік Республикасы, 1871 жылғы Германияның Қылмыстық Кодексі мен 2021 жылғы Германиядағы Ойын бизнесі туралы Мемлекеттік келісім құмар ойындарды ұйымдастыру мен өткізуді реттейді (Glücksspielstaatsvertrag 2021, GlüStV).

Германия Федеративтік Республикасындағы қазіргі заманғы құмар ойындар нарығы негізінен екі бағытта қалыптасады: (1) дәстүрлі казино қызметі және (2) онлайн құмар ойындар. 2021 жылдың 1 шілдесінде күшіне енген Мемлекетаралық Ойын бизнесі туралы келісімге (Glücksspielstaatsvertrag—GlüStV) сәйкес екі сала да заңды түрде шешіліп, ресми түрде рұқсат етілді.

ГФР-да онлайн-құмар ойындарды заңдастыру қара нарықты «тежеу», барлық құмар ойындарға арналған бірыңғай федералды регламентті іс жүзінде жүзеге асыру мақсатында жүзеге асырылды, бұл ойыншылардың, әсіресе жастардың тиісті қорғалуын қамтамасыз етеді. Бұл тұрғыда мемлекет заңсыз әрекеттер мен Құмар ойындар ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілік жүйесін белсенді қолданады. Германияның қылмыстық кодексінде құмар ойындарға байланысты қылмыстық әрекеттер үшін жауапкершілікті көздейтін құрамдар бар. Осылайша, ресми рұқсатсыз құмар ойынды көпшілік алдында ұйымдастырған немесе өткізген адамдар жауапқа тартылады. Біліктілік белгісі ретінде заң ұйымдасқан топтың іс-әрекетін атап көрсетеді. Бір қызығы, дербес құрам ретінде құмар ойындар туралы ақпаратты көпшілікке тарату жөніндегі іс-шаралар да ерекшеленеді (Германия ҚК 284-бабы). Республика аумағында құмар ойындарды толық заңдастыру ойыншылардың өздері үшін жауапкершілік белгілеу арқылы мемлекет тарапынан шектеулерді енгізу қажеттілігін негіздейді (Германия ҚК 285-бабы). Атап айтқанда, Германия Қылмыстық кодексінің 287-бабы ойын ұйымдастырушысында тиісті рұқсатсыз қоғамдық лотереяларды немесе ұтыс ойындарын ұйымдастыруға, сондай-ақ, лотереяны немесе ұтыс ойынын көпшілікке жарнамалауға жауапкершілікті

қарастырды. Жалпы алғанда, Германия Федеративтік Республикасының ұстанымын ойын бизнесіне қатысты қолайлы деп сипаттауға болады.

Ойын қызметін толық заңдастырған юрисдикцияның тағы бір өкілі - ойын бизнесін мемлекет экономикасына біріктірген Эстония. Мәселен, ойын бизнесінен түсетін салық төлемдері мемлекет бюджетінің едәуір бөлігін құрайды және әлеуметтік-мәдени саладағы жобаларды іске асыруға бағытталады. 15.10.2008 жылғы «Ойын бизнесі туралы» Заң, сондай-ақ Эстонияның Қылмыстық кодексі мемлекет аумағында құмар ойындарды ұйымдастырушылардың қызметін реттеу үшін құқықтық базаның негізін құрайды.

Эстония Қылмыстық кодексінің 2002-бабында заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыруға жауапкершілік қарастырылған. Бұдан басқа, Заңның 201-бабында жеке немесе заңды тұлғаларға тиесілі тұрғын немесе тұрғын емес үй-жайларды заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу үшін бергені үшін дербес қылмыстық жауаптылық көзделеді. Бұл Эстония қылмыстық заңнамасының құрылымының ерекшелігі.

Құмар ойындарға қатысты құқықтық нормалар қылмыстық жауапкершілікті қолданумен шектелмейді. Мемлекет ойынға қатысушыларға кейбір талаптарды қойды. Яғни: (1) құмар ойындарға қатысу жасы кемінде 21 жаста болуы керек; (2) ойынға қатысу кезінде жеке басын сәйкестендіруден өту керек.; (3) ойыншының барлық деректері арнайы тізілімге енгізілуі керек. Бұл талаптар ойын қызметін заңды және ашық жүргізуді қамтамасыз етуге, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауға бағытталған.

Дания Корольдігі құмар ойындарды заңдастыруды шектейтін мемлекеттердің бірі болып табылады. Елде бұл салада ұзақ уақыт бойы мемлекеттік монополия болғанымен, қазіргі уақытта лицензиясы бар жеке компаниялардың құмар ойындарын ұйымдастыруға мүмкіндігі бар. Алайда, бұл қызмет қатаң құқықтық шеңберде жүзеге асырылады. Мемлекеттік лицензия ойын мекемелерін бақылауға және заңнан тыс мінез-құлықты болдырмауға бағытталған. Осыған байланысты, құмар ойындарды заңдастырудан басқа, Дания заңсыз әрекеттердің алдын алу үшін жазаға қауіп төндіретін реттеу шараларын белсенді қолданады.

Құмар ойындарды ұйымдастыруға тыйым салу Данияның Қылмыстық кодексінің 204-бабында қарастырылған, онда ойынды ұйымдастырушылар да, оған қатысқан адамдар да жауапқа тартылуы мүмкін. Эстония сияқты, Дания Корольдігі де құмар ойындарға қатысушыларға талаптар қояды. Айрықша ерекшелігі - жас шегінің 18 жасқа дейін төмендеуі. Қарастырылып отырған құқықтық тәртіптің ерекшелігі-компания алатын пайдаға байланысты есепте летін төмен салық ставкаларының болуы (ставкалар ойын мекемесінің орналасқан жеріне және оның қызмет саласына (Iline/offline) байланысты 20% - дан 75% - ға дейін өзгереді). Бұл әдіс ұлттық бюджеттің кірістерін болжауға мүмкіндік береді, өйткені ойын компаниялары үшін салық жеңілдіктерінің тұрақтылығы бюджеттік саясаттың негізгі компоненттерінің бірі болып

табылады. Мұны мемлекет экономикасын жанама қолдау тетігі ретінде де қарастыруға болады.

Эстония құмар ойындарға қатысушылар үшін жас шектеулерін де енгізетінін атап өткен жөн. Бұл елде 18 жасқа толмаған азаматтарға құмар ойындарға қатысуға заңды түрде тыйым салынады.

Сондай-ақ, Болгария Республикасының құмар ойындарды Құқықтық бақылау саласындағы тәжірибесін атап өткен жөн. Бұл елдің «Құмар ойындар туралы» Заңы (болг. «Закон за хазарта») құмар ойындардың табиғатын ойыншыдан арнайы дағдыларды қажет етпейтін ойын-сауық әрекеті ретінде сипаттайды және нәтиже мүмкіндікке байланысты. Болгария Қылмыстық кодексінің 327-бабына сәйкес келесі әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған: (1) Уәкілетті мекеменің рұқсатынсыз құмар ойындарды ұйымдастыру; (2) лицензия болған жағдайда ойын қызметі рұқсат етілмеген жерде жүзеге асырылады; (3) қайталанатын қылмыстар (рецидивизм); (4) адам құмар ойындарға қатысады және олардың мінез-құлқының заңсыз екенін біледі.

Сондықтан, ел ішіндегі әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету және заңсыз құмар ойындардың алдын алу мақсатында шетелдік құқықтық жүйелер құмар ойындар саласында әртүрлі шектеулер мен жауапкершілік тетіктерін енгізді.

Бельгия Корольдігінің тәжірибесі құмар ойындарды құқықтық реттеудің ең тиімді мысалдарының бірін көрсетеді. Бельгия Қылмыстық кодексінің 305-бабы, 7-тарауы, 5-бөлімі, 2-томы мемлекет заңнамасы шеңберінде құмар ойындарды сақтаудың шектеу тетігін көздейді. Бұл ережелер заңсыз құмар ойындарды ұйымдастырушылармен қатар, мұндай қызметке көмектесетін немесе оны жүзеге асыруға көмектесетін қызметкерлер де қылмыстық жауапкершілікке тартылатындығын қарастырады. Жазаларға бас бостандығынан айыру және айыппұлдар жатады. Бельгияда «құмар ойындар, ойын мекемелері және ойыншыларды қорғау туралы» заң аясында құмар ойындарды ұйымдастыру үшін міндетті рұқсаттар қажет. Заң құмар ойындарға тәуелді адамдарды қорғауға тырысатын ұйымдастырушыларға ерекше міндеттемелер жүктейді. Ойыншыларға қойылатын талаптар (жас, мәртебе, қызмет жағдайы) қатаң сақталуы керек. Құмар ойындарға қатысушыларды сәйкестендіру жүйесі ұлттық тіркеу нөмірін пайдалана отырып, ойыншының деректері енгізілетін және бақыланатын бірыңғай ақпараттық жүйе арқылы жүзеге асырылады. Қабылданған реттеу шаралары арқылы бельгиялық заң шығарушы азаматтардың құмар ойынға қатысуға деген ұмтылысын төмендетуге ықпал етеді, осылайша ойындардың қоғамның әлеуметтік-адамгершілік негіздеріне әсерін шектейді. Үшінші тәсілді Қытай заңнамасының мысалында ашуға болады. Лотереядан басқа құмар ойындардың кез-келген түріне ҚХР-да ресми түрде тыйым салынады. Заңды бұзғандар үшін қатаң жазалар қарастырылған.

ҚХР Қылмыстық кодексінің 303-бабына сәйкес, ұжымдық құмар ойындарға қатысқаны, ойын мекемелерін ұйымдастырғаны немесе пайда табу үшін кәсіби негізде құмар ойындармен айналысқаны үшін үш жылға дейін бас

бостандығынан айыруға, қысқа мерзімді қамауға алуға немесе қадағалауға және айыппұл салуға жазаланады. Сондай-ақ, «Интернет» желісі арқылы құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу тыйым салынады. Осылайша, шетелдік заңнаманы талдау кез-келген мемлекет өз экономикасының тұрақтылығына ұмтылатындығын көрсетеді, сондықтан құмар ойындар билік органдарының назарында қалады. Мемлекеттердің ойын қызметін реттеу бағыты тарихи, әлеуметтік және саяси факторларды ескере отырып таңдалады. Құмар ойындарын ұйымдастырудың және өткізудің жана тәсілдерінің пайда болуы ойын индустриясын дамыту барысында туындайтын өзекті мәселе болып саналады. Осыған байланысты мемлекеттер негізгі мақсаты елдің экономикалық қауіпсіздігін қолдау болып табылатын нормаларды жасайды, өзгертеді және қолданыстағы заңнамаға енгізеді [15].

Шетелдік тәжірибені талдай отырып, біз Қазақстан Республикасында құмар ойындарды заңдастыру және құқықтық қадағалау туралы бірнеше түйінді қорытынды жасай аламыз. Ұлттық заңнамада кәмелетке толмағандарды қорғауға ерекше назар аудару және құмар ойындардың әлеуметтік салдарын ескере отырып, заңсыз құмар ойындарға қарсы қатаң шаралар қабылдау маңызды. Қазақстан үшін халықаралық тәжірибені зерделеп, заңнамаға тиісті түзетулер енгізу қажет.

2. Қазақстан Республикасындағы лудомания профилактикасының қазіргі жағдайы мен өзекті мәселелері.

2.1. Қазақстан Республикасындағы лудомания профилактикасының қазіргі жағдайы және өзекті мәселелері

Қазіргі уақытта Қазақстанда лудоманияның кең таралуы ойын мекемелерінің, әсіресе казинолардың, Ойын автоматтары залдарының, букмекерлік кеңселердің және онлайн-ставкалардың көбеюіне байланысты. Бұл мекемелер Алматы облысындағы Қапшағай су қоймасы және Ақмола облысындағы Бурабай ауданы сияқты арнайы аймақтарда жұмыс істейді.

Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабына сәйкес тыйым салынған. Ойын бизнесін арнайы белгіленген жерлерде орналастырылуы керек екендігі көзделген. Мәселен, 2020 жылы Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің деректері бойынша 765 заңсыз ойын мекемелері мен 20 заңсыз онлайн-казинолардың жұмысы тоқтатылды.

Жастар арасында құмар ойындардың алдын алу бойынша бірқатар маңызды шаралар қабылданды. Атап айтқанда, «Ойын бизнесі туралы» Заңның 15-бабы, «21 жасқа дейінгі азаматтардың және құмар ойындарға қатысуға тыйым салынғандардың ойындарға қатысуын шектейді». Бұл іс-шараның негізгі мақсаты-жастарды құмар ойындардың жағымсыз әсерінен қорғау[28]. «Ойын бизнесі туралы» Заңның 11-бабының 3-тармағына сәйкес, «казино, ойын автоматтары залдары, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар тек тұрғын емес ғимараттарда орналасуы тиіс. Бұл объектілер жаңа ғимараттардың тұрғын емес бөліктерінде, өнеркәсіптік кәсіпорындардың ғимараттарында, өндірістік, коммуналдық және қойма үй-жайларында, сондай-ақ ғибадат үйлерінде, мемлекеттік органдар мен мекемелердің, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, әуежайлар мен теміржол вокзалдары, қалалық және қала маңындағы қоғамдық көлік станциялары мен аялдамаларында орналасуына қатаң тыйым салынады». Аталған шаралар азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жастарды құмар ойындардың зиянды әсерінен қорғау үшін енгізіледі [3].

Іс жүзінде заң шығарушылар тікелей қол жеткізуге тыйым салумен, әсіресе мәдени және білім беру мекемелерін салу кезінде клубтардың тікелей жұмыс істеуіне тыйым салумен шектеледі. Бұл мәселенің шешімі емес, өйткені психология ғалымдарының басым көпшілігі компьютерлік ойын клубтарының қадамдық қол жетімділікте болуы жастардың құмар ойындарға қатысуына үлкен ынталандыру деп санайды.

«Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 219-ІІІ Заңына сәйкес, «электрондық казино мен онлайн-

казино қызметіне тыйым салынған». Қазақстан Республикасының құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу туралы заңнамасын талдауға тыйым салынады, сондай-ақ, құмар ойындарды жарнамалауға Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы № 508-ІІ «Жарнама туралы» Заңына сәйкес тыйым салынады. Кез-келген компьютер пайдала нушысы YouTube-те Фильмдер көргенде және т.б. мұндай жарнама кеңінен ұсынылған және өз функцияларын орындауды жалғастырады. «Қазақстанда жиырма бір жасқа толмаған жеке тұлғалардың құмар ойындарға және (немесе) тотализаторға тыйым салынғаны маңызды», ҚР Ойын бизнесі туралы Заңның 15-бабының 1-тармағы. Жұмысты ұйымдастырудың және ойындарға рұқсат берудің барлық басқа шарттарын, сондай-ақ ойын түрлерін ойын мекемелерінің әкімшілігі анықтайды.

Қазіргі уақытта ойын автоматтары, букмекерлік кеңселер және онлайн-ставкалар Алматы облысындағы Қапшағай су қоймасында және Ақмола облысының Бурабай ауданында орналасқан. Бұл аудандарда құмар ойындардың әр түрлі түрлері бар, ол елдегі құмар ойындарының таралуына ықпал етеді.

Қазақстан Президенті халықтың құмар ойындарға тәуелділігіне байланысты қылмыстың өсуін тоқтатуды, Қазақстан азаматтары арасында ойынға тәуелділікпен күрес бойынша заңнамалық, ұйымдастырушылық және ақпараттық-идеологиялық шаралар кешенін қабылдауды бірнеше рет тапсырды. Қазақстан Президенті құмар ойындардың Әлеуметтік және қылмыстық салдарына байланысты бұл мәселені шешу үшін әрдайым тиісті шаралар қабылдауды тапсырған. Президент ерекше тәуекел тобын жастар құрайтынын атап өтті. Ол сондай-ақ құқық қорғау органдарының назарын халықтың құмар ойындарға тәуелділігімен байланысты қылмыстың өсуіне аударды. Заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша профилактикалық және өзге де шараларды қабылдауды тапсырды [16].

Ойын бизнесі саласындағы қаржылық және басқа да бұзушылықтардың алдын алу бойынша жұмысты жандандыру қажеттігін атап өтті. 2024 жылғы наурызда Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында Мемлекет басшысы осы келеңсіз құбылыспен күресу үшін Үкіметке осы зиянды тәуелділікті заңнамалық тұрғыдан шектей отырып, лудоманиямен күресудің кешенді жоспарын бекітуді тапсырды. Құмар ойындар Әлемнің көптеген елдерін дегідей Қазақстанда да кеңінен таралды. 2024 жылдың мамыр айында Қазақстан Республикасында ойын бизнесі саласындағы қызметпен айналысуға 28 қолданыстағы лицензия бар, оның ішінде 6 казино, 9 ойын автоматтары залы, 12 букмекерлік кеңсе және 1 тотализатор. Құмар ойындар, ең алдымен, ойын-сауық пен бос уақытты өткізуге бағытталған мінез-құлық ретінде, зиянды психоәлеуметтік салдардың ықтимал дамуына, яғни ойынға тәуелділік белгілерінің дамуына байланысты қауіпті. Оларға денсаулыққа (физикалық және психикалық), әлеуметтік (отбасы, достар, қоғамдастық) және экономикалық (жұмыспен қамту, қаржы және қылмыс) жағымсыз әсерлердің барлық спектрі жатады. Дегенмен, құмар ойындар ұлттық бюджеттің маңызды кіріс көзі болып табылады. Мысалы, Алматы облысындағы Қапшағай су

қоймасының жағалауындағы ойын аймағында 4 казино, 3 Tiger залы және 10 букмекерлік кеңсе орналасқан. 2023 жылдың алдын ала қорытындысы бойынша бұл мекемелер мемлекетке жалпы сомасы 96 млрд теңгеге салық төледі. Қонаевта 6000-ға жуық жұмыс орны құрылды, бұл экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге көмектесті. Қазақстандағы азаматтар арасында лудома нияның айтарлықтай таралуы, онлайн құмар ойындарының өсуі жағдайлары мен ауқымында әлеуметтік артықшылықтар мен шығындар арасындағы қажетті теңгерімді іздеу әлеуметтік қызығушылық болып табылады. Лудома ния феноменін зерттеу үшін құқықтық, экономикалық және әлеуметтанулық аспектілерді біріктіретін көп қырлы тәсілді талап ететін Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ландшафтындағы маңызды және өсіп келе жатқан проблеманы шешу талап етілді және өзекті болып табылады. Осы тарауда біз лудома нияны азайту стратегияларының теориялық және эмпирикалық негіздеріне талдау жасадық, оған әлеуметтік құбылыс және девиантты мінез-құлық ретінде ойынға тәуелділікті пәнаралық талдау кіреді, бұл мәселенің даму заңдылықтары мен сипаттамаларына жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Лудомания компульсивті құмар ойындар ретінде белгілі, құмар ойындарға тәуелділікпен сипатталатын мінез-құлық бұзылысы. Ол рекреациялық құмар ойындардан бақыланбайтын сипатымен және ойыншының өміріне кері әсерімен ерекшеленеді. Содан кейін құмар ойындар құмарлыққа айналады, адамның ойлары мен іс-әрекеттерінде үстемдік етеді және оның психикалық денсаулығына, қарым-қатынасына және қаржысына жойқын әсер етеді. «Лудомания» термині латын тіліндегі «лудус» (ойын) және грек тіліндегі «мания» (ессіздік) сөздерінен шыққан. Бұл жағымсыз салдарға қарамастан, құмар ойындарға деген ұмтылысты сипаттау үшін қолданылады. Бұл тәуелділікті сипаттау үшін компульсивті құмар ойындар, патологиялық құмар ойындар, құмар ойындарға тәуелділік және құмар ойындар сияқты терминдер де қолданылады. Мұндай жағдай адамның өміріне айтарлықтай теріс әсер етіп, оның әлеуметтік және қаржылық жағдайын нашарлатуы мүмкін [17, 42].

Құмар ойындарының түрлеріне келер болсақ лудомания құмар ойындардың кез келген түрлі ретінде болуы мүмкін. Слоттар, рулетка және блэкджек сияқты казино ойындары көбінесе құмар ойындарға тәуелділікпен байланысты. Лотерея ойындары мен спорттық ставкалар да кейін проблемаға әкелуі мүмкін құмар ойындардың танымал түрлері болып табылады. Покер ойындары, онлайн казино ойындары және спортқа онлайн ставкалар сияқты онлайн ойындар саны соңғы жылдары айтарлықтай өсті, бұл құмар ойындарға оңай және тұрақты қол жеткізуді қамтамасыз етеді және тәуелділік қаупін арттыруы мүмкін. Құмар ойындар достарымен карта ойнау, спорттық іс-шараларға бәс тігу немесе әлеуметтік желілерде құмар ойындар ойнау сияқты кез келген формаларды да қабылдауы мүмкін. Құмар ойындардың бұл түрлері онша қауіпті болып көрінбесе де, олар тәуелділік проблемаларына әкелуі мүмкін, әсіресе егер олар бақылаудан шығып, өмірдің басқа аспектілеріне теріс әсер етсе.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік қызметшілердің (әскери қызметшілерді, бюджеттік ұйымдардың басшыларын және арнайы және құқық қорғау органдарының қызметкерлерін қоса алғанда) құмар ойындарға қатысуына тыйым салуды қоса алғанда, лудоманиямен күресуге бағытталған жаңа шаралар қабылдады, олар үшін жұмыстан босатылғанға дейінгі жаза көзделген. Құмар ойындарға қатысуға тыйым салынған адамдардың тізімі кеңейтілді. Атап айтқанда, мәліметтері борышкерлердің бірыңғай тізілімінде бар қатысушыларға бұдан былай бәс тігуге және бәс тігуге болмайды. Бұл шешім лудоманиямен тек мемлекеттік деңгейде ғана емес, корпоративті деңгейде де күресудің маңыздылығын көрсетеді. Елдегі лудомания проблемасы соңғы жылдары мемлекет тарапынан да, бизнес тарапынан да көбірек назар аударды. Қазақстанда құмар ойындарға тәуелділігі бар 350 мың адам бар. Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметі бойынша, елде 36 мың адам болған, ал ресми диагнозы – «лудомания» тек 9 адам.

Мемлекеттік қызметкерлердің құмар ойындарға қатысуына тыйым салатын заңға енгізілген түзетулер осы тәуелділікпен күресудегі маңызды қадам болды. Новеллалар қатарына тұрғын аудандарда ойын терминалдарын орнатуға тыйым салу, букмекерлік компанияларды жарнамалау талаптарын қатаңдату, сондай-ақ барлық ойыншылар үшін жас шегін 25 жасқа дейін арттыру жатады. Бұл шектеулер мемлекеттік ресурстарға қол жеткізе алатын және маңызды шешімдер қабылдайтын адамдар арасындағы тәуекел деңгейін төмендетуге бағытталған. Бұл Заң жеке сектор үшін де үлгі бола алады, ол қызметкерлер арасында ойынға тәуелділік мәселесіне тап болады. Жұмыс берушілер жұмыс орнындағы лудоманияның алдын алуға мүдделі болуы керек, өйткені бұл компанияның өнімділігіне, ұжымдық моральына және қаржылық қауіпсіздігіне әсер етеді. Қызметкерлердің лудоманиясының әлемдік шығыны жыл сайын миллиардтаған долларға бағаланады, деп хабарлайды Institute for Business Ethics. Мысалы, АҚШ-та қызметкерлердің құмар ойындардан туындаған жосықсыз мінез-құлқынан жыл сайынғы шығын шамамен 40 миллиард долларды құрайды. Бұл шығындарға алаяқтық, ұрлық, өнімділіктің төмендеуі және денсаулық сақтау шығындарының артуы жатады. Тарихи тұрғыдан алғанда, ірі компаниялар Қызметкерлердің лудоманиясына байланысты проблемалардан зардап шеккен жағдайлар бар. Ұлыбританияда 2018 жылы банк қызметкерлерінің бірі құмар ойындарға пайдаланған 2,5 миллион фунт стерлинг ұрлағаны үшін сотталды. Бұл жағдай тіпті қаржылық сауатты адамдар да жұмыс берушілерге қауіп төндіретін лудоманияның құрбаны болуы мүмкін екенін көрсетті. Қазақстанда ойын бизнесінің ресми ауқымы өсуде [13, 27].

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша, тек 2023 жылы Қазақстан бойынша казино мен букмекерлік кеңселердің кірісі 368,7 млрд теңгеден асты, соңғы 5 жылда – 1 трлн теңгеден астам. Ойын бизнесі айналымының өсуімен қатар, алаяқтық жағдайлары да артып келеді, олардың басты кейіпкерлері өздерінің «ұтыстарын» ойынға түсіретін лудомандарға айналуда. Компаниялар үшін негізгі мәселелердің бірі-жұмысқа қабылданғанға

дейін немесе тәуелділіктің ерте кезеңдерінде ойынға тәуелді адамдарды анықтау. Міне, табысты компаниялар лудоманиямен қызметкерлердің штатқа кіруіне жол бермеу үшін қолданатын бірнеше әдістер. Бірінші кезектегі қадам – «Алдын-ала тексерулер мен сұхбаттар». Кейбір компаниялар лудоманиямен күресті қызметкерлерді іріктеу кезеңінде бастайды. Сауалнамаларға немесе сұхбаттарға құмар ойындарға байланысты әдеттер туралы сұрақтарды қосу Үқтимал проблемалы үміткерлерді анықтауға мүмкіндік береді. Сұрақтар олардың құмар ойындарға деген көзқарасына, қатысу жиілігіне және тәуекелдер туралы хабардар болуына қатысты болуы мүмкін. Екінші орында тестілеу жүріп жатыр. Кейбір компанияларда тәуелділік пен тәуекелді мінез-құлыққа бейімділікті анықтау үшін тестілеу қолданылады. Тесттер стресске төзімділік, импульсивтілік және құмар ойындарға бейімділік деңгейіне қатысты сұрақтарды қамтуы мүмкін. Мысалы, Deloitte сияқты ірі халықаралық корпорациялар қызметкерлерді бағалау бағдарламаларына психологиялық тұрақтылықты тексеруді қосады. Компаниялардағы лудомандармен профилактикалық күрестің үшінші маңызды аспектісі-жұмыс уақытын пайдалануды бақылау. Бұл шараны қолданудың мақсаты-Интернеттің қолданылуын бақылау үшін бақылау жүйелерін енгізу. Бұл компанияларға жұмыс уақы тында қызметкерлердің құмар ойын сайттарына немесе казино сайттарына кіріп жатқанын бақылауға көмектеседі. Мұндай саясаттың мысалы ретінде тәуекелдердің алдын алу үшін өз қызметкерлерінің желідегі мінез-құлқын белсенді түрде бақылайтын жетекші Goldman Sachs инвестициялық банкі болып табылады. Жоғарыда аталған тәжірибелермен қатар компаниялар жиі құпия сауалнамалар жүргізеді. Кейбір ұйымдар оларды лудоманиядан зардап шегуі мүмкін қызметкерлерді анықтау үшін енгізеді. Бұған қызметкерлер әріптестеріне алаңдаушылық білдіруі немесе өздері көмек сұрауы мүмкін тұрақты анонимді сауалнамалар кіруі мүмкін. Профилактиканың маңызды элементі қызметкерлердің құмар ойындарының тәуекелдері мен тәуелділікпен күресу әдістері туралы хабардарлығын арттыруға бағытталған тренингтер мен білім беру бағдарламаларын жүргізу болып табылады. Мысалы, Жапония мен Швецияда компаниялар мұндай іс-шараларды кеңірек психикалық денсаулық саясатының бөлігі ретінде үнемі өткізеді [14, 51].

Лудоманияның қаржылық салдары жойқын. Терең қарызға бату құмар ойындарға деген тынымсыз ұмтылыс көбінесе банктермен, жеке несие берушілермен немесе тіпті отбасы мүшелерімен жасалған үлкен қарыздарға әкеледі. Нашәқорлықты қаржыландыру үшін проблемалы ойыншылар жеке көліктерін, зергерлік бұйымдарды немесе бағалы заттар сияқты құнды активтерді сатуға дейін бара алады, сол арқылы мол қаражатты жоғалтып жатады.

Құмар ойындар салдарларынан туындаған қарыздар банктермен, несиелік компаниялармен және коллекторлық агенттіктермен проблема ларға әкелуі мүмкін. Проблемалы ойыншылар қарыздарын төлемегені немесе құмар ойындарға қатысты заңсыз әрекеттері үшін сотқа тартылуы мүмкін.

Лудомания мәселелері ойыншылардың өз қаржысын жауапкершілік пен басқару қабілетіне әсер етуі мүмкін, бұл оларды артық шығындар мен қаржылық тұрақсыздыққа әкеледі. Лудоманияны диагностикалау және емдеу Лудомания диагнозы нақты мінез-құлық және психологиялық өлшемдерін анықтауға негізделген.

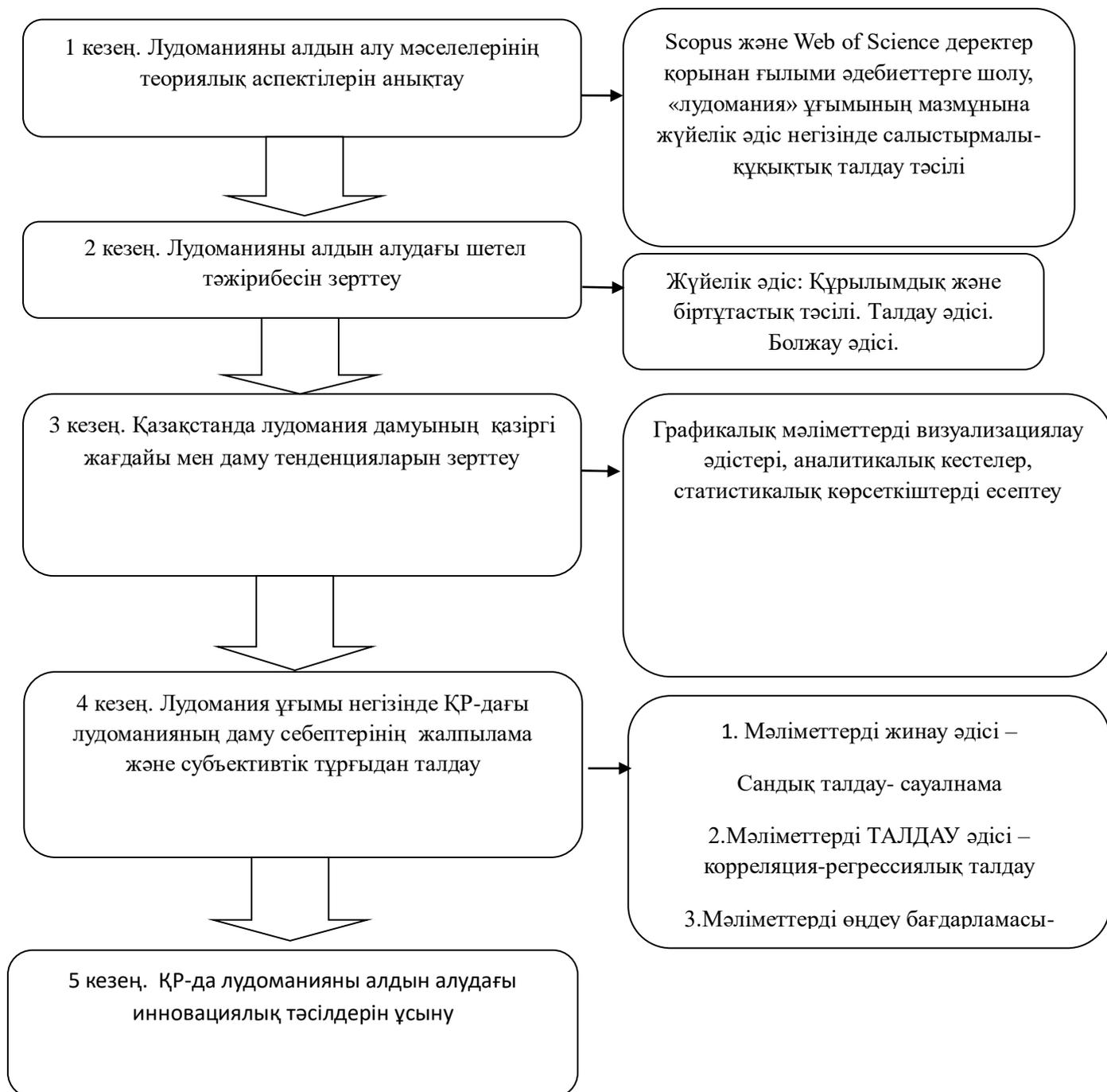
Лудомания диагнозы Психикалық бұзылулардың диагностикалық және статистикалық нұсқаулығында (DSM-5) және Аурулардың халықаралық жіктелуінде (ICD-11) анықталғандай нақты мінез-құлық және психологиялық өлшемдерге негізделген. Бұл өлшемдер бақылауды жоғалтумен, жағымсыз салдарға қарамастан құмар ойындарға мәжбүрлеп ұмтылумен және елеулі психологиялық күйзеліспен сипатталатын құмар ойындарға тәуелділікті көрсететін адамдарды анықтауға бағытталған. Негізгі өлшемдердің ішінде келесілерді атауға болады: құмар ойындарға қатысты тұрақты және қайталанатын алаңдаушылық. Қажетті толқуды сезіну үшін көбірек және көп ақша ойнау қажеттілігінің артуы, ойынды азайту немесе тоқтату үшін қайталанатын және сәтсіз әрекеттер, ойынды азайтуға немесе тоқтатуға тырысқанда тітіркену немесе мазасыздық сезімі.

Ойын бастапқы кезде жеке немесе эмоционалдық проблемалардан құтылу үшін қолданылады. Құмар ойындарға байланысты айтарлықтай қаржылық шығындар орын алады. Құмар ойындар проблемасының ауқымын жасыру үшін туыстарына өтірік айтады. Құмар ойындарға байланысты жеке, кәсіби немесе әлеуметтік қатынастар бұзылады. Құмар ойындарға байланысты шығындарды өтеу үшін несиелер немесе қарыздар пайдаланылады [15, 61].

Білім беру мен ақпараттандырудан басқа, құмар ойындарға қол жетімділікті шектеу және тәуелділіктің даму қаупін азайту үшін қорғаныс шараларын қолдануға болады. Бұл шараларға жас шектеулері, ставкалар бойынша шектеулер, онлайн құмар ойын сайттарына кіруді бұғаттау жүйелері, жеке басын тексеру және қаржылық операцияларды бақылау бағдарламалары кіруі мүмкін. Сондай-ақ, спорттық іс-шаралар, шығармашылық хобби және қоғамдық іс-шаралар сияқты құмар ойындарға пайдалы баламаларды насихаттау маңызды. Қорғаныс шаралары проблемалық құмар ойындарға осал адамдардың қауіпсіздігі мен әл-ауқатын қамтамасыз ете отырып, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын ескере отырып, теңгерімді түрде жүзеге асырылуы керек.

Құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу шаралары «Ойын бизнесі туралы» заң ауқымды ойын операторларынан ойыншыларды құмар ойындарға тәуелділіктен қорғау үшін тиісті шараларды қабылдауды талап етеді. Ол сондай-ақ жастарды қорғаудың нақты шараларын көздейді. Мысалы, кәмелетке толмағандарға ауқымды онлайн ойындарға қатысуға тыйым салынады. Құмар ойындардың операторлары әлеуметтік шаралар бағдарламасын құрып, қабылдаған қорғаныс шараларының тиімділігі туралы жылдық есеп беруі керек. Ойынға рұқсат бермес бұрын, лотерея, спорттық ставкалар немесе шеберлік ойындары ұсынысының тәуелділік әлеуетін зерттеу керек. Табылған тәуелділік әлеуетіне байланысты ол операторларды құмар ойындарға қатысты қосымша

қорғаныс шараларын қабылдауға міндеттейді. Осы мақсатта ол сауда нүктелерінде тексерулер жүргізе алады.

Сурет 4 – Қазақстан Республикасында лудоманияны алдын алу мәселесін зерттеуде қолданылатын әдістеме
Ескерту – Автормен құрастырылған

Қазақстан Республикасында лудоманияны алдын алу шараларын қолдану кезінде оң шетелдік тәжірибені ескерген дұрыс болар. Мысалы, Швейцариядағы Ойын бизнесі туралы келісімнің (СJA) 66-бабына сәйкес

кантондарға лудоманияны алдын алу үшін бөлек ақы төленеді. Бұл кантондық аумақтардағы лотереялар мен спорттық ставкалар бойынша ұсыныстар арқылы жыл сайын қол жеткізілетін жалпы ойын кірісінің 0,5%-на тең.

2024 жылы лотерея компаниялары құмар ойындарға тәуелділікпен күресу үшін кантондарға шамамен 5,8 миллион швейцариялық франк төледі. Өз тарапынан кантондар бұл соманы құмар ойындарға тәуелділікті алдын алуға және емдеуге бөлуге міндетті. Бөлінген қаражат құмар ойындарға тәуелділікті алдын алуға, емдеуге, зерттеуге, сондай-ақ, оқыту мен дамытуға мақсатты түрде бөлінеді [19].

Атап айтқанда, осы төлем арқылы босатылған ресурстардың арқасында Швейцарияда қазір шамадан тыс құмар ойындар мәселесіне арналған мамандандырылған ұйымдар мен қызметтер жүйесі бар, жобаларды әзірлейді және мамандан дырылған профилактикалық қызметтерді ұсынады. Кантондарда профилактикалық алымның қолданылуын тергеу CSJA атынан Gespa кантондарда профилактикалық төлемді пайдалану туралы жыл сайынғы сауалнама жүргізеді. Атап айтқанда, қаржы жылы ішінде нақты пайдаланылған сомалар, әртүрлі қызмет көрсетушілерге төленген жарналар және қабылданған шаралардың сипаты осылайша ашық болады. Ақпарат «Жарияланымдар мен Сауалнамалар» бөлімінде жарияланған. Gespa әр төрт жыл сайын профилактикалық төлемді пайдалану туралы жиынтық есеп шығарады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, лудоманиямен сәтті күресу тек алдын-алуды ғана емес, сонымен бірге проблемаға тап болғандарға көмек көрсетуді де қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Көптеген елдерде компаниялар қызметкерлерге психологтар мен тәуелділік мамандарының кеңестерін қамтитын көмек бағдарламаларына қол жеткізуді ұсынады. Мысалы, АҚШ-та лудоманиямен ауыратын қызметкерлерге құпия кеңес тер мен қолдау көрсететін Employee Assistance Program (EAP, қызметкерлерді қолдау бағдарламасы) белсенді жұмыс істейді. Лудоманиямен күрес бизнестің корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігі аясында ерекше рөл атқарады. Жасыратыны жоқ, көптеген ірі корпорациялар лудоманиямен күресудің маңыздылығын түсінеді және арнайы бастамаларды жүзеге асырады. Мысалы, Ұлыбританияда Gamcare қайырымдылық ұйымы жұмыс берушілер мен қызметкерлерге білім беру ресурстары мен тренинг тер беру арқылы бизнеспен белсенді жұмыс істейді. Тиімді алдын алу шарасы-жұмыс уақытында құмар ойындарға тыйым салу. Кейбір елдерде компаниялар қызметкерлердің жұмыс уақытында немесе кеңсе аумағында құмар ойындарға қатысуына тыйым салатын қатаң ережелерді белгілейді. Мұндай шаралар тәуелділікке байланысты тәуекелдерді азайтуға және жұмыс міндеттерін орындау кезінде қызметкерлерді ойындарға қатысудан сақтауға көмектеседі. Қазақстанда лудомания проблемасы мемлекеттік қызметшілер үшін құмар ойындарға тыйым салу туралы заң қабылданған сәттен бастап кеңінен жарияланды. Дегенмен, жеке компаниялар да ойынға тәуелділікпен күресудің маңыздылығын түсіне бастады. Кейбір ірі ұйымдар, әсіресе мұнай-газ секторында, қызметкерлерді қолдау бағдарла маларын, соның ішінде

психологтардың кеңестері мен проблемаларға тап болғандар үшін сенім телефондарын енгізуде [20].

Сондай-ақ, Қазақстанда лудоманияны қоса алғанда, психикалық денсаулық мәселелері бойынша оқыту мен кеңес беруді ұсынатын қазақстандық психологтар қауымдастығы сияқты үкіметтік емес ұйымдармен әріптестік белсенді дамып келеді. Бұл компанияларға тәуелділікпен күресудің заманауи әдістерін енгізуге және қауіпсіз жұмыс ортасын құруға мүмкіндік береді. Бұл қайырымдылық емес, бизнес мәселесі. Лудомания компаниялар үшін айтарлықтай шығындарға әкелуі мүмкін. Халықаралық психикалық денсаулық қауымдастығының мәліметтері бойынша, корпоративті ортадағы лудоманиядан жыл сайынғы шығындар компанияның жылдық кірісінің 10% құрайды. Бұған ұрлық, алаяқтық және қызметкерлердің өнімділігінің төмендеуі жатады. Мысалы, Ұлыбританияда банктердің бірі құмар ойындардан қарыздарын жабу үшін жұмыс шоттарын пайдаланған қызметкерлерден шамамен 4 миллион фунт стерлинг жоғалтқан жағдай белгілі. АҚШ-та да осындай жағдайлар бизнеске айтарлықтай зиян келтіреді.

Лудомания-бұл компанияның жұмысына және қызметкерлердің әл-ауқатына айтарлықтай әсер етуі мүмкін мәселе. Қазақстандық компаниялар әлемдік тәжірибе мен жаңа заңнамалық бастамаларды ескере отырып, ойынға тәуелділіктің алдын алуға көбірек көңіл бөлуі тиіс. Бұған білім беру бағдарламаларын енгізу, қызметкерлерді тестілеу, психологиялық қолдау көрсету және қатаң корпоративтік саясатты әзірлеу кіруі мүмкін. Алдын алу шараларын да, тәуелділікке тап болғандарды қолдауды да қамтитын кешенді тәсіл ғана компанияларға тәуекелдерді азайтуға және сау жұмыс ортасын құруға мүмкіндік береді [21].

ҚР қабылданған шаралар, сондай – ақ болашақ бастамалар, азаматтардың әл-ауқатын жақсартуға, құмар ойындардың теріс әсерін азайтуға, қоғамның салауатты, жауапты әрі тұрақты дамуын қолдауға бағытталған.

2.2. Қазақстан Республикасында лудоманияның алдын алу жөніндегі жалпы әлеуметтік және криминологиялық іс – шаралар

XVIII ғасырда әйгілі ғалымдар қылмысқа қарсы күресте келесі бағыттарды ұсынды, мысалы, итальяндық заңгер Чезаре Беккария өзінің «Қылмыстар мен жазалар туралы» еңбегінде әлемдік тарихи мұра болып табылатын және қазіргі заманғы заңгерлер үшін пайдалы болып көрінетін кеңес берді: «жазалаудан гөрі қылмыстарды алдын алу дұрыс. Бұл адамдарды жетелеу өнері болып табылатын барлық жақсы заңнаманың басты мақсаты өмірдегі жақсылық пен жамандықтың жалпы нәтижесі туралы айтатын болсақ, үлкен бақыт немесе мүмкін аз бақытсыздық болуы мүмкін» [22].

Қылмыстар үшін қылмыстық жаза қылмыстардың жолын кесу немесе алдын алу үшін қолданылатын негізгі құрал болып табылады. Бірақ оның басты кемшілігі-оның тиімділігі жаза қолданылғаннан кейін ғана айқын болады. В. Н. Кудрявцевтің айтуынша, «жазаны қолдану арқылы біз жасалған әрекетке қарсы

емес, қылмыскерге қарсы күресеміз, сондықтан ол қылмыстық әрекеттерді қайтала майды және басқаларды қорқытады» [23, 39].

Қылмыстың алдын алу-бұл жағымсыз салдарлар басталғанға дейін қолданылатын шаралар кешені. Біріншіден, бұл алдын-алу шараларын қабылдау үшін алдын-ала жоспарланған іс-шаралар жүйесі, яғни қоғамдағы ықтимал қылмыстық әрекеттердің жолын кесу. Қылмыстың алдын алу процесі мемлекет пен қоғамның Үйлестірілген әрекеттерінен басталуы керек. Заңсыз кәсіпкерлікке қарсы күрес жөніндегі қылмыстық-құқықтық шаралар осы саладағы қолданыстағы сот практикасы негізінде жүзеге асырылуға тиіс. Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің 8-бабы, «қылмыстың алдын алу қылмыстық сот ісін жүргізудің негізгі мақсаттарының бірі болып табылатынын» көздейді. Тергеудің Жалпы ережелеріне сәйкес тергеушілер мен анықтаушылар тергеу барысында қылмыстық құқық бұзушылыққа әсер ететін себептер мен жағдайларды анықтауы керек. Сондықтан, егер сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында қылмыс жасауға ықпал еткен факторлар анықталса, қылмыстық іс жүргізетін органның мемлекеттік органдардың немесе ұйымдардың жауапты өкілдеріне осы себептерді жою жөнінде ұсынымдар беруге құқығы бар [24, 15].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде лудоманияны алдын алу ұғымының жалпы анықтамасы – «қылмыстың себептері мен жағдайларын, жекелеген түрлері мен нақты қылмыстардың қылмыстарын анықтауға, жоюға, әлсіретуге немесе бейтараптандыруға, сондай-ақ, адамдардың қылмыстық жолға өтуіне немесе оралуына жол бермеуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралардың көп деңгейлі жүйесі». Бұл жүйе адамның өмір сүру ортасы мен мінез-құлқымен тығыз байланысты.

Осы тұрғыдан алғанда, заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыруға қарсы криминологиялық ескерту тек сотқа дейінгі тергеу шеңберінде ғана емес, сонымен қатар сот талқылауы кезеңінде де негізгі бағыттардың бірі болуы тиіс. Қылмыстардың алдын алу - өзіндік мағынасы мен құрылымы бар, әртүрлі деңгейдегі және мазмұндағы іс-шараларды қамтитын тәуелсіз әлеуметтік процесс ретінде қарастырылғаны жөн. Бұл жүйе жалпыұлттық деңгейдегі әлеуметтік бағдарламалардан бастап, нақты адамның жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылатын жеке профилактикалық шараларға дейінгі кең ауқымды әрекеттер жиынтығын қамтиды. Лудоманияның алдын алу реттеушілік және бақылау-қадағалау сипатындағы қағидаттарға сүйенетін, әрі объективті және субъективті факторларға негізделген күрделі үрдіс болып табылады. Бұл үдеріс ұйымдастырушылық және басқарушылық сипаттағы түрлі шаралар арқылы жүзеге асырылады. Ол экономикалық, саяси, мәдени, рухани және өзге де салаларға әсер етіп, мемлекеттік құрылымдар тарапынан іске асырылатын кең ауқымды әлеуметтік ықпал ету механизмдерінің бір бөлігі ретінде қарастырылады. Мұндай шаралар қоғам мен мемлекеттегі қылмыстық жағдайдың қалыптасуына жол бермеуге бағытталған. Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыруға қарсы жалпы әлеуметтік профилактика - әлеуметтік-экономикалық жүйенің маңызды құрамдас бөлігі. Бұл бағыттағы өзгерістер

қоғамдағы саяси, әлеуметтік, моральдық және рухани ахуалға тікелей әсер етеді. Әлеуметтік-экономикалық негіз - адам өмірінің барлық салалары үшін іргетас рөлін атқарады. Қазақстан халқының өмір сүру деңгейінің артуы, еңбек пен демалыс жағдайларының жақсаруы қоғамда оң әлеуметтік процестердің орнығуына ықпал етіп, құқық бұзушылықтардың туындауына тосқауыл болады және сол арқылы қылмыстың алдын алуға жанама түрде қызмет етеді [25, 64].

Ресейлік заңгер А.И. Алексеев құқықтық сипаттағы жалпыәлеуметтік шараларды былайша сипаттады: «бұл, мысалы, қылмысты алдын алуға тікелей бағытталған емес, бірақ нормативтік ретсіз бола отырып, криминогендік рөл атқара алатын басқа сипаттағы (еңбек, отбасы және т. б.) әртүрлі әлеуметтік қатынастарды құқықтық реттеу тақырыбы бар заңна маны жетілдіру». Б.В. Лунеев алдын алу шаралары «әлеуметтік-құқықтық бақылау демократиялық жолмен қабылданған заңдар негізінде адамдардың өмірі мен қызметін ұйымдастыруды көздейді, олардың орындалуы ашық және азаматтарға, қоғамдық ұйымдарға, саяси партияларға және азаматтық қоғамның басқа да құрылымдарына, бұқаралық ақпарат құралдарына, парламентке, құқық қорғау органдарына және басқа да атқарушы органдар мен соттарға, сондай-ақ қоғамдық ұйымдарға, саяси партияларға және басқа да органдарға заңдарды бұзу үшін азаматтық-құқықтық, тәртіптік, қызметтік, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік көзделгендігі туралы айтып жеткізеді» [26, 31].

Ұлттық деңгейде өткізілетін ауқымды және ұзақ мерзімді әлеуметтік іс-шаралар мазмұны мен әсер ету салалары тұрғысынан әлеуметтік профилактиканың жалпы шараларының бірі болып табылады.

Экономикалық саладағы мұндай алдын алу шаралары жаңа технологияларды енгізу арқылы өндірісті ұлғайтуға бағытталған бастамалар мен бағдарламаларды қамтиды. Саяси салада бұл алдын алу іс-әрекеттері елдің мәртебесін нығайту, демократиялық институттарды тұрақтандыру және дамыту, әртүрлі мемлекеттік ведомстволардың тиімділігін арттыру және көп партиялы жағдайда болып жатқан қоғамға зиянды процестерді бейтараптандыру үшін саяси ерік-жігерге қол жеткізу түрінде көрінеді. Тар әлеуметтік салада өзгерістер мен реформалардың әлеуметтік бағытын күшейту жөніндегі шаралар ерекше профилактикалық әсерге ие: «қоғамның күрт әлеуметтік стратификациясының алдын алу; аз қамтылған азаматтарға атаулы көмек көрсету; отбасылық негіздерді сақтау; жеке тұлғаны әлеуметтендіру үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету, оның әлеуметтік иеліктен кетуіне жол бермеу; жұмыссыздықпен күресу, адамдардың мәжбүрлі көші-қон үрдістерін реттеу және т. б.» [26, 38].

Әлеуметтік ортаның маңызды факторларының бірі-рухани өмір саласы. Криминалист-сарапшылар моральдық мәртебе қылмыс жасауға кедергі болатынын, ал моральдық құлдырау, керісінше, қылмысқа қатысуға әкелетінін бұрыннан атап өткен. Ізгілік пен әділеттік принциптерін басшылыққа алатын қоғамда ғана қылмыс тудыратын факторлармен күресуге болады. Мұндай қоғамда әркім этикалық нормаларды сақтауға тырысады.

Жалпы сипаттағы әлеуметтік алдын алу шаралары да құқықтық салаға кеңінен еніп кетті. Мысалы, заңнаманы жетілдіру кезінде қоғамдық пікірді ескеру қылмыстың алдын алуға бағытталған шаралардың бірі ретінде қарастырылады. Бұл заң шығару процесі қылмыс деңгейіне әсер етеді және қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге ықпал етеді. Осылайша, әлеуметтік профилактикалық іс-шаралар қылмыстың әртүрлі түрлерін, себеп-салдарлық байланыстарды және олардың жасалуына ықпал ететін жағдайларды анықтауға бағытталған. Бұл профилактиканың басты ерекшелігі-оның кеңдігі мен құрылымдық күрделілігі. Бұл шаралар іске асыру барысында бір-бірін толықтырады, «крими ногенге қарсы әсердің әсерін қорытын дылап қана қоймай, оған тиімділік мағына сында жаңа, салыстырмалы түрде жоғары сапа береді» [27, 41].

Әлеуметтік профилактиканың жалпы мақсаты мен негізгі құралдары қылмыстың алғышарттарын, себеп-салдарлық байланыстарын және әртүрлі көріністерін толық қамтуы тиіс. Осыған байланысты әлеуметтік процестер мен құбылыстардың кең спектріне криминологиялық талдау жүргізу өте маңызды.

Біріншіден, бұл қылмыстың алдын алу саласында криминологиялық сараптаманы енгізуді білдіреді. Мұндай сараптама қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың тиімділігін бағалау үшін әлеуметтік, экономикалық, мәдени және білім беру салаларындағы қызметті жан-жақты зерттеуді талап етеді.

Е.П. Агапов жалпыәлеуметтік шаралардың жоғарыда көрсетілген сипаттама сымен келісе отырып, қылмысты алдын алудың осындай шаралары ретінде «әлеуметтік ортаны ізгілендіруді, әлеуметтік әділеттілік қағидатына қол жеткізуді, оң қоғамдық идеалды қалыптастыруды, халықтың барлық топтарымен мәдени-тәрбиелік және ағартушылық жұмысты» бөліп көрсетеді [27, 74].

Бұл қылмыс құрамы – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 307-бабында қарастырылған құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру және өткізу Қазақстан жағдайында салыстырмалы түрде жаңа қылмыстық құқықбұзушылық түрі болып табылады [1]. Мұндай әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілік негізінен «құмар ойындарды бақылау туралы Ұлттық Заңда» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне түзетулерде» көзделген тыйымдарға байланысты.» Бұл құжат заңнаманың негізінде арнайы бөлінген орындардан тыс жерде құмар ойындарды ұйымдастыруға және өткізуге тыйым салынатынын белгілейді.

Қазіргі уақытта елдің нормативтік-құқықтық базасында қылмыстың алдын алуға бағытталған бірқатар заңнамалық актілер бар. Бұл құжаттар қылмыстың алдын алудың негізгі принциптері мен бағыттарын, сондай-ақ осы саладағы уәкілетті органдар мен лауазымды тұлғалардың өкілеттіктерін анықтайды. Сонымен қатар, олар құқық бұзушылар мен қылмыс құрбандарына қатысты жалпы және арнайы алдын алу шараларын қабылдаудың құқықтық тетіктерін қарастырады. Алайда, осы заңнаманы егжей-тегжейлі талдау барысында оның мазмұны негізінен декларативті сипатта болатындығын және тиімді және

шынымен жұмыс істейтін алдын-алу жүйесін құру кезінде толық іске асырылмағанын атап өткен жөн.

Ең алдымен, бұл іс жүзінде қылмыстың әртүрлі түрлеріне бірдей тиімді болатын профилактиканың жалпы түрін қалыптастыру мүмкін невозможностігіне байланысты. Екіншіден, заңның көптеген ережелері толық ашылмаған, әсіресе профилактикалық әсердің ерекше формалары. Заңсыз ойын қызметі саласына құқықтық нормаларды қолдана отырып, оның тиімділігі төмен деген қорытынды жасауға болады. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру және өткізу саласындағы қылмысқа қарсы күрестің теориялық көздері толығымен әзірленді.

Елімізде лудоманияның таралуының алдын алу және жолын кесу мақсатында мынадай шаралар ұсынылады::

- Заңнаманы жетілдіру және ойын қызметі саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін жаңа нормативтік актілер мен заң жобаларын қабылдау.

- Әлеуметтік-экономикалық саланы дамыту есебінен азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыру.

- Мәдени саланы жетілдіру және әлеуметтік моральдық құндылықтарды нығайту.

- Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы лудоманияның зиянды әсері мен салдары туралы ақпарат тарату және мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимыл жүйесін жетілдіру.

Лудоманияның алдын алуға бағытталған негізгі шара халықтың өмір сүру деңгейін арттыру болып табылады. Құмар ойындар-тәуекелге негізделген ақша табудың оңай жолы және көптеген адамдар үшін ақша табудың бұл тәсілі өте тартымды. Сондықтан, оңай табыстың бұл түріне сұраныс болған кезде, ұсыныс та өседі. Психологиялық аспектіні де елемеуге болмайды. Құмар ойындар ойнайтын адамдар көбінесе құмар ойындарға тәуелді болады (онлайн және офлайн казино, тотализаторлар және басқа да құмар ойындар). Бұл тәуелділік адамның құмар ойындарға тұрақты немесе эпизодтық қатысуымен анықталады. Мұндай адамдар құрамдас бөлігі толқу болып табылатын осындай ойындардың қауіпті сипатына тәуелді. Мысалы, қолжетімді жерде лудоманиядан зардап шегетін және құмар ойындарға қатысуға тыйым салынуы тиіс құмар ойындарды ұйымдас тырушылар үшін адамдардың жеке тізілімін қалыптас тыруға болады. Бұл жағдайда кәмелетке толмағандар арасындағы лудомания жағдайлары ерекше орын алады, кәмелетке толмағандар жоғары тәуекел тобына жатады, өйткені психологиялық тұрғыдан «ешқандай күш жұмса май-ақ жеңіске жетуге» деген ұмтылыс көп [28, 53].

Заңсыз ойын бизнесімен күресу мәселесі көбінесе осындай қылмыстардың құрбандарымен тығыз байланысты. Осыған байланысты заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыруға және өткізуге байланысты қылмыстық әрекеттің себептерін жан-жақты зерттеу өте маңызды. Қылмысты тудыратын факторларды зерттеу арқылы ғана тиімді алдын алу стратегиясын жасауға болады.

Заңсыз ойын қызметі саласындағы қылмыстың нақты шарттары ретінде мыналарды бөліп көрсету көзделеді: 1. Экономикалық факторлар. Ең алдымен, құмар ойындардан түсетін кірістер өте үлкен мөлшердегі кірістер болып табылады. Сондықтан заңсыз ойын нарығы ұйымдастырушыларға бірнеше есе көп пайда әкеледі деп болжауға болады. Тиісінше, үлкен көлемде пайда табу мүмкіндігі қылмыс субъектілері үшін жүйе құраушы факторға айналады. Сондай - ақ, экономикалық факторлардың арасында, лудоманияның таралуына жоғарыда айтылғандай, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігі әсер етеді, бұл қолма-қол ақшаны тез алудың өзекті тәсілдерін құрайды; 2. Құқықтық факторлар. Көптеген ғалымдар мен зерттеушілер құқықтық қатынастардың қарастырылып отырған саласын құқықтық реттеудің жеткіліксіздігін атап өтті. Біріншіден, заңсыз ойын қызметіне қарсы іс-қимыл жүйесінің жетілмегендігі байқалады. 2. Ұйымдастырушылық факторлар. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру және өткізу жағдайларының басым көпшілігі «Интернет» желісінде тіркелетіндіктен, кінәлі адамдарды іздеу үшін құқық қорғау органдарында осы қылмыстарды тиімді тергей алатын қажетті білікті кадрлар болуы тиіс. Сондықтан, зерттеу жұмысында интернеттегі заңсыз құмар ойындардағы қылмыстарды тергеудің қиындығы, демек, кінәліні анықтаудың қиындығы қылмыскерлер жазадан құтыла алады деген сенімге әкелетіні қайталанатын; 3. Психологиялық факторлар. Қылмыс құрбандарының психологиясы ойын саласындағы заңсыз мінез-құлықтың себебі болып табылады. 4. Құмар ойындарға ерекше санаттағы адамдарды тартудың негізгі факторларының бірі-кәмелетке толмағандар. Бұл жасөспірімдер компьютерлік ойындарға, құмар ойындарға және ақпараттық технологияларға көбірек қызығушылық танытады. Кәмелетке толмағандардың ерекше жағдайлары интернетті кеңінен қолданумен тығыз байланысты, өйткені ақпараттық порталдар мен веб-сайттарда құмар ойындарға қатысу оңай әрі қолжетімді болып табылады [29, 33].

2.3. Қазақстан Республикасында лудоманияның виктимологиялық профилактикасы құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыруға және өткізуге байланысты әлеуметтік және арнайы-криминологиялық іс-шаралар

Қылмыс-бұл табиғаттан тыс құбылыс, яғни оның биологиялық эволюцияға тікелей қатысы жоқ. Бұл адамның саналы, бірақ Заңсыз мінез-құлқының жемісі. Сондықтан қылмыстық әрекетті талдау, ең алдымен, оны жасаушының жеке психологиясы мен әлеуметтік келбетін жан-жақты зерттеуден басталуы керек. Биологиялық қоғам ретінде адамдарға мінез-құлқындағы биологиялық және әлеуметтік факторлар әсер етеді. Осы себепті, Заңсыз мінез-құлықтың себебін анықтаған кезде адамның әлеуметтік жағдайларын, сондай-ақ оның биологиялық және туа біткен ерекшеліктерін ескеру қажет[28].

Қолайсыз әлеуметтік жағдайлар көбінесе қылмыстық әрекеттерді жасаудың негізгі алғышарттарының бірі ретінде қарастырылады. Алайда, адамдар бұл көзқарасқа толықтай сене алмайды, өйткені өмірдің осындай қиын

жағдайларына тап болған көптеген адамдар заңды бұзған жоқ. Осыған байланысты сұрақ туындайды: неліктен бірнеше адамның өміріндегі жағымсыз факторлар қылмыстың негізгі қозғаушы күшіне айналады? Бұл олардың ішкі әлемін сыртқы ортаның әсерімен байланыстыратын қылмыстық ниеттер мен қарым-қатынастардың қалай қалыптасатынын терең зерттеуді қажет етеді.

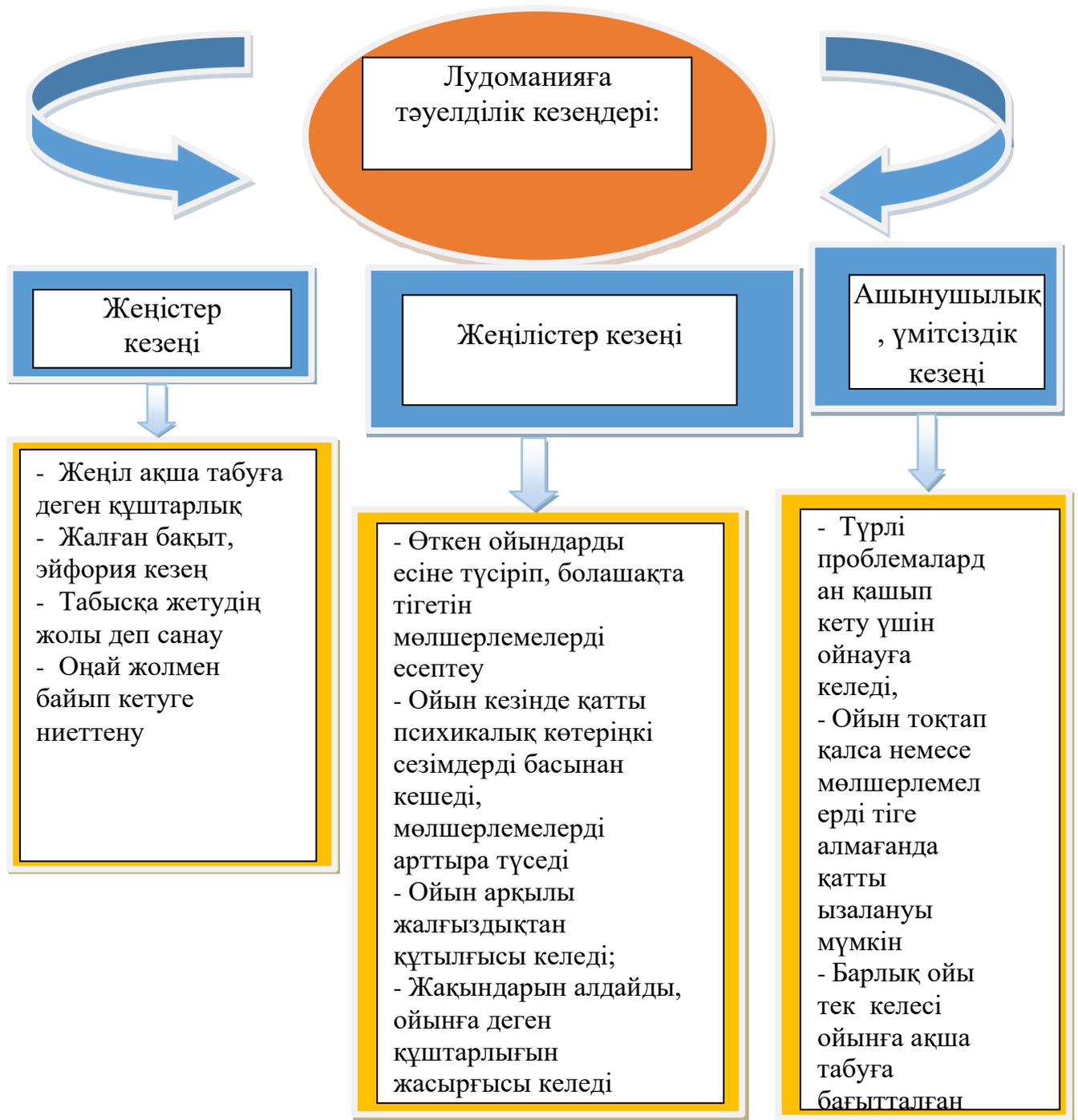
Тұлға материалдық, саяси, құқықтық, жалпыадамзаттық, отбасылық, асыл тұқымды, мәдени, эстетикалық және басқа қатынастардың барлық жиынтығында қалыптасады. Олар қоғамдық болмыстың мазмұнын және оның қоғамдық санадағы көрінісін құрайды. Сыртқы орта кез келген адамның мінез-құлқына әсер етеді [28].

Адамның әлеуметтік қауіптілік дәрежесі, ең алдымен, оның дүниетанымы мен өмірлік ұстанымына, сондай-ақ оның жалпы моральдық-психологиялық қасиеттеріне байланысты. Адамның мінез-құлқы заңсыз болған кезде, бұл сипаттамалар айқын болады. Қылмыстық мінез-құлық тек әлеуметтік орта мен жеке психологиялық ерекшеліктер арасындағы өзара әрекеттесудің нәтижесі ретінде қарастырылуы керек. Осыған байланысты, қылмыскердің жеке басын кешенді зерттеу барысында оның құндылық бағдарларын, мотивация құрылымын және мінез-құлық ауытқуларының психологиялық алғышарттарын талдау қажет.

Бұл зерттеулер криминология тұрғысынан ғана емес, қылмыстық құқық тұрғысынан да өзекті. Қылмыстың себебін анықтай отырып, қылмыскердің ішкі ниетінің тұрақтылық деңгейін бағалауға және әділ және жекелендірілген тиісті жазаны тағайындауға болады.

Құмар ойындарға келетін болсақ, мұндай ойындарға қатысу тәуелділікпен ғана емес, сонымен қатар қатысушылардың өмірі мен жеке мүлкіне қауіп төндіреді. Егер сала тиісті мемлекеттік бақылауды жоғалтса, көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігіне кепілдік беру мүмкін болмайды [28].

Жақында француз университетінде жүргізілген зерттеу онлайн лудомания ойыншыларының 7% ішімдік пен темекіні тұтынумен тығыз байланысты екенін көрсетті. Құмар ойындар тәжірибесінің бұл модификациясы олардың Интернетке ашықтығына байланысты бізді жаңа сәйкестендіру және алдын алу шараларын ұсынуға шақырады. Қысқаша мазмұны онлайн ставкалардың пайда болуы патологиялық құмар ойындарға маңызды әсер етеді. Жаңа ойыншыларды онлайн режимінде, әсіресе веб-делдалдық қызметке белсенді қатысатын жастар арасында оңай тартуға болады. Шынайы өмір жағдайында бәс тігуге дағдыланған ойыншылар енді өздерінің сүйікті ойындарын күннің немесе түннің кез келген уақытында ойнай алады. Бұл жаңа құбылыстың жағымсыз экономикалық, әлеуметтік және психологиялық салдары пайда бола бастайды.

Сурет – Лудомания ойыншысының белгілері

Ескерту – Автормен құрастырылған

Шамадан тыс құмар ойындар бүгінде шындық пен салдары талқыланбайтын жалғыз мінез-құлыққа тәуелділік болып табылады. Жалпы халық арасында онлайн құмар ойындарды пайдалану жиілігі 1,2-ден 8% - ға дейін екені анықталған және Интернетке тәуелділік пайдаланушылардың 1,5-тен 8,2% - на дейін әсер етеді. Онлайн құмар ойындар тудыруы мүмкін әлеуметтік және психологиялық зиянға, сондай-ақ тұтынушылар мен ол

ынталандыратын техноло гиялар арасындағы жаңа субъективті қатынастарға байланысты қоғамдық денсау лық сақтау мәселе сіне айналууда. Ойнаған және жоғалтқан сомалардың ұлғаюы психоактивті затқа тәуелділік жағдайында байқалатын төзімділіктің баламасын білдіреді [31, 15].

Құмар ойындарға деген құмарлыққа жалған сенімдер желісі қосылады, бұл оны кездейсоқтықтың салмағын жоққа шығаруға мәжбүр етеді. Әрқашан ақылмен ойнауға, мағынасы өзі сияқты жақсы ойыншылар емес адамдардан қашып кететін сигналдарды шешуге сенімді бола отырып, ол өзінің ойыншы ретіндегі талантына күмән келтірместен шығынға ұшырайды. Осылайша, ол заклинание шеберлігі мен ойында кездесетін кездейсоқтық иллюзиясының тұзағына түседі. Интернеттегі ақша ойнатқышы ойынға, сондай-ақ виртуалды және Интернетке қатысты екі жақты қарым-қатынасты сақтайды. Интернетке тәуелділіктің өлшемде рінің қатарына интернетке қолданыла тын есірткіге немесе темекіге деген басылмайтын құмарлықтың баламалы белгілері жатады.

Қазақстан Республикасында лудоманияның виктимологиялық профилактикасы құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырудың әлеуметтік және психологиялық салдарын төмендетуде шешуші рөл атқарады. Құмар ойындардың адам өмірі мен қоғамға теріс әсері жеке адамдардың психологиялық және әлеуметтік жағдайына ғана емес, сонымен бірге қоғамның құқықтық жүйесіне де қауіп төндіреді. Құмар ойындарға тәуелділік-бұл өзекті әлеуметтік мәселе, әсіресе онлайн-құмар ойындардың кең таралуы жағдайында. Лудоманияның тиімді алдын алу үшін әлеуметтік факторларды ескеру қажет, сонымен қатар олардың психологиялық және биологиялық аспектілерін талдау қажет. Құмар ойындарға тәуелділіктің салдарын азайту үшін пәрменді құқықтық нормалар мен алдын алу шараларын енгізу, қоғамды ақпараттандыру және қорғау жүйелерін күшейту маңызды. Сондай-ақ, заңнамалық реформалар және жастар арасындағы құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алуға бағытталған әлеуметтік қолдау жүйесін жетілдіру қажет. Құмар ойындар жеке адамдарға ғана емес, жалпы қоғамға да айтарлықтай зиян келтіретінін ескере отырып, олардың алдын алуға және азайтуға бағытталған кешенді тәсіл қажет. Осы саладағы ғылыми зерттеулер мен практикалық қызмет Қазақстандағы лудомания проблемасын шешудің, сондай-ақ оны әлеуметтік, психологиялық және құқықтық контексте барынша азайтудың тиімді әдістерін әзірлеуге көмектеседі.

Қазақстан Республикасында лудоманияға қарсы күрес және заңсыз ойын бизнесінің алдын алу жүйесі нақты алгоритм бойынша және заңсыз ойын бизнесінің алдын алу жүйесі нақты алгоритм бойынша жүзеге асырылады, ол құқықтық реттеуден бастап, құқық қорғау органдарының әрекеттеріне дейін бірнеше кезенді қамтиды.

Нормативтік –құқықтық реттеу.

➤ Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі (ҚР ӘҚБтК)

444-бап. Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру

- ✓ Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастырған жеке және заңды тұлғаларға айыппұл салынады.
 - ✓ Заңсыз ойын жабдықтары мен ғимараттар тәркіленді
 - ✓ Егер Әкімшілік құқық бұзушылық қайта жасалған жағдайда, тұлға қылмыстық жауаптылыққа тартылады.
 - Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі 307-бап. Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру
 - ✓ Ойын бизнесін заңсыз ұйымдастырған азаматтар 2 жылдан 7 жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін.
 - ✓ Егер қылмысты ұйымдасқан топ жасаса немесе өте үлкен мөлшерде табыс әкелсе, жаза күшейтіледі.
 - «Ойын бизнесі туралы» 2007 жылғы 12 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы
- Ойын бизнесінің заңды түрлері:
- ✓ Казино мен ойын залы тек Алматы облысы Қапшағай су қоймасы ауданында және Ақмола облысы Бурабай ауданында жұмыс істей алады.
 - ✓ Букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар өз қызметтерін арнайы лицензия болған жағдайда ғана ұсына алады.
 - ✓ Қазақстанда онлайн-казино мен электрондық кеңселерге тыйым салынады.
 - «ҚР Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы Қазақстан Республикасының Заңы [28].
 - ✓ Лудомандар заңсыз қаражат көздерін құмар ойындарға жасырын түрде инвестициялау үшін пайдалануы мүмкін.
 - ✓ Кейбір заңсыз ойын мекемелері ақшаны жылыстату схемаларына қатысады.
 - ✓ Қазақстанда заңсыз табыстарды ойын бизнесі арқылы ақтауға қатаң тыйым салынған.
 - Қазақстан Республикасының Туризм және спорт министрлігінің нормативтік – құқықтық актілері.
- Ойын бизнесін лицензиялау талаптары
- ✓ Қазақстанда ойын мекемелеріне лицензия тек Қазақстан Республикасының Туризм және спорт министрлігі арқылы беріледі.
 - ✓ Лицензия алу үшін мекеме иесі қаржылық тұрақтылықты, қауіпсіздік талаптарын және салық міндеттемелерінің сақталуын дәлелдеуі тиіс.
 - ✓ Лицензиясыз ойын қызметін ұйымдастыру – заңсыз деп танылады.
 - «Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің ойын бизнесі мен лотереяны реттеу комитеті» мемлекеттік мекемесі (бұдан әрі - Комитет) Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің (бұдан әрі - министрлік) құрамында жұмыс істейтін ведомстволық орган болып табылады, ол ойын бизнесі, лотереялар және лотерея қызметін реттеу саласында басшылықты жүзеге асырады.

✓ Комитет өз қызметін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамаларына, сондай-ақ Президент пен Үкіметтің шешімдеріне және басқа да нормативтік-құқықтық құжаттарға сәйкес жүзеге асырады.

Комитет қызметінің негізгі бағыттары:

- Интернеттегі заңсыз құмар ойындар мен лотереяларды анықтау және олармен күресу;
- ойын бизнесі мен лотерея қызметін реттеу;
- ойын бизнесі мен лотереялар саласында мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ету.

➤ Қызметкерлердің іс-әрекеттері

✓ Жедел-іздістіру іс-шаралары

✓ Құқық қорғау органдарының алғашқы қадамы - заңсыз ойын бизнесін анықтау және олардың жолын кесу үшін қажетті дәлелдемелерді жинау.

➤ Ақпаратты жинау және талдау:

✓ Азаматтардан, жәбірленушілерден және құмар ойындарының ойыншыларынан түскен арыз қабылдау. Ойын мекемелерінің орналасуы мүмкін аймақтарды жедел зерттеу.

✓ Жасырын сатып алушы әдісін (контрольный закуп) қолдану

➤ Қызметкер немесе агент ойыншы ретінде кіріп, белгілі болған ақпаратты заңды құжаттау.

➤ Қылмыстық немесе әкімшілік іс қозғау.

Егер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабында (ойын бизнесін заңсыз ұйымдастыру) немесе Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Заңның 444-бабында (кәмелетке толмағандардың құмар ойындарға тарту) көзделген құқық бұзушылық белгілері анықталған жағдайда қылмыстық немесе әкімшілік іс қозғалады.

Қылмыстық іс тіркелген жағдайда, Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу заңының 200-бабына сәйкес, тергеу кезеңінде қылмыстық құқық бұзушылық жасауға әкеп соққан мән-жайларды анықтап, осы проблемаларды немесе басқа да бұзушылықтарды жою жөнінде тиісті мемлекеттік органдарға немесе басқару функцияларын орындайтын органдарға ұсыныстар беру қажет. Қабылданған шаралардың орындалуын қадағалап, олар туралы 1 ай ішінде хабарлау қажет.

➤ Күдіктілер мен мекемелерді анықтау:

✓ Ойын терминалдары, жасырын казинолар, онлайн-казино операторлары мен букмекерлік кеңселерді анықтаңыз және оларды картаға белгілеңіз (сызба сызыңыз).

✓ Қызметкерлер мен иелердің қызметін тексеріңіз (бухгалтерлік есеп, валюталық операциялар, жалған лицензиялар).

✓ Заңсыз қызметтің қаржылық іздерін бақылаңыз (банктік аударымдар, электрондық төлем жүйелері).

✓ Дәлелдерді бақылау және жинау:

✓ Бейнебақылау, құмар ойын мекемелерін барлау және қажет болған жағдайда ЖТӘ санкциялау және ЖІШ жүргізу.

- ✓ Клиенттер мен қызметкерлерден түсінік алу.
- ✓ Аудио және бейнежазбаларды жинау үшін арнайы техникалық құралдар пайдаланылады және іске қатысты ақпарат заңды дәлел ретінде тіркеледі.
- Заңсыздықты анықтаған жағдайда:
- ✓ Ойын залын жабыңыз, техникалық жабдықты заттай дәлел ретінде тәркілеу және қажет болған жағдайда алынған заттар мен құжаттарға қажетті сараптамалар тағайындау.
- ✓ Кассалық аппарат пен төлем терминалын тексеріп, пломбалаңыз.
- ✓ Құжаттар (бейнежазбалар, фотосуреттер) және күдіктілерді процессуалдық ұстау жүргізу.
- Қарсыласу жағдайында:
- ✓ Ойын мекемелерінің есігін мәжбүрлі ашу.
- ✓ Күш қолдану деңгейін сақтау (қарсылық көрсеткендерге физикалық күш немесе қарсылыққа қарсы арнайы құралдарды қолдану).
- ✓ Күдіктіні ұстап, оны полиция бөліміне жеткізу.
- ✓ Күдіктілерді процессуалдық рәсімдеу.
- Айғақтар мен заттай дәлелдемелерді тіркеу:
- ✓ Тәркіленген жабдықтар мен құжаттарды тіркеу және мөрлеу.
- ✓ Күдіктілерден, куәгерлерден және жәбірленушілерден түсініктеме алыңыз.
- ✓ Қаржылық айналымға байланысты есептерді зерттеу.
- Алдын алу және халықты ақпараттандыру
- ✓ Құқықтық насихат жұмыстарын жүргізу
- ✓ Тұрғындар арасында заңсыз ойын бизнесінің зияны туралы түсіндірме жұмыстарын жүргізу.
- ✓ Лудоманияның алдын алу үшін мектептерде, ЖОО және жұмыс орындарында дәрістер өткізу.
- ✓ Кәмелетке толмағандарға, ата-аналар мен жастарға психологиялық кеңес беру.
- Интернеттегі ойындарға арналған заңсыз платформаларын бұғаттау:
- ✓ Онлайн-казино мен ойын компанияларының заңсыз әрекеттерін болдырмау үшін ақпараттық технологиялар жөніндегі уәкілетті органдармен ынтымақтасыңыз.
- ✓ Киберкылмыс, киберқауіпсіздік бөлімдері арқылы заңсыз онлайн ойындардың жұмысын тоқтату.
- ✓ Заңсыз құмар ойындармен күресу үшін азаматтармен серіктестік орнату:
- ✓ Жұртшылық өкілдеріне сенім телефонына хабарласу ұсынылады.
- ✓ Ойын мекемелерінде жұмыс істейтін адамдар туралы анонимді ақпарат жинаңыз.
- ✓ Бұқаралық ақпарат құралдарын талдау арқылы олимпиаданың заңсыз ұйымдастырушыларын әшкерелеңіз.

Қазақстанда лудоманияның алдын алу кешенді әлеуметтік және құқықтық тәсілді талап етеді. Бұл мәселені тиімді шешу үшін заңнамалық шаралар мен әлеуметтік жоспарлар біртұтас жүйеге біріктірілуі керек.

Лудоманияның таралуын болдырмау жөніндегі негізгі шаралар әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсарту, жастар арасында профилактикалық жұмыс жүргізу, жарнамалық кампаниялар жүргізу және құқықтық тәртіпті нығайту болып табылады.

3. Қазақстан Республикасында лудоманиямен күрес мәселесін шешу жолдары

3.1. Қазақстан Республикасындағы лудоманиямен күрестің құқықтық аспектілері.

Ойын бизнесін ұйымдастыруға байланысты әкімшілік жауапкершілік мәселесі «Қоғамдық тәртіп пен адамгершілікке қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» деп аталатын Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (ҚР ӘҚБтК) 25-тарауында реттелген. Мұнда басты назар қоғамдық тәртіп пен адамгершілік нормаларына қарсы іс-әрекетке аударылады.

Ойын бизнесі саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің екі негізгі ережесінде көрсетілген. Олар: 444-бап - «Құмар ойындарға қатысу, тарту немесе рұқсат беру» және 445 - бап - «Ойын бизнесі туралы заңнаманы бұзу».

444-бапқа сәйкес әкімшілік жауапкершілік мынадай жағдайларда туындайды: «ерекше рұқсат етілмеген орындарда ақшалай немесе табиғи құндылықтарға құмар ойындарға қатысу; лицензиясы жоқ адамдар спорттық немесе өзге де жарыстарға ставкаларды қабылдайды; 21 жасқа дейінгі Қазақстан азаматтары құмар ойындарға немесе бағалы заттарға ставкаларға» қатысады. Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 444-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген қылмыс субъектісі, «ерекше рұқсат етілмеген жерде құмар ойындарға қатысатын жеке тұлға» болып табылады [7]. Басқаша айтқанда, заңда көзделген рәсімдерді бұзған азаматтар әкімшілік жауапкершілікке тартылады. «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес, «ойын мекемелерінің орналасуы арнайы бөлінген аймақтармен» шектелген. Атап айтқанда, казино мен ойын залдарын заңды түрде орналастыруға тек Алматы облысындағы Қапшағай су қоймасының және Ақмола облысындағы Бурабай ауданының жағалау аумағында ғана рұқсат етіледі [3]. Бұл ережелер құмар ойындарды өткізуге аумақтық шектеулерді түсіндіреді және рұқсат етілмеген жерлерде ұйымдастырылған заңсыз құмар ойындарды анықтауға мүмкіндік береді.

«Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Заңына» (ӘҚБтК) сәйкес құмар ойындарға қатысатын адамдар әкімшілік жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Бұл адамдар әкімшілік кодекстің 28-бабында көзделген қылмыс жасаған немесе жолын кесуге ұшыраған кезде кемінде он алты жаста болған психикалық ауру адамдар. Басқаша айтқанда, жас пен психикалық денсаулыққа қойылатын талаптар әкімшілік міндеттерді қабылдаудың жалпы шарттары ретінде қарастырылады. 444-баптың бірінші бөлігінің нормаларына сәйкес арнайы рұқсат болмаған кезде рұқсат етілген аумақта спорттық немесе өзге де жарыстарға ставкалар түріндегі құмар ойындарды ұйымдастыратын адамдар да әкімшілік жауапкершілікке

тартылады. Бұл әрекет тыйым салынған заң болып саналады, өйткені ойын әрекетін жүргізу тек лицензия негізінде жүзеге асырылуы керек. Атап айтқанда, «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 9-бабының 2 - тармағына сәйкес құмар ойындар саласындағы кәсіпкерлік қызмет әрбір құмар ойын мекемесіне берілетін арнайы лицензияға сәйкес 10 жыл ішінде заңды түрде жүзеге асырылуы мүмкін. Лицензияның болмауы немесе лицензияның қолданылуын айналып өтуге тырысу заңды бұзу болып саналады және заңды жауапкершілікке әкеп соғады. Букмекерлік кеңсенің немесе лотереяның қызметі осы салада тотализатордың әрбір түрінде он жыл мерзімге жұмыс істеуге ниет білдірген адамға берілетін арнайы лицензия негізінде жүзеге асырылуға тиіс. Осы регламент «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 9-бабының талаптарына сәйкес тұжырымдалған [3]. Тиісінше, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 444-бабының бірінші бөлігінде субъектілердің құмар ойындарды ұйымдастыру құқығын сақтауын және ойын мекемелерінің заңдылығын реттейтін заңнамалық талаптар бар [7]. Бұл ережелер ұйымдастырушылардың міндеттерін ғана емес, тыйым салынған жерлерде ұйымдастырылған ойындарға қатысатын ойыншылардың жауапкершілігін де анықтайды. Біз бұл тәсілді әділ және тиімді деп санаймыз. Себебі бұл қатысушылардың болуы негізінен заңсыз ойын мекемелерінің жұмысына ықпал етеді. Басқаша айтқанда, клиенттердің жоқтығы мұндай мекемелердегі жұмыс істеу мүмкіндігін шектейді, ал олардың бар болуы керісінше, құқыққа қайшы әрекеттердің жалғасуына алғышарт жасайды. Сондықтан заңсыз құмар ойындарды ұйымдастырушылар арқылы ғана емес, олардың қатысушылары арқылы шектеу қылмыстың осы түрінің алдын алудың тиімді тетігі болып саналады [30,110].

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 444-бабының екінші бөлігі құмар ойындар саласындағы кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар үшін әкімшілік жауаптылықты көздейді. Атап айтқанда, Қаулы 21 жасқа дейінгі Қазақстан азаматтарын әкімшілік құқық бұзушылық ретінде құмар ойындарға қатысуға тарту немесе рұқсат беру шарттарын белгілейді [50]. Біздің ойымызша, бұл құқықтық норма Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 25 - тарауының - «Қоғамдық тәртіп пен адамгершілікке қарсы әкімшілік қылмыстар» мазмұнына толық сәйкес келеді». Себебі кәмелетке толмағандардың құмар ойындарға қатысуы заңды болып қана қоймай, қоғамға қауіп төндіретін этикалық және моральдық құбылыс болып саналады. Бұл қылмыс «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының талаптарына да сәйкес келеді. Заңның ережелеріне сәйкес, 21 жасқа дейінгі азаматтарға және шектеулі дәрежеде құмар ойындарға қатысатындарға құмар ойындарға және ойындарға қатысуға қатаң тыйым салынады [3]. Бұл шектеу кәмелетке толмағандарды қоғамға жат мінез-құлықтан қорғау және оларды құмар ойындармен байланысты психологиялық, әлеуметтік және экономикалық тәуекелдерден қорғау үшін енгізілген.

Қазақстан Республикасы Әкімшілік кодексінің 445-бабы құмар ойындар саласындағы түрлі әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті түсіндіретін он екі тармақтан тұрады. Атап айтқанда, осы баптың бірінші бөлігі ойын мекемелерін орналастыруға қойылатын талаптарды бұзуды қарастырады. Балалар алаңдарын тұрғын емес ғимараттарда және орналастыруға тыйым салынған объектілерде (мысалы, тұрғын ғимараттарда, өнеркәсіптік объектілерде, храмдарда, білім беру және мәдени мекемелерде, денсаулық сақтау ұйымдарында, теміржол вокзалдары мен әуежайларда, қоғамдық көлік аялдамаларында және т.б.) орналастыру тәртібі.) Мұнда нақты белгіленіз. Бұл құқықтық шектеудің мақсаты ойын бизнесін қоғамдық өмірдің әлеуметтік бағдарланған салаларынан, әсіресе жастармен және осал әлеуметтік топтармен байланысты оқшаулау арқылы қоғамдық қауіпсіздік пен моральдық тұрақтылықты қамтамасыз ету болып табылады [31,55].

Аталған әкімшілік құқық бұзушылықтың объективтік жағы - ойын бизнесін орналастыру бойынша қолданыстағы заңнамалық талаптардың бұзылуынан көрініс табады. Бұл ретте ойын мекемелерінің немесе ойын жабдықтарының меншік иелері құқық бұзушылықтың тікелей субъектілері ретінде танылады. Яғни, ойын бизнесін жүргізуге арналған арнайы аймақтар мен орындарға қойылған талаптарды ескермей, ойын қызметін жүзеге асыру әрекеті заңмен тыйым салынған. Мұндай құқық бұзушылықпен күресу

мақсатында заң шығарушы арнайы диспозиция арқылы заңсыз ойын қызметін жүзеге асыруға бейім азаматтардың әрекеттерін шектеуге тырысады. Бұл норма ойын бизнесін қоғамнан оқшау, заңда белгіленген шеңберде ғана жүргізуге бағытталған құқықтық тетіктердің бірі болып табылады. Яғни, заң нормасы арқылы мемлекеттің ойын бизнесі саласын қатаң бақылауға алып, оның реттеусіз кеңінен таралуының алдын алу көзделген. Мәселен, ойын автомат тарын «бүгін Қазақстанның түрлі өңірлерінің сауда нүктелерінен табуға болады. Жағдайды «Қазақстандықтардың ойын автоматтарына қатынасы» сауалнамасы айқын көрсетті - сауалнамаға қатысқан дардың 81%-ы қоғамдық орындарда орнатылған ойын автоматтарының бар екенін атап өтті. Қазіргі таңда ойын автоматтары Алматы қаласында ғана емес, Қазақстанның басқа да өңірлерінде кеңінен таралып, коммерциялық тұрғыдан белсенді қызмет 14 3 59 атқарып келеді. Біздің пікірімізше, мұндай ахуалдың қалыптасуына бірқатар заңнамалық кемшіліктердің әсер еткені анық. Атап айтқанда, «Ойын бизнесі туралы» ҚР Заңында ойын мекемелері тек арнайы белгіленген аумақтарда - Қапшағай су қоймасының жағалауы мен Бурабай ауданында - орналастырылуы тиіс екендігі нақты көрсетілгенімен, әкімшілік құқық бұзушылықтарға қатысты қолданылатын ҚР ӘҚБтК-нің 445-бабының бірінші бөлігінде ойын автоматтары туралы нақты сілтеме берілмеген. Бұл мәселе құқықтық реттеудегі олқылық ретінде бағалануы мүмкін. Осыған байланысты, аталған құқықтық олқылықты жою мақсатында 445- баптың диспозициясына «ойын жабдығы» деген ортақ әрі кең мағынадағы терминді енгізу қажеттілігі туындайды. Мұндай терминологиялық нақтылау заңнамадағы бірізділікті қамтамасыз етіп қана қоймай, ойын автоматтарын заңсыз орналастыру және пайдалану фактілерін әкімшілік жауапкершілік шеңберінде нақты қамтуға мүмкіндік береді. Мысал ретінде, қолданыстағы заңнамада «ойын жабдығы» түсінігі нақты әрі кеңейтілген түрде берілген: бұл – бәс тігу қызметін жүзеге асыруға арналған, ставкалар нәтижелерін бақылауға және ойын үдерісін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін техникалық құрылғылар жиынтығы. Ойын автоматы да осы санатқа кіреді және оның ерекшелігі - ойын ұйымдастырушының немесе оның өкілінің тікелей араласуынсыз, ішкі құрылғы арқылы жеңімпаз кездейсоқ анықталатын автоматтандырылған ойын құралы екенінде. Осылайша, құқықтық жүйеде нақтылық пен ұғымдық үйлесімділікті қамтамасыз ету үшін ҚР ӘҚБтК-нің 445-бабының диспозициясын «ойын жабдығы» ұғымын енгізу арқылы қайта қарау - бүгінгі таңда өзекті және негізделген қадам болар еді [32, 68]. Осыған байланысты, біз Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 445-бабын, 1-бөлігін және түпкілікті редакциясын: «Тұрғын емес үй-жайларда ойын мекемелерін, ойын жабдық тарын, тотализатор кассаларын немесе букмекерлік кеңсені орналастыру және оларды тұрғын үйлердің (тұрғын ғимараттардың) тұрғын емес үй-жайларында, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен олардың кешендерінің ғимараттарында орналастыруға тыйым салу туралы талаптарды сақтамау және басқа өндірістік, коммуналдық және қойма объектілерінде, ғибадат үйлерінде (ғимараттарында), мемлекеттік органдар мен мекемелердің, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет

ұйымдарының, әуежай лардың, вокзалдардың ғимараттарында, қалалық және қала маңындағы қатынас тардың қоғамдық көліктерінің барлық түрлерінің станциялары мен аялдама ларында». ҚР ӘҚБтК 445-бабының екінші бөлігі әкімшілік жауап кершілікті көздейді: «- бәс тігу, ставкаларды қабылдау (есепке алу), ойын мекемелерінен тыс ұтыстарды төлеу (тотализатор кассалары немесе букмекерлік кеңселер); - заңда белгіленген жағдайды қоспағанда, құмар ойындарды және (немесе) ставкаларды қабылдауды және (немесе) ақшадан басқа өзге мүлік түріндегі ұтысты беруді көздейтін бәс тігуді ұйымдастыру және өткізу»[7].

Бірінші жағдайда, заң шығарушы ойын мекемесін ұйымдас тыруды емес, ойын қызметінің кейбір бөлігін заңмен ойын бизнесін ұйымдастыру үшін бөлінбеген орындарға ауыстыруды тоқтатады. Бұл ойын индустрия сының кейбір элементтерін ғана жүзеге асыру сылтауымен оған арнайы бөлінген орындар үшін ойын бизнесін таратуға үлкен кедергі болып табылады. Екінші жағдайда, ақшадан басқа кез-келген басқа мүлікті ойын айналымына тарту әрекеттері тоқтатылады. «ҚР Ойын бизнесі туралы» заң тек казино ақшасынан басқа мүлікті пайдалануға рұқсат береді. Біздің ойымызша, осы жолмен заң шығарушы азаматтардың мүлікті абайсызда ысырап етуіне жол бермейді. ҚР ӘҚБтК-нің 445-бабының үшінші бөлігі «ойын автоматына технологиялық салынған ұтыс пайызы бойынша талаптарды сақтамағаны үшін» әкімшілік жауапкершілікті көздейді [7].

«Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 12-бабының 6-тармағы ойын автоматтарына техникалық инвестициялар үшін бонустардың белгіленген шекті мәнін қатаң белгілейді: «ойын автоматына технологиялық салынған ұтыстың пайызы тоқсан бес пайыздан төмен болмауы тиіс» [3]. Бұл ереже ойын бизнесінің заңды жұмыс істеуіне қойылатын негізгі талаптардың бірі болып табылады, өйткені ол ойыншылардың әділдігі мен теңдігі принциптерін қамтамасыз етуге бағытталған. Ойын индустриясын ұйымдастырушылар қылмыс объектісі болып саналады. Казино қызметін жүзеге асыратын субъектілер үшін және ойын автомат тары залдарының қызметін жүзеге асыратын субъектілер үшін есепті деректерде ойын автоматына технологиялық салынған ұтыстың белгіленген пайызы туралы мәліметтерді ұсыну туралы талаптарды сақтау міндетті. Бұл жағдайда, бір жағынан, ойын бизнесі иелерінің мемлекет бюджетіне салық төлеуден жалтару мақсатында нақты алынған пайданы жасыруы туралы, екінші жағынан, ойыншы ларды ұтыс сомасына қатысты алдау орын алады. Осы құқық бұзушылықтың объективті жағы ойын автоматына салынған технологияны орнату арқылы ұтыс пайызын төмендету жөніндегі іс-қимылдарда көрініс табатын болады. Ойын бизнесін ұйымдастырушылар құқық бұзушылық субъектілері болып танылады. «Ойын бизнесін ұйымдастырушының Қазақстан Республика сының заңнамасында айқындалған тәртіппен және шарттарда міндетті резервтерді қалыптастыру, пайдалану, тұрақты негізде орналастыруды қамтамасыз ету жөніндегі шарттарды орындамауы» [50]. ҚР ӘҚБтК 445-бабының төртінші бөлігінде көзделген. «Ойын бизнесі туралы» Заңына сәйкес «міндетті резервтерді ойын

бизнесі саласындағы қызметпен айналысу құқығына лицензия алуға үміткер өтініш берушілер осы Заңда әрбір қызмет түрі үшін белгіленген мөлшерде әрбір лицензияға қалып тастырады және банк клиентпен жасасатын шарт негізінде салым талап тарымен Қазақстан Республикасының аумағындағы банктерде орналас тырады, және бірінші талап бойынша салым берілген жағдайда (талап етіл генге дейінгі салым) [31, 15].

Ойын бизнесін ұйымдастырушы заңда белгіленген тәртіппен және шарттарда міндетті резервтерді орналастыруды тұрақты негізде қамтамасыз етуге міндетті» [4]. Бұл резервтер ойын бизнесін ұйымдастырушылар қатысушыларға ұтып алған ақшаларын уақтылы төлеуі үшін құрылады. Атап айтқанда, заңға сәйкес, жеңімпаз ойыншы өзінің бонусын «құмар ойындарды және/немесе ставкаларды қорытындылаған сәттен бастап үш күнтізбелік күннен кешіктірмей» алуға құқылы [3]. Бұл ереже қатысушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау міндеті болып табылатын ойын бизнесін ұйымдастырушыларды бонустарды дереу төлеуге міндеттейді [4]. Осылайша, қажетті резервтерді толық сақтау ойыншылардың құқықтарын қорғау және заңсыз әрекеттердің алдын алу үшін өте маңызды. Егер ойын бизнесін ұйымдастырушы бұл міндеттерді орындамаса, бұзушылықтар үшін санкциялар мен айыппұлдарды қоса алғанда, әкімшілік жауапкершілік белгіленеді. Мұның бәрі ойын бизнесінің адал жұмыс істеуін қамтамасыз ету, ойыншылардың мүдделері мен сенімін қорғау үшін қабылданған шаралар.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 445-бабының 5-бөлігінде көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтардың нысанасы ойын автоматтарын немесе олардың компоненттерін казино мен ойын автоматтары залдарының қабырғаларына, терезелері мен есіктеріне орнатуға тыйым салу болып табылады [50]. Бұл ереженің бірнеше қолданылуы бар:

1. Құрылымның тұрақтылығын қамтамасыз ету: егер ойын автоматтары немесе олардың компоненттері қабырғаларға немесе есіктерге бекітілген болса, олар құрылымның тұрақтылығына әсер етуі мүмкін, бұл ғимараттың құлауына немесе басқа құрылымдық ақауларға әкелуі мүмкін.

2. Өрт қауіпсіздігі: ойын жабдықтарын есіктер мен терезелерге орналастыру өрт қауіпсіздігі ережелерін бұзады, өйткені мұндай жабдық адамдарды эвакуациялауды, өрт кезінде де қауіпсіздік шараларын қабылдауды қиындатады.

3. Ұрлықтан қорғау: Ойын автоматтары мен олардың компоненттерін қабырғаларға немесе есіктерге бекіту ұрлықтан қорғауды күшейтуге және ойын жабдықтарын бұзу арқылы ақша ұрлаудың алдын алуға көмектеседі.

Бұдан басқа, ӘҚБтК 445-бабының 6-бөлігінде ойын бизнесін ұйымдастырушының бейнежазба жүйелерін орнату, жазылған ақпаратты сақтау мерзімдерін немесе тіркеу шарттарын бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік белгіленеді [28].

Ойын мекемелері, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлар бейнежазба жүйелерімен жабдықталуы тиіс, және бұл жүйелер кемінде жеті күн бойы

жазылған ақпаратты сақтау және құмар ойынға қатысушылардың әрекеттерін тіркеу үшін қолданылады[3]. Бұл талаптардың орындалуы: Құмар ойындарды бақылау: Бейнежазба жүйелері ойын мекемелеріндегі қатысушылардың әрекеттерін тіркеп, қадағалауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе заңсыз әрекеттерді, алаяқтықты немесе ұрлықты анықтауда маңызды. Қауіпсіздікті арттыру: Ойын мекемелеріндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету және заң бұзушылықтарды болдырмау үшін бейнебақылау жүйелері маңызды құрал болып табылады.

Ойын мекемелерінің залдары, шын мәнінде, көптеген адамдардың жиналатын орындары болып табылады, және олардың бір бөлігі үлкен көлемде қолма-қол ақшаға ие болатыны белгілі. Бұл жағдай ұрлық пен алаяқтық сияқты қылмыстардың пайда болуына ықпал етуі мүмкін, өйткені ойын мекемелерінде құмар ойындарға қатысушылардың көңіл-күйі жоғарылаған сайын, құқық бұзушылықтардың орын алуы ықтимал. Сонымен қатар, ойын залдары психоэмоционалдық тұрғыдан өте ауыр жағдайларды туындатуы мүмкін: жеңіске жеткендер үшін эйфория мен мақтаныш, ал жеңіліске ұшырағандар үшін терең көңілсіздік пен өкініш пайда болуы мүмкін. Бұл жағдайлардың барлығы лудоманияны, яғни құмар ойындарға деген тәуелділікті туғызуы мүмкін. Заңның осындай талаптарын енгізу, ең алдымен, лудоманияның алдын алуға бағытталған. Құмар ойындарға қатысушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін және ойын мекемелерінің жұмысын қадағалау үшін маңызды бірнеше аспектілерді қамтиды: Құқық бұзушылықтар: Ойын мекемелерінің ішіндегі немесе оның қатысушылары арасында туындайтын құқық бұзушылықтар (әлеуметтік тәртіпсіздіктер, ұрлықтар, алаяқтық және т.б.) жиі кездеседі. Ойын ұйымдастырушылары тарапынан заңбұзушылықтар:

Құмар ойындарды ұйымдастырушылар заңды түрде ойын өткізуді қамтамасыз етуі тиіс. Олардың қызметі заңсыз болып шықса, ол қатысушылардың құқықтарын бұзу ретінде бағалануы мүмкін. Шектеулерді бұзу: Кейбір адамдарға құмар ойындарға қатысуға заңмен тыйым салынған болса да, олар әлі де осы ойындарға қатыса алады. Бұл қоғам үшін өте қауіпті, себебі мұндай адамдардың тәуелділікке түсу ықтималдығы жоғары. Құмар ойын бизнесінің заңсыз ұйымдастырылуы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылады. Қылмыстық кодекстің 307-бабы осы заң бұзушылықтардың негізгі тікелей объектісін қоғамдық қатынастар деп таниды, яғни құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру мен өткізу. Бұл қылмыстар қоғамдық денсаулық пен адамгершілікке қарсы қылмыстардың бірі болып табылады. Денсаулық және этика: бұл заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру адам денсаулығы мен адамгершілік принциптеріне қауіп төндіретін қылмыс болып саналады. Құмар ойындардың адамгершілікке әсері, әсіресе тәуелділік пен әлеуметтік дезадаптация жағдайларында айқын байқалады. Салықтар мен бюджетке төлемдер: Қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты қосымша объект ретінде заңды тұлғаның құмар ойындар саласындағы қызметке рұқсат алу, ойын аймақтарын ұйымдастыру және сол арқылы бюджетке төленетін салықтар

мен басқа да төлемдер болуы мүмкін. Бейнежазба жүйелері мен басқа да бақылау құралдары арқылы ойын мекемелерінде болып жатқан құқық бұзушылықтарды анықтау мен тіркеу маңызды. Бұл құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін тиімді құрал болып табылады, өйткені жазбалар кез келген теріс әрекетті дәлелдеп, оның мән-жайларын ашуға көмектеседі. Ойын бизнесін заңсыз ұйымдастыру объектісін құрайтын қоғамдық қатынастардың құрамына экономикадағы көрінеу қылмыстық мінез-құлық нысандарына тыйым салу қағидатына негізделген құмар ойындарды ұйымдас тыру мен өткізудің заңды тәртібін іске асыру процесінде қалыптасатын қатынастар кіреді» [32,49].

Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастырудың негізгі объектісі - «процедуралық төлемдердің түсуі арқылы бюджетті толықтыру мәселелері» болып табылады. Бұл процесс ойын аймағында құмар ойындарды өткізу және ұйымдастырумен, сондай-ақ ойын мекемелерінің заңды қызметіне байланысты салықтар мен басқа да төлемдерді жүзеге асыруға рұқсат алумен тығыз байланысты [55]. Бұл әрекеттердің қосымша объектісі - халықтың денсаулығы мен қоғамның рухани құндылықтары. Заң шығарушы, ең алдымен, кәсіпкерлік қызметтің заңды түрін жүзеге асыруға рұқсат беретін тәртіпті сақтауға назар аударады, атап айтқанда, құмар ойындар саласында белгіленген ережелермен (шектеулермен) шектелген іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу. Осыған байланысты, ойын бизнесі – заңды кәсіпкерлік қызметтің бір түрі ретінде танылатыны сөзсіз [28].

Заң шығарушылар коммерциялық қызметтің заңды түрлерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін рәсімдерді сақтауға, әсіресе құмар ойындар саласындағы белгіленген ережелер мен шектеулерді ескере отырып, іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге қатысты ерекше назар аударады.

Бұл жағдайда құмар ойындар заңды кәсіпкерлік қызмет саласы ретінде қарастырылады [33,39]. Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңына сәйкес, құмар ойындар - бұл құмар ойындарды және/немесе ойын қызметтерін ұйымдастыру және өткізу арқылы жүзеге асырылатын кәсіпкерлік қызмет [3].

Бұдан басқа, Қазақстандағы коммерциялық қызмет арнайы нормативтік актілермен реттеледі, оларды бұзғаны үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 214-бабына сәйкес заңсыз коммерциялық қызмет және заңсыз банк қызметі үшін қылмыстық жауапкершілік көзделген. Ойын мекемелерін құру және пайдалануға беру заңсыз емес, бірақ кейбір жағдайларда олар тіркеуді жасырып, салық төлеуден жалтару үшін заңды бұзуға тырысуы мүмкін. Кейде бұл объектілер Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген арнайы орындардан тыс жерде орнатылуы мүмкін.

Сондықтан, заңсыз мінез-құлықтың негізгі объектісі-ойын бизнесінің қалыпты жұмысын қамтамасыз ету үшін қажетті ережелердің сақталуын бақылайтын қоғаммен байланыс. Құмар ойындар кәсіпкерлік қызмет болып табылатындықтан, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабының мақсаты кәсіпкерлік саласындағы экономикалық мүдделерді қорғау

болып табылады. Адамдардың денсаулығы мен қоғамдық адамгершілігі осы қылмыстық қылмыстың қосымша объектілері ретінде қарастырылады [34,18].

Осы мән-жайларды ескере отырып, біз осы Ережені «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 8-тарауына енгізуді орынды деп санаймыз және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабында көзделген қылмыстардың ел экономикасына объективті әсер ететінін көрсетеміз. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырудың объективті аспектілері бірнеше нысандарда көрінуі мүмкін: 1) ойын үй-жайларын заңсыз ашу немесе пайдалану; 2) құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыру; 3) заңсыз құмар ойындарға арналған ғимараттар беру; 4) Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген арнайы орындардан тыс құмар ойындарды ұйымдастыру; 5) лицензиясыз құмар ойындар өткізу [28].

307-бап объективті нысан:

1. Заңсыз ашық немесе қызмет көрсетілетін ойын мекемелері [3]. Қылмыстың бұл түрі Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген «Ойын бизнесі туралы» заңның тыйым салуын бұза отырып жасалады. Мәселен, осы Заңның 6-бабында электрондық казино мен интернет-казино қызметіне тыйым салынған. Мысалы, Алматы қаласы Медеу ауданының № 2 аудандық сотында қылмыстық іс бойынша сот отырысы өтті. Р. заңсыз ұйым фактісі бойынша және алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобындағы ойын мекемесін ұстау. Сот гр бар екенін анықтады. Р. және анықталмаған адамның тергеуі ойын мекемесін, яғни «G-Slot» төлем жүйесімен «Онлайн-Казино» құмар ойындары өткізілетін үй-жайды заңсыз ұйымдастыруға және ұстауға бағытталған қылмыстық ниетті бірлесіп тудырды, бұл ақшаны есептеу және алу арқылы нақты уақыт режимінде ақшалай ұтыстарды алуға мүмкіндік береді. Өзінің қылмыстық ниетін жүзеге асыру мақсатында гр. Р. және басқа адам тұрғын емес үй-жайды жалға алды.

2. «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабының 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасында онлайн-казино қызметіне тыйым салынады. Заңды бұза отырып, тергеу белгісіз адамдар жалға алған бөлмеде заңсыз онлайн-казино ұйымдастырудың қажетті процедураларын белгілеп, 10 дербес компьютер сатып алды. Сондықтан олар ойын мекемесін лицензиясыз және рұқсатсыз ашып, оны заңсыз ұстай бастады. Бұл жағдайда қылмыстың объективті жағы заңнамалық тыйым салуды бұза отырып, онлайн-казино ашу процесінде көрінеді [28].

Соңғы жылдары лудомания мәселесі барған сайын кеңінен таралуда. Ажырасудың 40%-ы лудоманияға байланысты. Лудомания қазір қазақстандық отбасылардағы ажырасу себептері арасында ішімдік пен наша қорлықтан кейін 2-ші орынға шықты. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша Үкімет лудоманиямен күресуге бағытталған тиісті нормаларды әзірледі. Ең алдымен, бұл букмекерлік кеңселерді, тотализаторларды және онлайн-казиноларды жарнама лауға тыйым салу. Екіншісі - құмар ойын дарға қатысатын қатысушылар жасын 25 жасқа дейін көтеру. Сондай-ақ, Бірыңғай борышкерлер тізілімінің қатысушылары болып табылатын адамдарға, алимент және мерзімі

өткен банктік несиелер төлемейтіндерге ойындарға қатысуға тыйым салынады [35,28].

Қазақстанда ойын бизнесіне қатысты талаптар мен азаматтарды құмар ойындарға қатыстыру ережелері қатаңдатылды. Бұл саладағы құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік қарастырылған. 2024 жылдың 8 шілдесіндегі №116-VIII Қазақстан Республикасының Заңы ойын бизнесі, лотерея қызметі, денсаулық сақтау, мемлекеттік еңбек инспекциясы мен бақылау мәселелері бойынша заңнаманы өзгертуге бағытталған. Бұл заңға енгізілген түзетулер артық заңнамалық реттеу мәселелерін де шешуге бағытталған[55].

«Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2007 жылдан бері қолданыста болғанымен, ол қоғамда ойынға тәуелділікті шешуге тиімді түрде әсер еткен жоқ. Бұл түзетулер лудоманияны әлеуметтік қауіпті дертке айналдырмау үшін арнайы шаралар жасауға бағытталды.

Өзгерістердің негізгі мақсаты – азаматтарды, әсіресе өскелең ұрпақты лудоманиядан қорғау, сондай-ақ осы тәуелділіктің теріс әсерлерінен азаматтар мен олардың жақындарын сақтандыру болып табылады. Қазіргі таңда ойынға тәуелділік жеке адамның немесе отбасына ғана қатысты мәселе болып қалмайды, ол елдің әлеуметтік мәселесіне айналып отыр. Бұл жағдай ұлттық қауіпсіздікке де қауіп төндіреді. Жастар арасында ойынға тәуелділік күн санап артып келеді, бастауыш сынып оқушылары алғаш рет ставкаларын жасай бастады. Егер бұрын бұл ойын автоматтары арқылы болса, қазір олар көбіне интернет желісінде орын алады. Орта мектеп жасында ойынға тәуелділік күшейіп, студенттік кезеңде бұл жағдай қарқын ала бастайды. 20 жасқа қарай жастар ойынға тәуелді тәжірибесі бар ойыншыларға айнала бастайды [37, 28].

Ойынға тәуелділік салдары өте ауыр болып келеді, оның ішінде суицидке, ажырасуға және алкогольизмге әкелуі мүмкін. Осы жағдайды ескере отырып, қазіргі уақытта тиісті шараларды қабылдау аса маңызды болып табылады. Мемлекет басшысы 2021 жылдың ақпанында Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің бесінші отырысында және 2023 жылдың қыркүйегінде Қауіпсіздік Кеңесінің отырысында азаматтар арасында ойынға тәуелділікке қарсы күреске бағытталған заңнамалық, ұйымдастырушылық және ақпараттық шаралар кешенін қабылдау қажеттігін тапсырған болатын. Осы тапсырма аясында депутаттар ойын бизнесі саласындағы заңнаманы жетілдіруге бастама көтерді. Жана заң арқылы мемлекет ойынға тәуелділікті таралуына тосқауыл қоюды көздейді, әсіресе жастар арасында. Заңда ұсынылған бірнеше негізгі жаңалықтар бар:

- Құмар ойындар мен бәс тігуге қатысу үшін жас шегін 21 жастан 25 жасқа дейін ұлғайту.

- Борышкерлердің бірыңғай тізілімінде тіркелген азаматтарға құмар ойындарға қатысуға тыйым салу.

- Шетелдік букмекерлік кеңселер мен тотализаторлардың интернет-ресурстарына, егер оларда лицензия болмаса, тыйым салу.

- Сот шешімімен Қазақстанда заңсыз деп танылған шетелдік ойын бизнесі ұйымдастырушыларының тізімін құру және олардың пайдасына төлемдерді қабылдауға тыйым салу.

- Ойын мекемелерінің, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлардың қызметін реттейтін үлгілік қағидаларды уәкілетті органның бекітуі.

- Құмар ойындар мен бәс тігуге қатысушыларды тәуекелдер мен зиянды салдарлар туралы міндетті түрде хабардар ету.

- Букмекерлік кеңселердің жарнамасын орналастыруға және таратуға қойылатын талаптарды күшейту.

- «Электрондық лотерея билеті» ұғымын енгізу [38, 62].

Құмар ойындар ойнауға рұқсат етілген жас - 25 жас. Бұл заңның 15-бабының 1-тармағына енгізілген өзгерістер борышкерлерге құмар ойындарға және бәс тігуге қатысуға тыйым салатын норманы қамтиды. Бұл өзгерістің екі негізгі мақсаты бар. Біріншіден, борышкерлерді оңай әрі жылдам ақша табуға ұмтылудан қорғау, сондай-ақ, құмар ойындары мен ставкалар арқылы теріс салдарға жол бермеу. Екіншіден, құмар ойындар мен бәс тігуге қатысу арқылы айыппұлдар, салықтар немесе алимент төлемдері бойынша қарызы бар азаматтарға қосымша шектеулер енгізу көзделген. Көбінесе борышкер азаматтар қарызда рын өтеу мақсатында еңбексіз және күш-жігерсіз жылдам табыс табу мүмкін дегенді іздейді. Олар тез және көп ақша таба аламыз деген үмітпен құмар ойындарға, букмекерлік кеңселерге жүгінеді. Шындығында, борышкерлер қалған жинақтарын жоғалтады және одан да үлкен қарыз шұңқырына түседі, бұл олардың жақындары мен отбасына әсер етеді [36, 27]. Борыштық міндеттемелерінен қасақана жалтарған және Борышкерлердің бірыңғай тізілімінде тұрған жосықсыз азаматтар да құмар ойындар мен ставкаларға қатысуға шектелуі керек. Азаматтарды Тізілім арқылы тексеру тетігі қарапайым және ойын бизнесін ұйымдастырушылар үшін қосымша қаржылық шығындарды талап етпейді. Құмар ойындарға, бәс тігуге қатысушыларды тексеру букмекерлік кеңсенің, тотализатордың, ойын мекемесінің кассаларындағы секунд тың үлесі үшін жүзеге асырылуы мүмкін. Осы норманың сақталуын бақылауды уәкілетті мемлекеттік органдар интеграцияланған ақпараттық жүйелер арқылы жүзеге асыратын болады (Заңның 15-1-бабының 7-тармағы). Қазақстан Республикасының «Жарнама туралы» Заңына енгізілген маңызды өзгерістер ойын бизнесіне қатысты айтарлықтай өзгерістер туғызды. Бұл түзетулер бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында, соның ішінде интернет-ресурстарда букмекерлік кеңселер мен тотализаторларды жарнамалауға тыйым салынады. Алайда, спорттық оқиғаларды жариялау тек мамандандырылған коммерциялық және ұлттық спорттық теле-радиоарналар мен интернет-ресурстарда рұқсат етіледі. Букмекерлік кеңселердің жарнамасын шектеу қажеттілігі Қазақстандағы көптеген лудомандар мен құмар ойындардың зиянды әсерінен туындап отыр. Осылайша, букмекерлік кеңселердің агрессивті жарнамаларын тоқтату туралы шешім қабылданды. Қазіргі таңда шетелдік букмекерлік кеңселердің интернет-ресурстары Қазақстан азаматтары үшін қолжетімді. Себебі, елде шетелдік

букмекерлерге тікелей тыйым салынбаған. Бұл жағдай ойын бизнесі сегменті мен шетелдік букмекерлер арасында теңгерімсіздік туғызып, қаржылық ағындардың бірбіріне тең болуына әкеледі. Көптеген мемлекеттерде шетелдік букмекерлік кеңселердің қызметіне тыйым салынған, мысалы, АҚШ, Австралия, Швейцария және Бельгияда. Қазақстанда тек онлайн-казиноларға тікелей тыйым салынған, бірақ шетелдік букмекерлер мен тотализаторлардың қызметіне тыйым жоқ. ҚР «Ойын бизнесі туралы» Заңының 6-бабының 2-тармағында:

«Қазақстан Республикасының аумағында бәс тігу, ставкаларды қабылдау (есепке алу), тотализатор немесе букмекерлік кеңсе қызметін жүзеге асыратын ойын бизнесі субъектілерінің ұтыстарды төлеуіне тыйым салынады» деп белгіленген. Ойын мекемелерінің қызметі лицензиялау барысында ұсынылған ережелерге 6 68 негізделеді. Алайда, заңнаманың қазіргі редакциясында ойын мекемелерінің ұсынылған ережелерді бекіту кезінде міндеттемелер жоқ. Бұл оқшылыққа байланысты кейбір ойын мекемелері өз құқықтарын теріс пайдаланып, лицензия алғаннан кейін ережелерді өзгертіп, заңсыз ойындар ұйымдастырады және клиенттердің құқықтарын біржақты түрде өзгертуі мүмкін. Жақында сот тәжірибесінде букмекерлік кеңселердің ұтыстарды төлеуден бас тартуымен байланысты азаматтық процестер жиілеген. Букмекерлік кеңселер «келіскен ережелер» туралы тармаққа сілтеме жасап, ұтыстарды төлеуден бас тартады. Осылайша, олар бұл ережелерді тек күдіктің негізінде, оқиғаның нәтижесіне қарамастан жеңісті жою құқығын беретін келісім ретінде пайдаланады. Сонымен қатар, заңнамаға ойын бизнесін ұйымдастыру және құмар ойындарды қабылдау жұмыс қағидаларына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Бұл түзетулер Заңның 8-бабының 1-тармағына қатысты маңызды өзгерістерді қамтиды. Қазақстанда ойын бизнесіне қатысты талаптар мен азаматтарды құмар ойындарға қатыстыру ережелері қатаңдатылды. Бұл саладағы құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік қарастырылған. 2024 жылдың 8 шілдесіндегі № 116-VIII Қазақстан Республикасының Заңы ойын бизнесі, лотерея қызметі, денсаулық сақтау, мемлекеттік еңбек инспекциясы мен бақылау мәселелері бойынша заңнаманы өзгертуге бағытталған. Бұл заңға енгізілген түзетулер артық заңнамалық реттеу мәселелерін де шешуге бағытталған. «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2007 жылдан бері қолданыста болғанымен, ол қоғамда ойынға тәуелділікті шешуге тиімді түрде әсер еткен жоқ. Бұл түзетулер лудоманияны әлеуметтік қауіпті дертке айналдырмау үшін арнайы шаралар жасауға бағытталды. Өзгерістердің негізгі мақсаты — азаматтарды, әсіресе өскелең ұрпақты лудоманиядан қорғау, сондай-ақ осы тәуелділіктің теріс әсерлерінен азаматтар мен олардың жақындарын сақтандыру болып табылады. Қазіргі таңда ойынға тәуелділік жеке адамның немесе отбасына ғана қатысты мәселе болып қалмайды, ол елдің әлеуметтік мәселесіне айналып отыр. Бұл жағдай ұлттық қауіпсіздікке де қауіп төндіреді. Жастар арасында ойынға тәуелділік күн санап артып келеді, бастауыш сынып оқушылары алғаш рет ставкаларын жасай бастады. Егер бұрын бұл ойын

автоматтары арқылы болса, қазір олар көбіне интернет желісінде орын алады. Орта мектеп жасында ойынға тәуелділік күшейіп, студенттік кезеңде бұл жағдай қарқын ала бастайды. 20 жасқа қарай жастар ойынға тәуелді тәжірибесі бар ойыншыларға айнала бастайды [37, 28]. Ойынға тәуелділік салдары өте ауыр болып келеді, оның ішінде суицидке, ажырасуға және алкоголизмге әкелуі мүмкін. Осы жағдайды ескере отырып, қазіргі уақытта тиісті шараларды қабылдау аса маңызды болып табылады.

Мемлекет басшысы 2021 жылдың ақпанында Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің бесінші отырысында және 2023 жылдың қыркүйегінде Қауіпсіздік Кеңесінің отырысында азаматтар арасында ойынға тәуелділікке қарсы күреске бағытталған заңнамалық, ұйымдастырушылық және ақпараттық шаралар кешенін қабылдау қажеттігін тапсырған болатын. Осы тапсырма аясында депутаттар ойын бизнесі саласындағы заңнаманы жетілдіруге бастама көтерді. Жаңа заң арқылы мемлекет ойынға тәуелділіктің таралуына тосқауыл қоюды көздейді, әсіресе жастар арасында. Заңда ұсынылған бірнеше негізгі жаңалықтар бар: «- Құмар ойындар мен бәс тігуге қатысу үшін жас шегін 21 жастан 25 жасқа дейін ұлғайту. - Борышкерлердің бірыңғай тізілімінде тіркелген азаматтарға құмар ойындарға қатысуға тыйым салу. - Шетелдік букмекерлік кеңселер мен тотализаторлардың интернет ресурстарына, егер оларда лицензия болмаса, тыйым салу. - Сот шешімімен Қазақстанда заңсыз деп танылған шетелдік ойын бизнесі ұйымдастырушыларының тізімін құру және олардың пайдасына төлемдерді қабылдауға тыйым салу. - Ойын мекемелерінің, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлардың қызметін реттейтін үлгілік қағидаларды уәкілетті органның бекітуі. - Құмар ойындар мен бәс тігуге қатысушыларды тәуекелдер мен зиянды салдарлар туралы міндетті түрде хабардар ету. - Букмекерлік кеңселердің жарнамасын орналастыруға және таратуға қойылатын талаптарды күшейту. - «Электрондық лотерея билеті» ұғымын енгізу» [38, 62].

Құмар ойындар ойнауға рұқсат етілген жас - 25 жас. Құмар ойындарға қатыса алмайтын адамдардың тізбесіне Борышкерлердің бірыңғай тізілімінде мәліметтері бар азаматтар енгізілді. Борышкерлердің бірыңғай тізіліміндегі жеке тұлғаларға құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге тыйым салу туралы норма (Заңның 15-бабының 1-тармағына өзгерістер) екі мақсатты көздейді. Біріншіден, борышкер азаматтарды құмар ойындарға, ставкаларға қатысудан оңай, тез ақша табуға және жағымсыз салдарға деген ұмтылысты қалыптастырудан қорғау. Екіншіден, құмар ойындар ойнауға және (немесе) бәс тігуге қатысу арқылы айыппұл дар, салықтар және ойын-сауық алимент тері бойынша борышкерлер шектелді. Көбінесе борышкер азаматтар қарызда рын өтеу мақсатында еңбексіз және күш-жігерсіз жылдам табыс табу мүмкіндігін іздейді. Олар тез және көп ақша таба аламыз деген үмітпен құмар ойындарға, букмекерлік кеңселерге жүгінеді. Шындығында, борышкерлер қалған жинақтарын жоғалтады және одан да үлкен қарыз шұңқырына түседі, бұл олардың жақындары мен отбасына әсер етеді. Борыштық міндеттеме лерінен қасақана жалтарған және Борышкерлердің бірыңғай тізілімінде тұрған

жосықсыз азаматтар да құмар ойындар мен 70 ставкаларға қатысуға шектелуі керек. Азаматтарды Тізілім арқылы тексеру тетігі қарапайым және ойын бизнесін ұйымдастырушылар үшін қосымша қаржылық шығындарды талап етпейді. Құмар ойындарға, бәс тігуге қатысушыларды тексеру букмекерлік кеңсенің, тотализатордың, ойын мекемесінің кассаларындағы секундтың үлесі үшін жүзеге асырылуы мүмкін. Осы норманың сақталуын бақылауды уәкілетті мемлекеттік органдар интеграцияланған ақпараттық жүйелер арқылы жүзеге асыратын болады (Заңның 15-1-бабының 7-тармағы).

Қазақстан Республикасының «Жарнама туралы» Заңына енгізілген маңызды түзетулерге сәйкес (7-2 бап, 13 тармақ), ойын бизнесіне қатысты маңызды өзгерістер орын алды. Осы өзгерістердің бірі ретінде бұқаралық ақпарат құралдарында, соның ішінде интернет-ресурстарда букмекерлік кеңселер мен тотализаторларды жарнамалауға тыйым салынды. Алайда, бұл тыйым мамандандырылған коммерциялық және ұлттық спорттық теле- және радиоарналардағы, сондай-ақ интернет-ресурстардағы жарнаманы қоспайды, яғни тек спорттық оқиғаларға толықтай бағытталған жарнамаға ғана шектеулер қойылмайды. Букмекерлік кеңселерді жарнамалауға тыйым салу жөніндегі радикалды іс-қимылдардың қажеттілігі Қазақстандағы көптеген лудомандармен негізделеді. Сондықтан букмекерлік кеңселердің агрессивті жарнамасын тоқтату туралы шешім қабылданды. Қазір шетелдік букмекерлік кеңселердің интернет-ресурстары Қазақстан азаматтары үшін қолжетімді. Өйткені, елде оларға тікелей тыйым жоқ. Бұл ойын бизнесінің қазақстандық сегменті мен шетелдік арасындағы теңгерімсіздікке әкеледі, нәтижесінде ақша қаражаттарының ағымы шамамен бір-біріне тең. Сонымен қатар, көптеген елдерде шетелдік букмекерлік кеңселердің интернеттегі қызме тіне тыйым салынған. Мысалы, АҚШ, Австралия, Швейцария және Бельгия елдерінде шетелдік құмар ойын сайттарының қызметіне тыйым салынған. Ал Қазақстанда тек онлайн-казиноларға тікелей тыйым салынса да, шетелдік букмекерлік кеңселер мен тотализаторлардың сайттарына тыйым салынбайды. ҚР «Ойын бизнесі туралы» Заңының 6-бабының 2-тармағында: «Қазақстан Республикасының аумағында бәс тігу, ставкаларды қабылдау (есепке алу), тотализатор немесе букмекерлік кеңсе қызметін жүзеге асыратын ойын бизнесі субъектілерінің ұтыстарды төлеуіне тыйым салынады» деп белгіленген. Ойын мекемелерінің жұмысы олар әзірлейтін және уәкілетті органға бекітуге тек бір рет, атап айтқанда лицензия алу процесінде ұсынатын ережелерге негізделеді. «Ойын бизнесі туралы» заңның қолданыстағы редакциясы ережелерді өзгерту кезінде уәкілетті органда осындай өзгерістер енгізуді бекіту кезінде ойын мекемелері үшін міндеттемелерді көздемейді. Осы маңызды олқылықтан ойын мекемелері өз құқықтарын теріс пайдалануда. Яғни, лицензия алған кезде ойын мекемелері бекіту үшін кейбір ережелерді ұсынады, ал оны алғаннан кейін олар мүлдем басқаша жұмыс істейді. Олар ойындарды өткізу ережелерін өзгертеді, көбінесе заңсыз болып табылатын әртүрлі ойындармен толықтырады.

Сонымен қатар, олар клиенттің құқықтары мен міндеттерін біржақты түрде өзгертеді». Соңғы уақытта сот тәжірибесінде клиенттерге ұтыстарды

төлеуден бас тартуға байланысты азаматтық процестер жиілеп кетті. Букмекерлік кеңселер ережелермен келісу туралы деп аталатын тармаққа сілтеме жасай отырып, ұтыстарды төлеуден бас тартады, ал сот процестері барысында букмекерлік кеңселер бұл келісімді букмекерлік кеңсеге тек күдіктің негізінде, оқиғаның нәтижесіне қарамастан, жеңісті жою құқығын беру туралы келісім ретінде пайдаланады. Осыған байланысты ойын бизнесін ұйымдас тыру шылардың ставкаларды және өткізіле тін құмар ойындарды қабылдау және (немесе) заңнамаға сәйкестік мәніне бәс тігу жөніндегі жұмыс қағидаларына өзгерістер мен толықтыруларды келісу бойынша маңызды түзету енгізілді Заңның 8-бабының 1 - тармағы) [39, 62].

Қорытындылай келе, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 444 және 445-баптары, әсіресе заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыру мен оған қатысуға қатысты ережелер, ойын бизнесін заңды жолмен ұйымдастыру және заңнаманың орындалуын қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар болып табылады. Бұл ретте ойын мекемелерінің қызметін ұйымдастырушыларға қойылатын талаптар маңызды, өйткені олар ойын индустриясының ашықтығы, қауіпсіздігі мен тұтастығын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Оларға тек заңмен бекітілген орындарда құмар ойындарды өткізу, лицензиялау жүйесінің тиімділігі, жабдықтардың стандарттарға сәйкестігі және басқа да жоғары талаптар жатады. Дегенмен, заңнамада шешуді қажет ететін кемшіліктер мен проблемалар бар. Мысалы, ойын жабдықтары мен автоматтарын нақты анықтау, құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қосымша шараларды қабылдау қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, ойын бизнесін ұйымдастыруға мемлекет тарапынан қатаң бақылау орнату маңызды, себебі заңсыз ойын мекемелері мен құмар ойындарға қатысу азаматтардың моральдық және әлеуметтік тұрғыдан зиян шегуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, заңсыз құмар ойындарды ұйымдастырушылар үшін жауапкершілікті күшейту және қатысушылар үшін әлеуметтік залалдың алдын алу шараларын қабылдау қажет. Ойын бизнесін реттейтін заңнаманың негізгі мақсаттары тек экономикалық пайда емес, сонымен қатар азаматтардың құқықтарын қорғау, қоғамдық тәртіпті сақтау және лудоманияның алдын алу болуы тиіс

3.2. Қазақстан Республикасында лудоманиямен күресуінің әлеуметтік-психологиялық аспектілері.

Құмар ойындарға тәуелділік – Қазақстанның өзекті әлеуметтік мәселелерінің бірі. Лудомания бес әлеуметтік зұлымдықтың бірі деуге болады. Бұл құбылыстың мемлекет деңгейінде әрекет етуіне қарсы білім беру, денсаулық сақтау және заңнама салаларын қамтитын ауқымды стратегиялар әзірленуде. Қазақстанда лудоманиямен күрес психокоррекцияға баса назар аудара отырып, кешенді түрде жүзеге асырылады. Лудомания терапиясының негізгі түрі-әр пациентке жеке көзқараспен психокоррекция. Бұл адамның мінез-құлқының, эмоционалды күйінің немесе ойлауының нәзік жақтарын өзгертуге немесе азайтуға бағытталған әдістер мен әдістер жүйесі. Оған

психотерапевтпен, психологпен және әлеуметтік қызметкермен жұмыс кіреді. Кейбір жағдайларда дәрі-дәрмекпен емдеу тағайындалады, бірақ көбінесе депрессия, мазасыздық немесе суицидтік ойлар сияқты қатар жүретін бұзылуларды жою үшін қолданылады. Мемлекеттік көмек бағдарламаларының болуына қарамастан, «патологиялық құмар ойындарға тарту» ресми диагнозы бар тіркелген пациенттер өте аз, бұл диагнозды стигма тизациялаумен байланысты. Көптеген адамдар емделуден кейін мемлекеттік тізілімдерде тіркелгендіктен орталықтың тегін қызметтерінен бас тартады-адамдар бұл олардың әлеуметтік өміріне әсер етуі мүмкін деп алаңдайды, мысалы, жұмысқа орналасудан бас тарту немесе жаңа таныстарда алашаушылық. Сондықтан тәуелділігі бар адамдар жеке клиникаларға жиі жүгінеді. Үкімет бекіткен лудоманиямен күрес жөніндегі кешенді жоспарға сәйкес 2025 жылдан бастап осы диагнозы бар пациенттерді мемлекеттік медициналық мекемелерде есепке қою тоқтатылды. Оның орнына консультациялық бақылау жүйесі жұмыс істейді. Бұл стигматизация деңгейін төмендететін және көмекті көбірек адамдарға қолжетімді ететін маңызды қадам. Медициналық қоғамдастықтың күш-жігері мен мемлекет деңгейінде қолдаудың арқасында Қазақстанда лудоманияны емдеу және оның салдарымен күресу үшін жаңа мүмкіндіктер пайда болуда. Бұл тәуелділікке тап болған әрбір адам білуі маңызды: көмек қолжетімді және қалпына келтіру жолы бірінші қадамнан басталады.

Кесте – Лудоманияның алдын алу шараларын бағалаудағы сауалнама сұрақтарын қалыптастыру реті:

№	Бөлім	Анықтау өлшемдері
1	Жеке ақпарат	Жасы
		Жынысы
		Отбасылық статус
		Білім деңгейі (Соңғы бітірген)
		Аймақ-облыс, қала
2	Кәсіби көзқарас	Жұмыс бастылығы
		Кәсібі
		Бүгінгі іс-әрекеттің болашақтағы көрінісі
		Лудоманияның себебін анықтау
		Лудоманияға әкеп соқтыратын себептер кезеңдерін анықтау
		Жұмыс өтілі
3	Әлеуметтік көзқарас	Қосымша дағдыларды үйрену қажеттілігін анықтау
		Лудоманияны болдырмау үшін адам дағдыларын дамытуға көзқарасты анықтау
		Түрлі курстарға, семинар тренингтерге

		қатысудың пайдалылығын анықтау
4	Тұлғалық көзқарас	Тұлғаның дамуына ішкі-психологиялық өзгерістердің әсерін анықтау
		Пікірлерді бағалау
		«Ойын ойнасам тез байып кетемін» ұғымының себебін анықтау
		Лудомания дағдыларын анықтау
5	Қоғамдық пікір	Лудоманияны басқа қызықты кәсіпке ауыстырудың әсерін анықтау
		Ойынға арналатын уақытты анықтау
		Әлеуметтік желілердегі басқа өмірдің әсері мен қызығушылығын анықтау
		Істі соңына дейін аяқтаймын деген мәлімдемелерді анықтау
		Жұмыс кезінде шоғырлануды бақылауды анықтау

Ескерту – Әдебиеттер негізінде құрастырған

Онлайн құмар ойындарының психологиялық және психиатриялық салдары кез келген тәуелділік сияқты, онлайн құмар ойындар да сананы жаулап алады және бірегей қызығушылық орталығы ретінде қызмет етеді. Патологиялық құмар ойындар депрессия мен суицидтік мінез-құлық қаупін арттырады, әсіресе өтелмейтін қарыздар жағдайында. Мазасыздық пен депрессиялық бұзылулар патологиялық құмар ойыншылардың 50% - ында және олардың 48-70%-нда суицид идеялары да кездеседі. Патологиялық ойыншылардың он үштен 20% - на дейін өз-өзіне қол жұмсамақ болған [40, 11].

Патологиялық құмар ойындар сонымен қатар психоактивті заттарға, атап айтқанда алкогольге, каннабиске және кокаинге тәуелділікпен тығыз байланысты. Алкоголь құмар ойындарға деген құштарлықты ынталандырады және пайда немесе шығын ішуге ынталандыру ретінде сезіледі. Компьютер экранынан өтпейтіндердің бәрі және ойын онлайн ойыншының қызығушылығы мен дәмін жоғалтады. Толеранттылықтың баламасы оған қанағаттану үшін Интернетте көбірек уақыт жұмсау қажет болғанда байқалады. Ол енді тәуелді байланысқа қол жеткізе алмаған кезде, ол келесі күндері тоқтап, нақты абстиненция синдромын дамыта алады:

- Психомоторлық қозу
- Мазасыздық
- Интернет туралы обсессивті ойлар

Құмар ойындардың «шынайы өмірде» немесе интернетте әлеуметтік әсері екеуінде де көрінеді:

- Психологиялық, психикалық тәуелділікке және депрессия немесе суицид қаупіне байланысты, шығындарды өтеу үшін жеке банкроттық, қарыздар және трансгрессивті әлеуметтік мінез-құлық тәуекелдерін ескере отырып, қаржылық, алкогольді, есірткіні және жиі байланысты мінез-құлық бұзылыстарын тұтынуға байланысты медициналық. Сонымен, кез-келген тәуелділіктегі сияқты, қоғамнан тәуелділіктің пайда болу қаупі туралы хабарлау, тәуелділікті анықтау және алдын-алу шараларын қолдану бойынша қабылданатын шаралар туралы сұралады.

Интернетте ақша үшін ойнайтын субъектілердің үштен бірі осы мінез-құлыққа тәуелділік қатынастарын дамытады. Интернеттегі ойыншылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары басқа ақша құмар ойыншылардың сипаттамаларына тең: ерлердің басым болуы, әлеуметтік және эмоционалдық оқшауланудың жоғарылауы, алкоголь мен темекіге тағы бір тәуелділіктің болуы, сиқырды меңгеру туралы әсер. Онлайн ойындар сонымен қатар субъектілердің интернетті басқаларға қарағанда желілік ойындар мен байланыс сияқты басқа әрекеттер үшін көбірек пайдалану фактісі болып табылады. Олар түнде Интернетте көбірек уақыт өткізеді және ойыншы еместермен салыстырғанда Интернетке қосылуға арналған құрылғылары көбірек.

3.3. Қазақстан Республикасында лудоманиямен күресудің медициналық аспектілері.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында лудомания мәселесі -денсаулық сақтаудың кеңінен таралған проблемасы. Есептеулер бойынша, әлем халқының шамамен 1%-ы осы аурудан зардап шегеді. Зерттеулер көрсеткендей, ер адамдар арасында құмар ойындарға тәуелділік әйелдерге қарағанда жиі дамиды, ерлер мен әйелдердің арақатынасы 2:1-ден 4:1-ге дейін. Лудоманияның таралуы географиялық аймақтар мен мәдениеттерге байланысты да өзгеріп отырады. Құмар ойындардың қол жетімділігі мен лудоманияның таралуы арасында тура байланыс бар. Казиноларға, онлайн ойындарға және спорттық ставкаларға оңай қол жеткізе алатын елдерде құмар ойындарға тәуелділіктің жоғары деңгейі байқалады. Статистика көрсеткендей, лудомания жеке адамдардың өміріне ауыр зардаптар әкелуі мүмкін. Бұл суицидтің жоғары деңгейімен, жеке банкроттықпен, ажырасумен, физикалық және психикалық денсаулық проблемаларымен байланысты. Сондықтан бұл мәселе туралы халықтың хабардарлығын арттыру және лудоманиямен ауыратын адамдарға ресурстар мен емдеу әдістерін ұсыну өте маңызды. Лудоманияның себептері күрделі және көп факторлы. Жалғыз себеп болмаса да, бұл бұзылыстың дамуына ықпал ететін бірнеше факторлар бар. Генетикалық факторлар да маңызды рөл атқарады, өйткені зерттеулер көрсеткендей, лудоманияның отбасылық тарихы бар адамдарда бұл бұзылыстың даму ықтималдығы жоғары. Өзін-өзі бағалаудың төмендігі, депрессия, мазасыздық және тұлғаның жеке

шекарасының бұзылуы сияқты психологиялық факторлар да қауіп факторлары болуы мүмкін. Сонымен қатар, құмар ойындардың қолжетімділігі, қоғамдағы құмар ойындарының мәдениеті және әлеуметтік қысым сияқты қоршаған орта факторлары лудоманияның дамуына әсер етуі мүмкін.

Лудомания әлсіздіктің немесе ерік-жігердің жетіспеушілігінің белгісі емес екенін ескеру маңызды. Бұл кәсіби араласуды қажет ететін күрделі мінез-құлық бұзылысы. Лудомания жеке адамдардың және олардың айналасындағылардың өміріне терең және ұзақ мерзімді теріс әсер етеді [41, 38].

Лудомания зардап шеккендердің психикалық денсаулығына жойқын әсер етеді. Психологиялық зардаптар өте көп және мыналарды қамтуы мүмкін: мазасыздық және депрессия, лудоманиямен байланысты жоғалтудан қорқу, кінә және ұят, мазасыздық пен депрессиялық бұзылуларға әкелуі мүмкін; обсессивті ойлар.

Проблемалық ойыншылар құмар ойындарға әуестенуі мүмкін, бұл олардың шоғырлануына және өмірінің басқа аспектілеріне назар аудару қабілетіне әсер етуі мүмкін. Өзін-өзі бағалаудың болмауы қаржылық шығындар және лудоманияға байланысты жағымсыз салдарлар жеке адамдардың өзін-өзі бағалауына нұқсан келтіруі мүмкін. Проблемалы ойыншылар әлеуметтік қатынастардан алшақтап, өздерін оқшауланған сезінуі мүмкін, бұл олардың психологиялық күйзелісін күшейтуі мүмкін. Суицид қаупі: ең ауыр жағдайларда лудомания суицидтік ойлар мен суицид әрекеттеріне әкелуі мүмкін. Лудомания психикалық денсаулыққа әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар, адамдардың физикалық денсаулығына да кері әсерін тигізеді. Проблемалық ойыншылардың денсаулығына байланысты проблемалар туындауы мүмкін, мысалы ұйқы проблемалары - лудоманияға байланысты мазасыздық пен обсессивті ойлар ұйқыны бұзуы мүмкін, бұл шаршауға, тітіркенуге және когнитивті өнімділіктің төмендеуіне әкеледі. Асқазан-ішек жолдарының проблема лары-лудоманиямен байланысты стресс пен мазасыздық күйдіргі, жүрек айнуы және диарея сияқты ас қорыту бұзылыстарын тудыруы мүмкін. Ойыншылар созылмалы стресс пен мазасыздыққа байланысты жоғары қан қысымы және жүрек ауруы сияқты жүрек-қан тамырлары проблемаларын дамыту ықтималдығы жоғары болуы мүмкін, сондықтан жүрек-қан тамырлары ауруына да шалдығады. Тірек-қимыл аппаратының проблема лары-ұзақ уақыт отыру және құмар ойындар ойнау арқа, мойын және білек ауырсынуына әкелуі мүмкін. Лудомания көбінесе алкоголь мен есірткіні шамадан тыс тұтынумен байланысты, бұл физикалық денсаулық мәселелерін нашарлатуы мүмкін. Лудомания жеке және отбасылық қатынастарға жойқын әсер етеді. Құмар ойындарға тәуелділік көбінесе жеке қарым-қатынастан басым болады, бұл достарына, отбасына және серіктесіне уақыт пен назардың жетіспеушілігіне әкеледі. Құмар ойындарын жасыру үшін проблемалы ойыншылар жақындарына өтірік айтуы мүмкін, бұл сенімсіздік пен шиеленіс атмосферасын тудырады, яғни, ойыншылар өтірік айтуға және тәуелділіктерін жасыруға бейім болады [42, 68].

Патологиялық құмар ойындар (компульсивті құмар ойындар, шамадан тыс құмар ойындар немесе лудомания деп те аталады) - жағымсыз салдарға немесе тоқтауға деген ұмтылысқа қарамастан, ойындар мен ставкаларға күшті компульсивті тәуелділік. Егер ойыншы белгілі бір критерийлерге сай болса, ауыр ойын проблемаларын клиникалық патологиялық ойын ретінде анықтауға болады. Бұл бұзылысты американдық Психиатрлар Қауымдастығы әдет пен импульстің бұзылуы деп таниды.

Құмар ойындармен және ақшамен айналысатындардың арасында кейбір адамдарда патология дамиды: құмар ойындар ауруға немесе тәуелділікке, дәлірек айтқанда мінез-құлыққа тәуелділікке айналады, нәтижесінде ақшаға бәс тігуге бақыланбайтын импульс пайда болады. Нашәқорлық қандай да бір әрекетті орындауға немесе затты тұтынуға шұғыл қажеттілік жағдайымен және оның әсерін сақтау және шөлдеу (әлсіздік, мазасыздық) жағдайын болдырмау үшін оның жиілігін немесе дозасын арттыру қажеттілігімен сипатталады.). Ересектердің 1-2% патологиялық құмар ойындарының өлшемдеріне сәйкес келеді. Денсаулық сақтау саясатына келетін болсақ, пікірталас екі қарама-қарсы тұжырымдаманың айналасында өрбиді. Бір жағынан, американдық және Еуропалық құмар ойындар индустриясы қорғайтын ұстаным, олар үшін патологиялық құмар ойындардың таралу деңгейі «құмар ойындарға» қол жетімділікпен байланысты емес және оларға сәйкес оларды реттеудің қажеті болмас еді. Екінші жағынан, осы деңгейдегі реттеу патологиялық құмар ойыншылардың санын және осы психопатологиямен байланысты елеулі әлеуметтік шығындарды айтарлықтай шектей алатындар бар.

Лудомания ойыншының психикалық денсаулығына терең әсер етіп, айтарлықтай психологиялық күйзеліске әкеледі. Ең жиі кездесетін психологиялық белгілердің арасында депрессиялық көңіл-күй және үмітсіздік сезімі. Ойын сеанстары кезінде және одан кейін «әсіресе бұрын» қатты мазасыздық, ұйқының бұзылуы, құмар ойындарға байланысты обсессивті және интрузивті ойлар. Тітіркену мен агрессивтіліктің жоғарылауы, кінә мен ұят сезімі, суицид әрекеттері немесе суицидтік ойлар. Лудомания сонымен қатар физикалық белгілерге әкелуі мүмкін, көбінесе стресс пен ұйқының болмауымен байланысты.

Лудомания зардап шеккендердің және олардың айналасындағылардың өміріне жойқын әсер етуі мүмкін. Лудоманияның салдарын үш негізгі категорияға бөлуге болады-қаржылық «әлеуметтік және психикалық денсаулық». Қаржылық салдар көбінесе бірінші болып көрінеді. Проблемалық ойыншылар айтарлықтай ақша жоғалтуы мүмкін, бұл қарыз проблемаларына, банкроттыққа, жұмыс орындауының жоғалуына және тіпті заңды мәселелерге әкелуі мүмкін. Лудоманияның маңызды әлеуметтік салдары да болуы мүмкін. Проблемалық ойыншылар отбасынан алыстап, достарынан «кәсіби және әлеуметтік міндеттерін елемей», тұлға аралық қарым-қатынас мәселелерін дамыта алады. Ақырында, лудомания психикалық денсаулыққа ауыр зардаптар әкелуі мүмкін. Проблемалық ойыншылар мазасыздық, депрессия, ұйқының бұзылуы, суицидтік ойлар және басқа да психикалық денсаулық

проблемаларынан зардап шегуі мүмкін. Лудоманияның қаржылық салдары өте ауыр болуы мүмкін және зардап шеккендердің өміріне жойқын әсер етеді. Проблемалық ойыншылар айтарлықтай ақша жоғалтып, ол көптеген қаржылық мәселелерге әкелуі мүмкін. Қарыздар несиелерге, тіпті отбасы мен достарынан қарыз алуға дейін тез жиналуы мүмкін [43, 35].

Жұмысынан айырылу лудоманияның жиі кездесетін салдары болып табылады, өйткені проблемалы ойыншылар өздерінің кәсіби міндеттерін елемей, тіпті тәуелділіктерін қаржыландыру үшін жұмыс орындарынан ұрлап кетуі мүмкін. Жеке банкроттық - бұл өз шығындарын бақылай алмайтын және қарыздарын төлей алмайтын проблемалы ойыншылар сипаттамы. Сондай-ақ, «сот процестері», мүлікті тәркілеу, тіпті ұрлық немесе алаяқтық сияқты әрекеттерге байланысты қылмыстар үшін соттылық сияқты «занды мәселелер» туындауы мүмкін. Лудоманияның әлеуметтік салдары «жеке қарым-қатынастарға, жұмысқа және жеке адамдардың әлеуметтік өміріне әсер ететін» терең және жойқын әлеуметтік салдары болуы мүмкін. Проблемалық ойыншылар салауатты қарым-қатынасты сақтаудан гөрі құмар ойындарға уақыт бөлуді жөн көріп, отбасы мен достарынан бас тартуы мүмкін. Отбасылық қарым-қатынас «жанжалдарға», дауларға және тіпті ажырасуларға әкелуі мүмкін. Достар құмар ойыншының мәжбүрлі мінез-құлқынан көңілі қалуы және сатқындық сезінуі мүмкін, бұл әлеуметтік қолдаудың жоғалуына әкелуі мүмкін. Жұмысқа лудомания әсер етуі мүмкін, өйткені «проблемалы ойыншылар өздерінің кәсіби міндеттерін елемей, тіпті жұмысынан айырылуы мүмкін», кешігіп келуі немесе тіпті жұмысынан айырылуы мүмкін. Әлеуметтік өмір шектеулі болуы мүмкін», өйткені проблемалы ойыншылар ойынға назар аудару үшін қоғамдық іс-шаралар мен бос уақытты өткізуден аулақ бола алады.

Ойын автоматтарындағы құмар ойындармен мәжбүрлі түрде айналысу патологиялық құмар ойындардың эмблемалық мысалы болып табылады, оны кейде «лудомания» деп те атайды. Біз ойыншының патологиясын оның «ойынға» жұмсаған ақшасының мөлшерімен ғана өлше мейміз. Қаржылық жағынан ыңғайлы адам үлкен көлемдегі ақшаны ол үшін қиындық тудырмай-ақ құмар ойнай алады. Керісінше, табысы төмен немесе әлеуметтік минимумнан пайда көретін, құмар ойындарға аз ақша жұмсайтын адамдардың жағдайы кейде әлдеқайда проблемалы болып шығады. Құмар ойындар, лотерея және бинго саласында да, бейне лотерея машиналары (ойын автоматтары) мен казинолардағыдай, адамның өмірінде ойын-сауықтан гөрі көп қиындықтар туғызған кезде патологиялық сипатқа ие болады. Әр ойыншының ойнаудың өзіндік себептері бар. Бірақ көп жағдайда адам басқа адамдардың назарын аударуға немесе ыңғайсыздық сезімін көрсетуге тырысады. Кейбір адамдар керемет жетістікке жету қажеттілігін сезінгендіктен ойнайды. Мысалы, бұл адамдар, көбінесе өз отбасыларында, басқалар бізді кім екеніміз үшін емес, істеген ісіміз, жетістіктеріміз үшін жақсы көретінін және құрметтейтінін біледі. Сонымен қатар, назар аудару және тану үшін табысқа жету керек екенін білгендердің арасында табандылық, қуған мінез-құлықты қолдауға келуі

мүмкін (жоғалған ақшаны қайтару үшін үнемі ойнауға қайта оралу фактісі). Комппульсивті ойыншы табандылық танытуға және ойынға қарсы тұра алмауға бел буады. Басқалары құмар ойындардың мәжбүрлі мінез-құлқы, ашуы немесе бүлігі арқылы көрінеді. Құмар ойындар - бұл отбасы және басқалар девиантты және мазасыз деп қабылдайтын мінез-құлық деген болжамға негізделген. Кейбіреулер эмоционалды тәуелділік жағдайы нан құтылуды өздері басқара алатын әрекетті іздеу арқылы іздейді. Бұл олардың қаржылық тәуелсіздік пен эмоционалды тәуелсіздік арасында орнатқан байланысына негізделген. Сондай-ақ, көптеген ойыншылар әлеуметтік қабылдауға ұмтылады, өйткені ойын үстелінің айналасында бәрі бірдей. Проблемалық құмар ойындар проблемасы бар көптеген адамдар ауыр эмоциялардан құтылу мақсатында ойнайды. Мысалы, депрессияға ұшыраған ойыншылар ойнау кезінде энергияның жоғары лауын немесе эндорфиннің бөлінуін сезінуі мүмкін. Содан кейін, ойын назар аударуды қажет етеді, бұл жеке тұлғаны оның проблема ларынан алшақтатуға әсер етеді. Сонымен қатар, құмар ойындар сияқты жоғары қауіпті әрекеттер, олар тудыратын толқу сезіміне байланысты, бос және өлім сезімімен күреседі. Сонымен қатар, ойын гиперактивтіліктен зардап шегетін адамдарды бәсеңдетуге әсер етеді. Сонымен, ойынды маникальды депрессияның «маникальды» кезеңін ұзарту үшін де қолдануға болады. Кейбір ойыншылардың құмар ойындарға нақты физиологиялық тәуелділікті дамытатынын көрсетеді. Күтумен бірге жүретін неврологиялық реакциялар және ақшалай пайда мен шығын тәжірибесі магниттік резонанс арқылы бейнеленді. Зерттеудің бастапқы күту кезеңі болды, оның барысында үш ақша сомасы ұсынылды және нәтижелер кезеңі жүргізілді, оның барысында сома есептелді [44, 58].

Құмар ойындардағы мәселелер ойыншылар, олардың отбасы мүшелері мен достары және қоғамдастық үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін.

Лудоманияның салдары қаржылық және қарым-қатынас мәселелерінен бастап психикалық және физикалық денсаулық мәселелеріне дейін жойқын болуы мүмкін. Лудоманияның кез келген түрлерін, себептерін, олардың белгілерін және емдеу әдістерін түсіну осы апатпен күресу үшін өте маңызды. Лудомания көбінесе мазасыздық, депрессия және биполярлық бұзылыс сияқты психикалық денсаулық проблемалары мен байланысты. Бұл, сондай-ақ, елеулі қаржылық мәселелерге, қарым-қатынастағы қиындықтарға және физикалық денсаулық мәселелеріне әкелуі мүмкін. Лудомания әр түрлі формада болады, олардың әрқайсысы сының өзіндік ерекшеліктері мен себептері бар.

Лудоманияның жалпы жеті түрі бар:

1 типті лудомания - комппульсивті құмар ойындар - «ойын автомат тары» үстел ойындары және спорттық ставкалар сияқты ақша ойындарын ойнауға мәжбүрлеумен сипатталады.

2 типті лудомания - патологиялық құмар ойындар - ойыншының әлеуметтік, кәсіби және қаржылық өміріне теріс әсер ететін құмар ойындарға тәуелділікпен сипатталады.

3 типті лудомания - құмар ойындарға тәуелділік - құмар ойындарды бақылауды жоғалтумен, құмар ойындарға әуестенумен және жауапкершілікті елемеумен сипатталатын ауру.

4 типті лудомания - құмар ойындарға тәуелділік - құмар ойындарға физикалық және психологиялық тәуелділікті қамтитын лудоманияның ауыр түрі.

5 типті лудомания - импульсті бақылаудың бұзылуы-импульстарды, соның ішінде құмар ойын импульстарын басқару қабілетіне әсер ететін бұзылыс.

6 типті лудомания - тәуелді мінез-құлықтың бұзылуы - субъектінің өміріне теріс әсер ететін «құмар ойындар сияқты» мінез-құлыққа тәуелділікпен сипатталатын бұзылыс.

7 типті лудомания - мінез-құлыққа тәуелділік-субъектінің өміріне теріс әсер ететін «құмар ойындар сияқты» мінез-құлыққа тәуелділікпен сипатталатын бұзылыс.

Қазіргі уақытта біз қоғамдық орындарда, әсіресе ойын алаңдарынан тыс жерлерде жиі кездесетін ойын автоматтарын қадағалаудың жеткіліксіздігі мәселесіне назар аудардық. Біз бұл жағдайдың қалыптасуына заң шығарушы жіберген дәлсіздіктер әсер етті деп санаймыз. Ойын бизнесі туралы заң казино мен ойын автоматтарын тек арнайы белгіленген жерлерде орналастыруға болатындығын қарастырады. Алайда, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 445-бабының бірінші бөлігінде ойын автоматтарына қатысты қандай да бір нақты ережелер көзделмеген [7]. Бұл жағдайда «ойын жабдықтары» терминін қолдану орынды, өйткені Ойын бизнесі туралы Заң ойын автоматтарын «ойын жабдықтары»деп сипаттайды. Қазақстан Республикасының Жаңартылған Қылмыстық кодексінде заңсыз құмар ойындарды ұйымдастырғаны үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін 307-бап бар [9].

Бұл ереже заңсыз құмар ойын ұйымдарының азаматтық-құқықтық нормалармен толықтырылуының себебі болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабында көзделген қылмыс объектісі заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасының аумағында құмар ойындарын ұйымдастыруға және өткізуге байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады [28].

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы қылмыстық құқық бұзушылық объектісіне байланысты бөліктерге бөлінеді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабы «денсаулық пен адамгершілікке қарсы қылмыстық қылмыстар»11-тарауында көзделген.»Бұл ереже заңсыз ұйымдастырылған құмар ойындардың халықтың денсаулығы мен адамгершілігіне нақты зиян келтіретінін көрсетеді [9]. Заңсыз құмар ойындарды ұйымдастырудың негізгі және қосымша объектілері ойын мекемелерін тіркегені және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген арнайы әкімшілік аудандарда құмар ойындарды ұйымдастыруға және өткізуге рұқсат алғаны үшін төленетін төлемдер мен салықтарға байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады. Бұл төлемдер мемлекеттік бюджетті толықтыруға арналған.

Алайда, заң шығарушының көзқарасымен салыстыра отырып, біз қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі және қосымша объектілерін анықтау туралы өз пікірлерімізді тұжырымдадық. Заңсыз құмар ойындарды ұйымдастырудың негізгі себебі-мемлекеттік бюджеттен салық төлеуден жалтару және салық төлеуден жалтару үшін мұндай қызметті жасыру. Сонымен қатар, ойын мекемелерін заңда көзделген орындардан тыс орналастыру заңсыз.

Бұл мәселені талдай отырып, біз құмар ойындар саласындағы қоғамдық қатынастарды заңсыз ойын бизнесімен байланысты қылмыстардың негізгі объектісі ретінде қарастырып, оның тұрақты және заңды жұмыс істеуі заңда көзделген талаптар мен рәсімдерге сәйкес келуін қамтамасыз ету қажет деп санаймыз. Себебі құмар ойындар-бұл кәсіпкерлік қызмет. Осылайша, Қылмыстық кодекстің 307-бабының негізгі мақсаты коммерциялық саладағы экономикалық мүдделерді қорғау болып табылады. Бұл қылмыстың тағы бір нысаны-халықтың денсаулығы мен моральдық құндылықтары.

Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастырудың объективті белгілері келесідей жіктеледі:

1. Лицензиясыз ойын мекемесін ашу немесе заңсыз қызметті жүзеге асыру;
2. Уәкілетті ұйымның келісімінсіз құмар ойындарды ұйымдастыру;
3. Осындай заңсыз әрекеттер үшін арнайы үй-жайлар беру;
4. Белгісіз жерлерде құмар ойындар;
5. Лицензиясыз ойын бизнесімен айналысыңыз.

Бұл мінез-құлықтың қаупі әсіресе қоғамда жоғары. Олар адамдардың психикалық денсаулығына, моральдық құндылықтарына теріс әсер етеді және елдің экономикалық мүдделеріне нұқсан келтіреді. Бұл қылмыстық әрекеттердің құрамы ресми болып саналады, яғни олардың әлеуметтік қауіпті салдары болмаса да, қылмыс жасау фактілері жауапкершіліктің негізі болып табылады. Заңсыз әрекет жасалған сәттен бастап жасалған болып саналады.

Қылмыстың білікті құрамына мыналар кіреді:

1. Кәмелетке толмағандарды құмар ойындарға тарту;
2. Сөз байласқан топтармен бірлесіп әрекет ету;
3. Ірі табыс сомаларын заңсыз алу;
4. билікті асыра пайдалану ,

Атап айтқанда, білікті қызметкерлерге мыналар жатады:

1. Ұйымдасқан қылмыстық топтардың қатысуы;
2. Әсіресе үлкен пайда табу;
3. Шенеуніктер жеке пайда табу үшін мемлекеттік немесе оған теңестірілген қызметтерді ұсыну арқылы заңды бұзады.

Жоғарыда аталған базалық, білікті және ерекше білікті персоналды ажырата отырып, Қылмыстық кодекстің қолданыстағы 307-бабы, сондай-ақ «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы және басқа да нормативтік актілер елге осы саладағы заңсыздықпен күресуге мүмкіндік

беретін жеткілікті құқықтық базаны қалыптастырды деген қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар, құқық бұзушының субъективті аспектісіне келетін болсақ, заңды жауапкершілікке тартылған адам 16 жасқа толған әрекетке қабілетті адам болуы мүмкін. Кейбір жағдайларда бұл тұлға арнайы заңды тұлға бола алады, яғни құмар ойындарды заңсыз ұйымдастыруға тікелей жауапты тұлға. Бұл адамдардың іс-әрекеттері тікелей ниетке ие және олар өздерінің іс-әрекеттерінің заңсыз екенін және олардың елге, қоғамға, адамдардың денсаулығы мен моральына зиян келтіргенін толық біледі. Мұндай қылмыстардың түпкі мақсаты-заңды айналып өту, шығындарды азайту және пайданы барынша арттыру [46,23].

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу процесінде қылмыстық іс жүргізу заңы барлық жағдайларды жан-жақты, толық және бейтарап қарауды талап етеді (ҚР ҚПК 24-бабы). Бұдан басқа, қылмыстың нақты жасалғаны бұлтартпас дәлелдермен расталуы тиіс (Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу Заңының 113-бабы). Алайда, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабына сәйкес заңсыз ойын операциялары ұйымдастырылған жағдайда, осы талаптарды орындау елеулі қиындықтар туғызуы мүмкін. Нақты қылмыстық жауапкершілікке тартылатын ұйымдастырушының анықтамасы ең қиын мәселелердің біріне айналады.

Біздің ойымызша, заңсыз құмар ойындарға қатысуға және осы мақсатта қаржылық қолдау көрсетуге ниетті адам «көлеңкелі ұйымдастырушы» нақты ұйымдастырушы ретінде қарастырылуы керек. Себебі дәл осы адам құмар ойын бизнесінен түскен кірісті басқару және бөлу туралы шешім қабылдайды. Осы тұрғыдан алғанда, оны ұйымдастырушы ретінде қылмыстық жауапкершілікке тартқан жөн.

Сонымен қатар, ресми түрде ұйымдастырушы ретінде тіркелген, бірақ іс жүзінде ешқандай шешім қабылдамаған немесе Басқару әрекеттерін жасамаған адамдар, яғни жалған немесе номиналды ұйымдастырушылар тікелей кінәлі ретінде жауапқа тартылуы керек. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабының шектеулі мәтінінде кәмелетке толмағандарды пайдалану немесе олардың құмар ойындарға қатысуы қылмыстың ауырлататын белгісі ретінде көрсетілген.

Алайда, «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 219 Заңының 15-бабына сәйкес, 21 жасқа толмаған азаматтарға құмар ойындар мен құмар ойындарға қатысуға тыйым салынады. Бұл жерде заңнамада қайшылық бар: қылмыстық заң кәмелетке толмағандарға (яғни, 18 жасқа толмаған адамдарға) қатысты, ал салалық заң 21 жасқа толғанға дейін құмар ойындарға тыйым салады. Бұл айырмашылық бірыңғай құқықтық позицияның жоқтығын көрсетеді.

Заңды тұрғыдан алғанда, азаматтың кәмелетке толуы мен оның жетілген (үйленген) тұлғаға айналуы арасындағы айырмашылықты ескеру қажет. 18 жасқа толу-бұл өмірдегі маңызды кезең, бірақ бұл адамды автоматты түрде өмірлік шешім қабылдауға қабілетті етеді дегенді білдірмейді. Жетілу

Тәуелсіздік, жауапкершілік, болашақты болжау қабілеті және адамның моральдық тұрақтылығы сияқты факторларға негізделген.

Осыған байланысты біз 21 жасқа толмаған адамдарға құмар ойындарға тыйым салатын «Ойын бизнесі туралы» ережелері тиімдірек және қоғам үшін қолайлы деп санаймыз. Бұл адамның ересек болуымен ғана емес, белгілі бір психологиялық және моральдық жетілуімен де байланысты. Бұл шектеу жас азаматтарды құмар ойындардан қорғаудың сенімді механизмі ретінде қарастырылуы керек. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ойын бизнесін заңсыз ұйымдастырудың криминологиялық зерттеуі көрсеткендей, мұндай әрекеттердің көбінесе 21 мен 39 жас аралығындағы тұлғалар жасаған, және олардың көпшілігі жоғары білімді адамдар болып табылады.

Лихолетовтың зерттеуіне сәйкес, көлеңкелі экономикамен күресу және заңсыз ойын бизнесінің алдын алу бойынша негізгі әлеуметтік шаралар бірнеше саланы қамтиды. Ең алдымен, реттеуші органдардың бақылауы мен профилактикалық қызметін күшейту және салық ауыртпалығын азайту арқылы бейресми сектордың үлесін азайту маңызды [50]. Бұдан басқа, ол азаматтардың заңды кәсіпкерліктен жоғары табыс алуы үшін жағдай жасау және адамдардың әл-ауқатын арттыру, жұмыссыздықты азайту және қоғамның осал топтарының өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін шағын бизнесті қолдауға бағытталған кешенді бағдарламаларды іске асыру қажеттігін атап көрсетеді. Қылмыстың алдын алудың арнайы шаралары бірнеше негізгі топтарға бөлінеді, олардың әрқайсысының мақсаты қылмыстың алдын алу болып табылады. Жүйе үш негізгі топтан тұрады: 1. Ұйымдастыру-басқару шаралары: құқық қорғау органдары қызметкерлерін кәсіптік қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру; құмар ойындарды және олармен байланысты нормативтік құқықтық актілерді міндетті криминологиялық сараптау; онлайн-ойын ресурстарының қызметін анықтау және шектеу, сондай-ақ осы ресурстарды пайдаланатындар үшін шектеу шаралары; мақсаты құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерін жеделдету болып табылатын криминологиялық тексерулер жүргізу. ведомстволар арнайы «сенім телефондарын» құру арқылы заңсыз ойын бизнесімен күресуде. 2. Ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар: құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу саласындағы заңнаманы жаңғырту және нақтылау; заңсыз ойын бизнесіне қарсы күрес жөніндегі кешенді ұлттық жоспарды әзірлеу; құмар ойындардың қолданыстағы нысандары туралы ақпарат беретін азаматтар үшін заңнамалық деңгейде қаржылық ынталандыруды бекіту. 3. Психоәлеуметтік шаралар: бұқаралық ақпарат құралдарында құмар ойындардың жағымсыз салдарын, сондай-ақ құқық қорғау органдары қызметінің оң нәтижелерін кеңінен жариялау; қоғамда құқықтық мәдениетті арттыру және азаматтарға құқық қорғау органдарымен ынтымақтастыққа қатысуға мүмкіндік беру. Бұл шаралар заңсыз құмар ойындардың таралуын шектеуге, олардың әлеуметтік-экономикалық салдарын азайтуға және қоғамның құқықтық тұрақтылығын нығайтуға бағытталған [50]. Жоғарыда аталған ұсыныстар негізінен Ресей Федерациясында берілді, бірақ

осы уақытқа дейін Қазақстан Республикасында осындай зерттеулер жүргізілген жоқ. Бұл тұрғыда ұсынысты қабылдау өте маңызды.

Қылмыстың мақсаты-осы заңсыз әрекетті жүзеге асыру кезінде шығындарды азайту және кірістерді көбейту. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес қылмыс белгілерін айқындау кезінде барлық жағдайларды жан-жақты және объективті қарау қажет (ҚР ҚПК 24-бабы). Дәлелдеу қажет негізгі мәселе-қылмысты кім жасағаны (Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің 113-бабы). Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 307-бабында көзделген заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыру түріндегі қылмыс туралы осы сұраққа жауап белгілі бір қиындықтар туғызады [48,18].

Мәселенің мәні-заңсыз құмар ойындар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған басты тұлғаны анықтау. Басқаша айтқанда, нағыз ұйымдастырушы кім деген сұрақ туындайды. Зерттеу барысында біз адамның мақсаты ойын бизнесін ұйымдастыру, қажетті материалдық ресурстарды қамтамасыз ету және оның орнына «әдейі алдамшы адамдарды» тарту болса, оны мойындау керек деген қорытындыға келдік, өйткені мұндай адам барлық қаржылық жағдайларды басқарады және оны қалай басқару керектігін өзі шешеді. мен оларды жұмсаймын. Сонымен қатар, біз ұйымдастырушыны қылмысқа қатысушы ретінде жауапкершілікке тарту ресми түрде, яғни жалған түрде қажет деп санаймыз.

Сонымен қатар, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 307-бабында заңсыз құмар ойындарды ұйымдастыру процесінде кәмелетке толмағандарды тарту немесе пайдалану қылмыстық жауапкершіліктің күшеюінің белгісі екендігі айтылған. Алайда, 2007 жылғы 12 қаңтардағы «Ойын бизнесі туралы» № 219 Заңның 15-бабы Қазақстан азаматтарының құмар ойындарға тек 21 жастан бастап қатыса алатынын нақты белгілейді. Осылайша, бір құбылысқа қатысты екі түрлі құқықтық нормалардың арасында айырмашылықтар бар. Бұл жағдай заңды мәселені көтеретіні анық, яғни қазақстандық заңнамада «кәмелетке толу» және «жетілу» ұғымдарын қабылдау айқын немесе синоним болып табылады.

Ересек болу, яғни 18 жасқа толу, толық жеке жетілу дегенді білдіре ме? Әдебиеттер мен ғылыми деректерді талдай отырып, біз ересектік пен жеке жетілу әртүрлі ұғымдар деген қорытындыға келдік. Жалпы өсу жасына байланысты болса да, ол әр адамға әр түрлі әсер етеді. Біз адамның ересек болуын оның жауапкершілігін, тәуелсіздігін, өзін-өзі тануын және өміріндегі оқиғаларды жоспарлау және болжау қабілетін көрсететін жеке қасиеттерінің болуымен бағалаймыз.

Осыған байланысты біз 21 жасқа дейінгі азаматтарға құмар ойындарға қатысуға тыйым салатын «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында қамтылған ережелер Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының ережелеріне қарағанда тиімдірек деп санаймыз, өйткені мұнда құмар ойындарға қатысу жасы кәмелетке толу жасымен шектеледі.

Қазақстан Республикасындағы заңсыз ойын ұйымдарына арналған криминологиялық зерттеулер аймақтағы қылмыскерлердің көпшілігі 21 мен 39

жас аралығында екенін көрсетті. Бұл топтың өкілдері әдетте жоғары білім деңгейіне ие. Сонымен қатар, қылмыстың басқа түрлерімен салыстырғанда, заңсыз құмар ойындарға қатысатын елдегі әйелдердің үлесі жоғары, бұл жағымсыз құбылыс [49,81].

Бұл тұрғыда А. А. Лихолетовтың зерттеуі жалпы әлеуметтік шаралардың негізгі бағытын анықтай алады. олардың:

1. Көлеңкелі экономиканың үлесін азайтуға көмектесетін қадағалау және алдын алу функцияларын күшейту арқылы салық ауыртпалығын жойыңыз.

2. Заңды экономикалық қызмет арқылы жоғары табыс табудың нақты мүмкіндіктерін жасаңыз.

3. Шағын бизнесті дамытуға, жұмыссыздықпен күресуге және табысы төмен халық үшін ең төменгі күнкөріс деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған кешенді жоспарларды іске асыру арқылы азаматтардың материалдық әлауқатын арттыру [50].

Қазақстан Республикасы мен лудомания арасындағы күрестің психоәлеуметтік аспектілері аса маңызды және күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Құмар ойындарға тәуелділік адамның психологиялық және әлеуметтік жағдайына теріс әсер етіп қана қоймай, жалпы қоғамға теріс әсер етеді. Бұл тәуелділікпен күресудің тиімді әдістеріне психологиялық түзету, Мемлекеттік бағдарламалар және психотерапевттердің, психологтардың және әлеуметтік қызметкерлердің көмегі жатады. Лудоманияның әлеуметтік стигмасы, яғни емделуден бас тарту адамдардың әлеуметтік мәртебесінің, қоғамдық пікірдің және жұмыспен қамту мәселелерінің әсерімен байланысты. Алайда, 2025 жылдан бастап мемлекеттік медициналық мекемелерде пациенттерді тіркеуді тоқтату сияқты мемлекеттік деңгейде қабылданған шаралар бұл мәселені шешуге көмектеседі.

Онлайн құмар ойындарының психологиялық және рухани салдары ең маңызды аспектілердің бірі болып табылады. Патологиялық құмар ойындардан туындаған Депрессия, суицид туралы ойлар және материалдық тәуелділік одан әрі күшейе түседі. Онлайн құмар ойындарының психологиялық салдары және оларға тәуелділік те маңызды мәселе болып табылады. Әлеуметтік оқшаулану, алкоголь мен есірткіге тәуелділік, психологиялық бұзылулар және экономикалық қиындықтар адамның өмірін қиындатады және олардың әлеуметтік мәртебесін төмендетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижесінде біз құмар ойындардың түрлері мен әдістерінің эволюциялық дамуы адамзаттың даму деңгейіне байланысты әртүрлі тарихи кезеңдерде өзгеретінін анықтадық. Дүние жүзіндегі елдерде құмар ойындарды құқықтық қадағалаудың маңыздылығы әрқашан өзекті мәселе болды.

Ойын бизнесінің мәні мен құқықтық табиғаты туралы сөз болғанда, құмар ойындар тарихына жүгіну керек, өйткені олар ойын бизнесінің негізін құрайды.

Адамзат өзінің ұзақ мерзімді даму процесінде қоршаған әлеммен және тұрмыстық техникамен бірге құмар ойындарды дамытып, жетілдірді [48,32].

Біз ойын бизнесін нақты кәсіпкерлік қызмет ретінде анықтаймыз. Бұл қызметтің сипаттамалары келесідей:

- Бұл қызметтің нәтижесінде қоғамдық пайдалы өнімдер алынбайды;
- Бұл қызметте тауарлар, мүлктік құқықтар, жұмыстар немесе қызметтер сатылмайды;
- Бұл қызмет әлеуетті әлеуметтік тәуекелдерді қамтиды;
- Қызметтің бұл түрі жоғары салық кірістілігімен және бизнестің жоғары экономикалық көрсеткіштерімен сипатталады (жоғары рентабельділік және капиталды қайтару, қысқа қаржылық цикл) [28].

«Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының № 219-III Заңында ойын бизнесінің анықтамасы ретінде құмар ойындарды және (немесе) бәс тігуді ұйымдастыру мен өткізуге байланысты кәсіпкерлік қызмет ретінде айқындау берілген [3]. Алайда, қазіргі уақытта ойын бизнесі туралы анықтама ҚР Азаматтық кодексінің 10-бабымен белгіленген кәсіпкерлік қызметке сәйкес келмейді, сондықтан біз жаңа өзекті анықтама ұсынып отырмыз. Қазақстан Республикасы ұзақ уақыт бойы маңызды мәселені шеше алмай келеді: қоғамды адамгершілікке жатпайтын бизнестен қорғау немесе азаматтардың тәуекелді ойын – сауық құқығын қорғау. Осы екі тарап арасындағы таңдау барысында елде қалыптасқан қоғамдық қатынастардың капитализациясы басым болды.

Қазақстан Республикасында ойын бизнесінің жұмыс істеуін мемлекеттік тұрғыдан реттеудің бірнеше негізгі тәсілдері бар. Атап айтқанда, бұл реттеу:

1. Қызметті жүзеге асырудың құқықтық тәртібін бекіту арқылы;
2. Лицензиялау рәсімін қолдану арқылы;
3. Мемлекеттік бақылау тетіктерін енгізу арқылы іске асырылады.

Мемлекеттік саясаттың бір бөлігі ретінде, Қазақстанда ойын бизнесінің кейбір түрлеріне-атап айтқанда, казино, ойын автоматтары залдары, букмекерлік кеңселер және тотализаторлардан басқа ойын-сауық түрлеріне – заң жүзінде тыйым салынған. Аталған қызмет түрлерін жүзеге асыру тек арнайы бөлінген географиялық аймақтарда ғана мүмкін. Мысалы, казиномен ойын автоматтары залдарын тек Алматы облысындағы Қапшағай су қоймасы

маңында және Ақмола облысы Щучье ауданында жергілікті атқарушы органдар белгілеген арнайы аймақтарда орналастыруға рұқсат етіледі [49,38].

Біздің пікірімізше, ойын бизнесі үшін арнайы бөлінген аймақтарда орын алатын жерлер, әсіресе олардың туристік тартымдылығына байланысты, ел тұрғындарының ерекше қызығушылығын тудырады. Ойын бизнесі үшін қосымша аймақтарды бөлу бірнеше жағымды әсерге әкеледі: біріншіден, бұл бизнес азаматтардың демалысына шектеу қоймайды және тузриммен бәсекелеспейді, екіншіден, ол жаңа жұмыс орындарын ашуға және сол аймақтың инфрақұрылымын дамытуға ықпал етеді. Қазақстан Республикасында ойын бизнесін ұйымдастыру саласындағы әкімшілік жауапкершілік ӘҚБтК 25-тарауында айқындалған. Бұл тараудағы құқық бұзушылықтар, «қоғамдық тәртіп пен адамгершілікке қол сұғатын әрекеттер» санатына жатқызылады. Әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік арасындағы басты ерекшелік - әкімшілік заңнаманың қоғамдық тәртіп пен моральдық нормаларды қорғауға бағытталуында. Ойын бизнесіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылықтарды сипаттайтын екі негізгі бап бар [55]. Бірінші – 444 – бап, ол құмар ойындарға қатысуға, тартуға немесе оларға рұқсат беруге қатысты; екіншісі – 445, ол ойын бизнесіне қатысты заң талаптарының бұзылуына арналған. 444 – баптың 1 бөлігінде құмар ойындарды, соның ішінде спорттық жарыстарға бәс тігу түрінде, тек арнайы белгіленген орындарда және қажетті лицензиялармен өткізу қажеттігі көрсетілген. Бұл арқылы заңсыз ойын қызметін шектеу мақсатында бақылау механизмі қалыптасады [7]. Аталған бап ойын мекемесін заңсыз ұйымдастырған адамдармен қатар, ол орындарға келушілерге де жауапкершілік жүктейді. Бұл норманың өзі заң бұзушылықтың тек ұйымдастырушылармен шектелмей, оған қатысушыларды да қамтуы – құқықтық тұрғыдан орынды шешім деп бағаланады. Өйткені азаматтардың мұндай орындарға баруы заңсыз ойын қызметінің жандануына ықпал етуі мүмкін. Сондықтан да мұндай қызметтің алдын алу және тоқтату мақсатында кең ауқымды құқықтық тетік қажет.

Осылайша, Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекстің 444 – бабының бірінші бөлігінде ойын өткізілетін орынды және оны ұйымдастыруға рұқсаты бар тұлғалардың заңға сәйкестігін бақылау тетігі қарастырылған. Бұл – құмар ойындарға қатысты заңнаманың орындалуын қамтамасыз етудің негізгі тәсілдерінің бірі. Аталған бап бойынша, егер ойын өткізілетін орынның белгіленген тәртіпке сай келмейтіні анықталса, онда жауапкершілік тек ұйымдастырушыларға ғана емес, сонымен қатар ойын процесіне тікелей қатысушыларға да жүктеледі. Бұл көзқарас, құқық бұзушылықтың алдын алуда тиімді қадам болып табылады деп есептейміз.

Себебі заңсыз ойын мекемелеріне бару және ондағы қызметке қатысу азаматтардың да құқықтық жауапкершілігін туындатады және осындай орындардың қызметін тоқтату қажеттігін көрсетеді. Ал 445 – бап – ойын бизнесін ұйымдастыру мен өткізу кезінде орын алатын құқық бұзушылықтардың қамтитын 12 бөлімнен тұрады. Бұл баптың мазмұны негізінен ойын бизнесінің орналастырылу тәртібін бұзуға байланысты құқық

бұзушылықтардың әкімшілік жауабын көздейді. Мұндағы құқық бұзушылықтың объективті жағы – ойын бизнесін тиісті талаптарға сай келмейтін жерде ұйымдастыру әрекеттері. Ал субъективті жағы – бұл құқық бұзушылықты жүзеге асыратын субъектілерге, яғни ойын мекемелері мен жабдықтарының меншік иелеріне қатысты.

Құқықтық норманың мақсаты – заңсыз кәсіпкерлік әрекеттерді, әсіресе арнайы бөлінген аумақтардан тыс жерлерде ойын бизнесін жүргізуге ұмтылатын тұлғалардың әрекеттерін шектеу. Іскерлік мүддені көздейтін кейбір кәсіпкерлер, мол пайда табу мақсатында адамдар көп шоғырланатын орындарда заңға қайшы түрде ойын мекемелерін ашуға бейім келеді. Осыған байланысты заң шығарушы тарапынан құқықтық тосқауыл қою арқылы мұндай заңсыз тәжірибенің жолын кесу көзделген [7].

Арнайы криминологиялық шаралар жүйесінің ескерту элементтері ретінде келемілерді атауға болады: 1. Ұйымдастырушылық – басқарушылық шаралар: Құқық қорғау органдарының қызметкерлерін кәсіби қайта даярлау және біліктілігін арттыру; Құмар ойындар мен оларға қатысты нормативтік құқықтық актілерге міндетті түрде криминологиялық сараптама жүргізу; Интернет кеңістігіндегі құмар ойындармен айналысатын ресурстарды анықтап, олардың қызметін шектеу, сондай – ақ сол ресурстарды пайдаланатын тұлғаларға қатысты шектеу шараларын енгізу. Заңсыз ойын бизнесіне қарсы әрекет ететін арнайы «жедел желілер» құру арқылы құқық қорғау органдарының әрекеттерін жеделдету. 2. Ұйымдық - құқықтық шаралар: құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу саласындағы жарнаманы жаңғырту және нақтылау; Заңсыз ойын бизнесімен күреке бағытталған мемлекеттік ауқымдағы кешенді бағдарламаны әзірлеу; қолданыстағы ойын бизнесі нысандары туралы мәлімет берген азаматтардың материалдық жағынан ынталандыру тетіктерін заңнамалық деңгейде бекіту. Әлеуметтік – психологиялық шаралар: Құмар ойындардың теріс салдарын, сондай – ақ құқық қорғау құрылымдарымен ынтымақтастыққа тарту. Аталған шаралар заңсыз ойын бизнесінің таралуын шектеуге, оның ішінде әлеуметтік-экономикалық зардаптарын төмендетуге, оның экономикалық зардаптарын төмендетуге [50].

Ойын бизнесін заңсыз ұйымдастыруды болдырмауға осы ұсыныстар РФ жасалды. Бірақ ҚР мұндай зерттеулер жүргізілмеген. Дегенмен, біздің пікірімізше, тарихи тәжірибелерге және қазыргы уақытта қалыптасып келе жатқан қоғамдық қатынастарға байланысты бұл ұсыныстар Қазақстанда да тиімді түрде қолдануы мүмкін [43,19].

ҚР лудоманияның алдын алу мақсатында ҚҚО әрекет ету алгоритмін енгізу маңызды қадам болып табылады. Мұндай алгоритм құқық қорғау органдарының жұмысының тиімділігін арттыруға және осы мәселені кешенді түрде шешуге мүмкіндік береді. Іс – қимыл алгоритмі құқық қорғау органдары қызметкерлерінің міндеттері мен құқықтарын айқындайды, сонымен қатар, оларды заңды түрде әрекет етуге бағыттайды.

Осылайша, біз келесі тұжырымдарға келеміз:

7. «Ойын бизнесі туралы» ҚР Заңының 1 бабын келесідей жаңа редакцияда ұсыну: «Бәс тігу – құмар ойын, яғни қатысушылар өзара не ойын бизнесін ұйымдастырушымен өздері қатыспайтын ұтысты болжайтын оқиғаның нәтижесіне жасалған тәуекелге негізделген келісім» [3]; Бұл анықтама бәс тігудің мәнін нақтылауға және оның құмар ойыннан айырмашылығын айқындауға бағытталған.

8. Ойын бизнесінің анықтамасы келесідей жаңа редакцияда жазылсын: «Ойын бизнесі-құмар ойындарды және (немесе) бәс тігуді ұйымдастыру және өткізу арқылы таза табыс алуға бағытталған азаматтардың, қандастар мен заңды тұлғалардың дербес, бастамашыл кәсіпкерлік қызметі»[3]; Бұл анықтама ойын бизнесінің мәні мен мақсатын айқын көрсетеді.

9. ҚР ҚК 307-бабын («Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру») ҚК-нің 8-тарауына «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» бөліміне ауыстыру. Өйткені бұл санаттағы құқық бұзушылықтар мемлекеттік экономикалық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді және көлеңкелі ойын бизнесінің дамуына жол ашады.

10. ҚР ӘҚБтК 445 – бабының 1 – бөлігіне келесі толықтыру енгізу ұсынылады: «Тұрғын емес үй-жайларда ойын мекемелерін, ойын жабдықтарын, тотализатор кассаларын немесе букмекерлік кеңсені орналастыру туралы талапты сақтамау және оларды тұрғын үйлердің (тұрғын ғимараттардың) тұрғын емес үй-жайларында, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен олардың кешендерінің ғимараттарында орналастыруға тыйым салу және басқа өндірістік, коммуналдық және қойма объектілерінде, ғибадат үйлерінде (ғимараттарында), мемлекеттік органдар мен мекемелердің, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет ұйымдарының, әуежайлардың, вокзалдардың ғимараттарында, қалалық және қала маңындағы қоғамдық көліктердің барлық түрлерінің станциялары мен аялдамаларында» орналастыру – әкімшілік жауаптылыққа әкеледі[7];

11. ҚР ҚК 307 – бабының 2 – бөлігіне келесідей толықтыру енгізу ұсынылады: «жиырма бір жасқа дейінгі адамды пайдалана отырып немесе оның құмар ойындарға қатысуымен». Бұл түзету кәмелетке толмағандарды қорғау мақсатында қажет;

12. Қазақстан Республикасында лудоманияның алдын алу бойынша құқық қорғау органдарының іс-қимыл алгоритмін бекіту ұсынылады.

Зерттеу шеңберінде қойылған міндеттерді орындау үшін тақырыпқа байланысты өзекті мәселелер бойынша отандық және шетелдік құқықтық актілер мен заңнамалық дереккөздерге, оның ішінде шет елдерге жан-жақты және жүйелі талдау жүргізілді. Келтірілген тұжырымдар мен ұсыныстар құқық қолдану практикасында нақты пайда әкелуі және қолданыстағы заңнаманы жетілдіруде маңызды ғылыми-тәжірибелік база ретінде қарастырылуына көмек болатыны ықтимал.

Диссертацияның құрылымы теориялық базаны, құқықтық ұсыныстарды және зерттеу нәтижелеріне негізделген практикалық шешімдерді толық

көрсетеді. Осының негізінде белгіленген ғылыми мақсаттар мен міндеттер толық іске асырылып, жан-жақты шешілді.

Жұмыста талданған принциптер мен тұжырымдар әкімшілік құқықпен, қылмыстық құқықпен, криминологиямен, психологиямен және басқа салалармен тығыз байланысты. Осыған байланысты зерттеу нәтижелерін мамандандырылған және жоғары оқу орындарының оқу процесінде, сондай-ақ заңгерлік білім беру жүйесінде қолдану әбден мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 2 Қазақстан Республикасының Конституциясы // Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 3 «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы №219 Заңы. (04.01.2021 ж. өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 4 «Жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы №508 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000508> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 5 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ойын бизнесі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 сәуірдегі №310-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000310> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 6 Б.Қ. Ағажанова Қылмыстар үшін жауапкершілікті ретроспективті талдау, XVII - XIX ғасырларда құмар ойындарды ұйымдастыру // Экономика, құқық және әлеуметтану хабаршысы. – 2015. – №3. – 134-137 бб.
- 7 «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 8 Б.Ә. Ахметов Заңсыз алдын алудың басым шаралары туралы Қазақстан Республикасының аумағында құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу // Ақиқат. – 2016. – №2. – 206-208 бб.
- 9 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде №226-V (30.12.2020 ж. өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 10 Құмар ойындарын заңсыз ұйымдастырып өткізу істері жөніндегі сот тәжірибесінен. Алматы қалалық соты. Ресми сайты. Ойын мекемесін заңсыз ашқаны және ұстағаны үшін сотталды. <https://almaty.sud.kz/kaz/news/oyyn-mekemesin-zansyz-ashkany-zhne-ustagany-ushin-sottaldy> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 11 А.С. Бөрібаев Құмар ойындарының криминологиялық сипаттамасы және құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырудың (өткізудің) алдын алу // Криминалист кітапханасы. – 2017. – №3. – 148-153 б. (авторлық мәтін үлесі – 50%).
- 12 М. Қайранбаева. Ойынқұмарлық орға жығады // Қазақ әдебиеті. – 2024. – 19 сәуір (№15). – 19 б.
- 13 А. Муканова. Лудоманияға көз жұмуға болмады // Егемен Қазақстан. – 2024. – 20 ақпан (№35). – 8 б.

- 14 Ж. Көшербайұлы. Құмар ойыннан қашық бол! // Егемен Қазақстан. – 2024. – 16 тамыз (№158). – 10 б.
- 15 Қытай Халық Республикасының Қылмыстық кодексі. <https://asia-business.ru/law/law1/criminalcode/code/> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 16 Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kauipsizdik-kenesinin-otyrysyn-otkizdi-484018> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 17 Википедия ашық ақпарат көзі <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 18 Б.Ш. Садықанов. Заңсыз ұйым үшін қылмыстық жауапкершілік және құмар ойындарын өткізу // ҚР ПМ заң институтының хабаршысы. – 2021. – №1. – 119-123 бб.
- 19 В.С. Герасименко. Украинада құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу бойынша шетелдік тәжірибе және оны пайдалану перспективалары // «Қоғамның инновациялық әлеуетін зерттеу және оның стратегиялық даму бағыттарын қалыптастыру» 4-ші Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының ғылыми мақалалар жинағы, Курск, 2014. – Т. 1. – 107 б.
- 20 С.М.Ковалев, Е.В. Ковтун. Шет елдердегі ойын бизнесін құқықтық реттеу. – М.: Алель-2000, 2006. – 106 б.
- 21 В.С. Герасименко. Ресейдің заңнама жинағы құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу бойынша шетелдік тәжірибе және оны Украинада пайдалану перспективалары // «Қоғамның инновациялық әлеуетін зерттеу және оның стратегиялық даму бағыттарын қалыптастыру» 4-ші Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының ғылыми мақалалар жинағы. Украина, 2014. – 106-112 бб.
- 22 Беккария Чезаре. О преступлении и наказании // <https://protivpytok.org/biblioteka/bekkaria-chezare-o-prestuplenii-i-nakazanii> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 23 В.Н. Кудрявцев. Интернеттегі ойын бизнесі: тыйым салуға болмайды // Современное право. – 2008. – №8. – 26-31 бб.
- 24 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі №231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 25 Құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу жөніндегі қызметті мемлекеттік реттеу және Ресей Федерациясының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер енгізу туралы: Ресей Федерациясының 2006 жылғы 29 желтоқсандағы федералды №244-ФЗ Заңы // <http://www.kremlin.ru/acts/bank/24822> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 26 А. Есеналина. Заңнамалық реттеу және экономикалық параметрлер шеңберіндегі ойын бизнесін қаржыландыру мәселелері// Юридическая психология. – Мәскеу: Юрист, 2008.
- 27 А. Есеналина. Неліктен Қазақстандағы құмар ойындар бизнесі табысты болуды тоқтатты «Заңды бизнес пайда табуды тоқтатты» // Информационное

- агентство «LS Aqparat». – 2018. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://lsm.kz/kazahstanskije-kazino-uhodyat-v-podpol-e> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 28 А. Киздарбеков. Қазақстан Республикасындағы ойын бизнесін құқықтық реттеу туралы мәселеге // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30453311 – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 29 А.И. Алексеев. Мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың заңды жауапкершілігі. Мәскеу»Прспект» Баспасы, 2023. – 128 б.
- 30 Т.Т. Гудиева. қазіргі кезеңдегі электронды құмар ойындарға салық салу мәселесі. XXI ғасырдағы Экономика және басқару: даму тенденциялары, – 2013. – 122–127 б.б.
- 31 Ю.Н. Родионова Қазақстан Республикасындағы ойын бизнесін құқықтық реттеу [Электрондық ресурс] / / «Қазақстан-Америка Еркін университетінің хабаршысы» журналы – 2006. – №3. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.vestnik-kafu.info/journal/7/242/> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 32 Б. Булгакбаев. Бюджет миллиардтаған шығынға ұшырайды. [Электрондық ресурс]// Қылмыс және сыбайлас жемқорлық. – 2005 жылғы 16 желтоқсан. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://nomad.su/print.php?a=13-200512160506> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 33 С.Н. Шеленков Құмар ойындар шартының құқықтық табиғаты// Құқық және экономика. – Мәскеу: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2010. – №3. – 25–34 бб.
- 34 А.Г. Қазбаева. Ойын бизнесі мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасын іс жүзінде іске асырудың өзекті мәселелері // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының хабаршысы. – 2013. – №3 (31). – 89–93 бб.
- 35 К. Алимова Ойын бизнесі қатаңдатуға қарсы [Электрондық ресурс] / / «АА» Ақпараттық платформасының сайты Inbusiness.kz». – 2018. <https://inbusiness.kz/ru/news/igornyj-biznes-protiv-uzhestocheniya> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 36 И.М. Кичигина. Ойын бизнесі: жаһандану жағдайындағы әлемдік тенденциялар мен даму перспективалары//Ресей-Қытай зерттеулері. – 2018. – Т. 2. №1-2. – 36–44 бб.
- 37 К.К. Сабиров Қазақстан Республикасының ойын бизнесін реттеу саласындағы заңнамасын жетілдірудің кейбір проблемалық мәселелері // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. – 2019. – №3 (57). – 144–149 бб.
- 38 К.К.Сабиров, Ф.Р.Ахмеджанов Қазақстан Республикасында киберқауіпсіздікті заңнамалық нығайтудың кейбір мәселелері // Киберқауіпсіздік мәселелері. Заң. – 2017. – №3 (21). – 55–62 бб.
- 39 И.В. Миронов. Ресей құқығындағы алеаторлық құқықтық қатынастардың мәселелері: Диссертация ...заң ғылымдарының кандидаты. – Мәскеу, 1998. – 136 б.
- 40 Федералды заң 2006 жылғы 29 желтоқсандағы № 244-ФЗ «Азаматтық және пари ойындарын ұйымдастыру мен өткізу жөніндегі қызметті мемлекеттік

- реттеу туралы және Ресей Федерациясының жекелеген заңнамалық актілеріне өзгерістер енгізу туралы» (27.11.2017 ж. редакциясы)//Ресей газеті – Федералдық басылым № 0(4263). – 2006, – 31 желтоқсан.
- 41 Беларусь Республикасы Президентінің 2005 жылғы 10 қаңтардағы №9 Жарлығы. Беларусь Республикасы аумағында ойын бизнесі саласында қызметті жүзеге асыру туралы ережені бекіту туралы .
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30416880&pos=5;-106#pos=5;-106 – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 42 Т.С. Павлюкова Бизнес казино. Крупье. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 256 б.
- 43 М.Алимханова. Қазақстандық букмекерлер «Ойын бизнесі туралы» заңға енгізілген түзетулерге қарсы шықты // «Zonakz» интернет-газеті. – 2019. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://zonakz.net/2019/10/16/kazaxstanskije-bukmekery-vystupili-protiv-popravok-v-zakon-ob-igornom-biznese/> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 44 Г.Т. Чернобель. Құқық нормаларын формализациялау // Совет мемлекеті және құқық. – 1979. – № 4. – 34 б.
- 45 Т.В. Кашанина Құқық мазмұнын білдіру құралы ретінде құқықтық ұғымдар // Совет мемлекеті және құқық. – 1981. – № 1. – 38 б.
- 46 К.В.Баширова, К.В. Карпович Ойын бизнесін құқықтық реттеу // Қоғамдық дамудың теориясы мен практикасы. – 2021. – Т. 2. – № 5. – 73–75 бб.
- 47 Е.А.Быкова, А.И.Чапов, О.И. Чапова Тоқта! Құмар ойындар! // Электрондық кітаптар қызметі «Avidreaders.ru», ЛитРес. – 2000. – 463 б. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://avidreaders.ru/download/stop-azartnye-igry.html?f=rtf> – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 48 Г.Н.Серикова, А.Л. Сериков Ресейдегі ойын бизнесі: мәселелері мен келешегі // «Томск политехникалық университеті хабаршысы» электрондық журналының сайты. – 2013. – №6, Т.322. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2013/v322/i6/09.pdf – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж..
- 49 С.О. Кормильцева Кейбір шетел елдері (Эстония, Дания, Бельгия) мысалында құмар ойындарды ұйымдастыру мен өткізу үшін жауапкершілік // Ресей заңнамасының мәселелері. – 2016. – №1. – 100–102 бб.
- 50 А.А. Лихолетов Көлеңкелі экономика мен заңсыз құмар ойын бизнесіне қарсы іс-қимылдың криминологиялық қамтамасыз етілуі. – М.: Юнити-Дана, 2018. – 212 б. – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.dissercat.com/content/ugolovno-pravovye-i-kriminologicheskie-problemy-protivodeistviya-nezakonnomu-igornomu-biznes-> Жүгінген күні: 15.04.2025 ж.
- 51 А. С. Лимарь. Интернет-технологиялардың көмегімен жасалған заңсыз ойын қызметіне қарсы іс-қимыл / А. С. Лимарь // Криминологический журнал. – 2019. – № 2. – С. 58-61. – EDN PZNKHE [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42815497_15152261.pdf – Жүгінген күні: 15.04.2025 ж.

- 52 А. А. Ащеулова. Құмар ойындарды заңсыз ұйымдастырғаны және өткізгені үшін қылмыстық жауапкершілікті реттеудің шетелдік тәжірибесі / А. А. Ащеулова // Научный аспект. – 2022. – Т. 13, № 6. – С. 1600-1604. – EDN DERTNB. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50200392> Жүгінген күні: 15.04.2025 ж.
- 53 ҚР БП Құқық қорғау органдары академиясы. Қазіргі заң ғылымының дамуы: теория мен практика. Халықаралық ғылыми-тәжіриберлік конференция [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://academy-rep.kz/uploads/983-8437c32a18fe0f233ae3a3a28dedf4b4.pdf> Жүгінген күні: 15.04.2025 ж.
- 54 А.И. Ким, Қазақстан Республикасындағы көлеңкелі Ойын бизнесіне қарсы іс-қимыл шараларын жетілдірудің өзекті мәселелері / А. И. Ким // Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. – 2020. – № 2. - Б.48-55. – EDN XJZNOB [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44007246>. Жүгінген күні: 15.04.2025 ж.
- 55 Д.Әліпбаев, Д.Т. Амуртаева. Қазақстан Республикасында заңсыз ойын бизнесін ұйымдастырғаны үшін жауапкершілік туралы мәселе // Қазіргі жағдайда қылмыстық-құқықтық ғылымдар саласындағы заңнамалық және құқық қолдану практикасын жетілдіру: пікірталас мәселелері : Халықаралық ғылыми-практикалық конференция, Тула, 09-10 маусым 2022 жыл. – Тула: Тула мемлекеттік университеті, 2022. – 232-244 ББ. – EDN LRKFPK [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://elibrary.ru/item.asp?id=50375508> Жүгінген күні: 15.04.2025 ж.